

BIBLIOTEKA NARODOWA

KATALOG
WYSTAWY
ZBIORÓW
KARTOGRAFICZNYCH
BIBLIOTEKI
NARODOWEJ
W WARSZAWIE

WARSZAWA MCMXXXIV

K A T A L O G I W Y S T A W

IV

KATALOG WYSTAWY KARTOGRAFICZNEJ
CATALOGUE DE L'EXPOSITION CARTOGRAPHIQUE

BIBLIOTHEQUE NATIONALE A VARSOVIE

CATALOGUE DE L'EXPOSITION
DES COLLECTIONS
CARTOGRAPHIQUES
DE LA BIBLIOTHEQUE NATIONALE
À VARSOVIE

V A R S O V I E M C M X X X I V

B I B L J O T E K A N A R O D O W A

KATALOG WYSTAWY
ZBIORÓW
KARTOGRAFICZNYCH
BIBLIOTEKI NARODOWEJ
W WARSZAWIE

W A R S Z A W A M X X X I V

II 6131

DRUKARNIA
TECHNICZNA
SPÓŁKA
AKCYJNA
WARSZAWA
CZACKIEGO
3/5
TEL.
614.67 i 277.98

AU
CONGRES INTERNATIONAL
DE GEOGRAPHIE—VARSOVIE 1934

*

MIĘDZYNARODOWEMU
KONGRESOWI GEOGRAFICZNEMU
W WARSZAWIE 1934 R.

*

UWAGI WSTĘPNE — OBSERVATIONS PRELIMINAIRES.

Wystawa zbiorów kartograficznych urządzona została przez Bibliotekę Narodową w związku z Międzynarodowym Kongresem Geograficznym w Warszawie. Założeniem jej jest z jednej strony zapoznanie szerszego ogółu z kolekcją map Biblioteki Narodowej, a z drugiej zilustrowanie kolei, jakie przechodziła w ciągu wieków kartografja ziem polskich aż do czasu odzyskania niepodległości przez Państwo Polskie. Cel ten można było osiągnąć jedynie dzięki pomocy użyczonej Bibliotece Narodowej przez szereg pokrewnych instytucyj i osób prywatnych, które oddały do dyspozycji część swoich zbiorów i umożliwiły w ten sposób stworzenie pewnej zaokrąglonej całości. Należą tutaj biblioteki: Czartoryskich w Krakowie, Uniwersytecka w Wilnie, Centralna Wojskowa, Ordynacji Krasieńskich oraz Publiczna w Warszawie, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie oraz P. P. Jan Jakubowski i Jerzy Odrowąż-Pieniążek.

Jakkolwiek wystawa tworzy pewną określoną całość, zajmuje się bowiem tylko zagadnieniem historii obrazu kartograficznego ziem polskich do r. 1918, to jednak katalog jej nie może być traktowany (co trzeba podkreślić z naciskiem) jako próba bibliografji map, czy też literatury do dziejów kartografji polskiej. Na stworzenie wyczerpującego przeglądu map naszego kraju nie pozwala ani obecny stan badań w tej dziedzinie, ani tem mniej zasoby naszych zbiorów. Siłą zatem rzeczy trzeba było ograniczyć się do pewnego wyboru, t. zn. do wskazania prac najważniejszych, które zostały bądź wystawione, bądź też objęte samym tylko katalogiem, jeśli z tych lub innych względów nie dało się pozyskać ich oryginałów, albo przynajmniej reprodukcj. W tym ostatnim wypadku nie podano gwiazdki przed numerem kolejnym eksponatu.

8 Ponieważ wystawa posiada, jak i wszystkie jej podobne, cele nie tylko dydaktyczne, lecz powinna także przedstawiać się w miarę możliwości interesująco, zatem przy doborze eksponatów wypadło jedne rzeczy podkreślić silniej, a inne potraktować na drugim planie. Stąd bierze się uderzająca już na pierwszy rzut oka przewaga map z XVI i XVII w., podczas gdy np. wiek XIX jest reprezentowany niewielką w stosunku do natężenia produkcji kartograficznej liczbą map. Musimy jednak pamiętać, że mapy z tego czasu, jako niewiele się różniące od map współczesnych, są mniej interesujące, a poza to jest to naogół okres upadku kartografii polskiej, będący następstwem braku własnej państwowości.

Mapy wystawione rozsegregowano dla łatwo zrozumiałych przyczyn na dwa działy chronologiczne (mapy pochodzące: 1) z czasów przed 1795 r. i 2) z czasów po tej dacie) oraz 2 działy rzeczowe (mapy: 1) całej Polski i 2) jej części). W obrębie tych działów katalog podaje mapy w porządku chronologicznym, natomiast na samej wystawie nie przestrzegano ściśle następstwa chronologicznego. Tak np. mapy całej Polski z czasów przed 1795 r. zostały szeregowane zależnie od swej genezy, t. zn. według pewnych typów filijacyjnych. I tak w obrębie XVI i pierwszej połowie XVII stulecia zgrupowano osobno mapy pochodzące: 1) od mapy Mikołaja z Kuzy; 2) od mapy Etzlauba; 3) od map Wapowskiego, wśród których znowuż wyróżnić można prace wzorowane: 4) na mapie Europy Merkatora (1554); 5) na mapie Polski Grodeckiego i 6) na mapie Polski Merkatora. W drugiej znowuż połowie XVII w. i pierwszej XVIII w. mamy do czynienia z mapami typu: 7) beauplanowskiego i 8) sansonowskiego. Pewne także grupy rzeczowe wyróżniono w dziale map poszczególnych dzielnic dawnej i porozbiorowej Polski.

Opisy map objętych katalogiem zostały podane w formie możliwie zwięzłej, starano się przytem jednak podawać uwagi, objaśniające znaczenie poszczególnych eksponatów i ich stosunek do innych map.

Podobnie i przy podawaniu literatury przedmiotu ograniczono się do spisu najważniejszych prac z zakresu historii kartografii polskiej, uzupełniając go w pewnych wypadkach ważniejszymi publikacjami obcemi.

Komitet Wystawy Kartograficznej, pozostający w ścisłej łączności z Komitetem Międzynarodowego Kongresu Geograficznego, składał się z osób następujących: Dr. Karol Buczek, Dyrektor Stefan Demby (*przewodniczący*), Kustosz Mikołaj Dzikowski, Prof. Jan Jakubowski, Dr. Bolesław Olszewicz, Prof. Dr. Stanisław Pawłowski, Prof. Dr. Władysław Semkowicz, Kpt. Jan Stebnowski.

La Bibliothèque Nationale polonaise organisa son exposition des collections cartographiques en rapport avec le Congrès Géographique International à Varsovie. Son intention est, d'un côté, de faire connaître au public plus étendu la collection des cartes appartenant à la Bibliothèque Nationale, et de l'autre, d'illustrer les étapes que traversait la cartographie polonaise au cours des siècles jusqu'au rétablissement de l'Etat polonais indépendant. Le second de ces buts ne put être atteint que grâce au concours prêté aux organisateurs de l'Exposition par des institutions confraternelles et par des personnes particulières qui ont mis à la disposition de la Bibliothèque Nationale une partie de leurs collections, ce qui permit de créer un certain ensemble harmonieux. Ce sont les Bibliothèques : des Czartoryski à Cracovie, des Krasinski à Varsovie, Universitaire à Wilno, Militaire Centrale et Municipale Publique à Varsovie, les Archives des Actes anciens, ainsi que MM. Jean Jakubowski et Georges Odrowąż-Pieniążek.

Bien que l'exposition forme un certain tout nettement défini, car elle ne s'occupe que de l'histoire de l'image cartographique du territoire polonais jusqu'à 1918, son catalogue néanmoins ne peut être considéré (ce qu'il faut mettre bien en évidence) comme un essai de bibliographie des cartes ou bien des ouvrages sur l'histoire de la cartographie en Pologne. L'état actuel des études dans ce domaine, et à plus forte raison, les ressources des nos collections ne permettent pas de donner une revue complète des cartes de notre pays. On a dû donc, par la force même des choses, se borner à une sélection, s'est-à-dire, à la présentation des travaux les plus importants qui sont exposés (ceux-ci sont marqués d'un astérique) ou bien indiqués dans le catalogue seulement, si, pour quelque raison, on n'a pas réussi d'obtenir leurs originaux ou même leurs reproductions.

L'exposition, comme toutes ses pareilles, vise non seulement des buts didactiques, elle doit encore, autant que possible, intéresser son public; c'est pourquoi, en choisissant les objets à exposer, il fallait relever certaines choses et mettre les autres au second plan. C'est là la source de la prédominance frappante des cartes du XVI-e et du XVII-e siècles, tandis que, par exemple, le XIX-e siècle n'est représenté que par une quantité de cartes très faible par rapport à l'intensité de sa production cartographique. Il faut pourtant nous rendre compte que les cartes de cette époque présentent moins d'intérêt, car elles, ne diffèrent pas beaucoup des cartes de notre temps, et que, d'autre part, c'était plutôt

10 la période de la décadence de la cartographie polonaise, résultant de l'inexistence momentanée de l'Etat polonais.

Les cartes exposées sont réparties, pour de raisons faciles à saisir, en deux sections chronologiques (1- jusqu'à 1795, 2- après cette date) et en deux sections par matières (1- la Pologne entière, 2- les parties de la Pologne). A l'intérieur de ces sections, le catalogue classe les cartes dans leur ordre chronologique, mais à l'exposition l'ordre chronologique n'est pas strictement observé. Ainsi, par exemple, les cartes de la Pologne entière, faites avant 1795, sont rangées d'après leur origine, c'est-à-dire, selon leur filiation. Ainsi, pour le XVI-e et la première moitié du XVII-e siècles, on a groupé à part les cartes dérivant: 1- de la carte de Nicolas de Cusa; 2- de celle de Etzlaub; 3- des cartes de Wapowski; parmi celles-ci, on peut distinguer les travaux modelés sur: 4- la carte de l'Europe de Mercator (1554); 5- la carte de la Pologne de Grodecki, et 6- la carte de la Pologne de Mercator. D'autre part, pour la seconde moitié du XVII-e et pour la première moitié du XVIII-e siècles, nous avons affaire aux cartes du type de: 7- celles de Beauplan, et 8- celles de Sanson. On a distingué aussi certains groupes dans la section des provinces particulières de l'ancienne Pologne et de la Pologne sous la domination autrichienne, prussienne et russe.

Les descriptions des cartes comprises dans le catalogue sont présentées de la façon la plus concise, mais on a eu en même temps soin d'y donner des notes expliquant la portée des objets exposés et leur rapport aux autres cartes. De même, les indications bibliographiques se réduisent aux ouvrages les plus importants sur l'histoire de la cartographie polonaise, complétée dans certains cas des principales publications étrangères.

Le Comité de l'Exposition Cartographique, fonctionnant en contact étroit avec le Comité Exécutif du Congrès Géographique International, est composé comme suit: M. M. Charles Buczek, le Directeur Stéphane Demby (*president*), Nicolas Dzikowski, le Professeur Jean Jakubowski, Boleslas Olszewicz, le Professeur Stanislas Pawłowski, le Professeur Ladislas Semkowicz, le Capitaine Jean Stebnowski.

KAROL BUCZEK

RZUT OKA NA DZIEJE KARTOGRAFJI POLSKIEJ.

Ziemie polskie położone w środku Europy, zdala od centrów kultury starożytnej i średniowiecznej, późno bardzo, bo dopiero w czasach Odrodzenia i Wielkich Odkryć otrzymały pierwsze mapy, oddające z jakim takim przybliżeniem właściwy wygląd dorzeczy Wisły, Warty, Niemna, Dźwiny bałtyckiej, Dniestru, Bohu i Dniepru, które bądź obecnie są objęte granicami państwa polskiego, bądź też należały doń po schyłek XVIII stulecia. Z tem wszystkim jednak przy omawianiu historycznego rozwoju obrazu kartograficznego tychże obszarów cofnąć się trzeba aż do starożytności, wtedy już bowiem powstały pewne o nich pojęcia, które odegrały niemałą rolę nawet w czasach nowożytnych.

Zacząć wypada oczywiście od dawnych Hellenów, gdyż oni pierwsi spośród cywilizowanych narodów świata starożytnego dostarczyli pewnych wiadomości o obchodzącem nas terytorjum (a właściwie o jego części położonej w bezpośrednim sąsiedztwie pn. wybrzeży morza Czarnego) i najwięcej zdziałali na polu kartografji. Wobec faktu, że wybrzeża czarnomorskie zostały stosunkowo wcześniej skolonizowane przez Greków, należałoby przypuścić, że znali oni dobrze kraje leżące w ich pobliżu. W rzeczywistości spotykamy się raczej z czemś przeciwnem, z jednej bowiem strony same ujścia Dniestru, Bohu i Dniepru zostały przesunięte przez geografów greckich o całe 2⁰ szer. geogr. zadaleko ku pn., a z drugiej okazuje się, że nawet o dolnych biegach tychże rzek posiadali oni nader skąpe i niedokładne wiadomości. Stepy obramiające

12 od pn. morza Pontyjskie i Meockie okazały się zaporą, poprzez którą nie mogły się przedostać do świata greckiego wiadomości o krajach położonych dalej od wybrzeży.

Miejsce pewnych wiadomości zajęły wytwory wyobraźni, a po części i kosmologicznych spekulacji. Wnętrze Europy wsch. zaludnione zostało różnymi mitycznymi plemionami, rzekom zaś uchodzącym do morza Czarnego, Azowskiego i Kaspijskiego kazano wypływać, bądź w myśl uświęconej przez Arystotelesa teorii, z potężnych gór Ryfejskich i Hiperborejskich, bądź też (Herodot z Halikarnasu) z wielkich, na dalekiej północy leżących jezior.

Dzięki zdobyczom wojennym Rzymian nad średnim i dolnym Dunajem oraz ich sięgającym aż po bursztynowe wybrzeża Bałtyku stosunkom handlowym, zjawiają się w dziełach autorów greckich i rzymskich z pierwszych stuleci naszej ery pewne wiadomości o ziemiach położonych w zlewisku morza Bałtyckiego. Doskonały ich przegląd i zarazem i kartograficzne opracowanie daje nam największy pomnik antycznej wiedzy geograficznej, a mianowicie nieśmiertelna „Geografja” Klaudjusza Ptolemeusza z Aleksandrii (ok. 150 r. po Chr.).

Jeśli chodzi o znajomość obszarów położonych między morzem Bałtykiem z jednej, a Sudetami, Karpatami i morzem Czarnym z drugiej strony, to dzieło Ptolemeusza przewyższa bezwzględnie wszystkie wcześniejsze i późniejsze kompendja geograficzne, dzieł Strabona, Pomponjusza Meli, Plinjusza Starszego i Solina nie wyłączając. Niestety tylko niewielką część z pośród wymienionych przezeń rzek, gór, ludów i miast (na obszarze Polski jeden Kalisz, u Ptolemeusza Calisia) można z jakim takim prawdopodobieństwem zidentyfikować. Wiele z podanych przez siebie wiadomości zaczerpnął Ptolemeusz z tradycji lub od dawniejszych pisarzy, stąd też znalazły się na jego mapach rzeczy zgoła fantastyczne, jak np. przecinające wzdłuż i wszerz całą Sarmację europejską (t. zn. kraj między Wisłą i Donem) potężne pasma górskie, w których zgodnie z Arystotelesową nauką umieścił on źródła znanych sobie rzek. Z gór tych największą rolę odegrał potężny łańcuch, przecinający pod nazwą gór Alańskich, Ryfejskich i Hiperborejskich całą dzisiejszą Europę wsch. O Sudetach i Karpatach posiadał Ptolemeusz bardzo słabe wyobrażenie, niemniej przeto źródła Łaby (50° zam. $50^{\circ}45'$ szer. geogr.) i Cisy ($48^{\circ}30'$ zam. $48^{\circ}20'$ szer.) zostały przezeń, jeśli chodzi o szerokość geogr. stosunkowo niezłe umiejscowione. Błędnie natomiast oznaczył on źródła jedynej z pośród możliwych do zidentyfikowania rzeki bałtyckiej t. zn. Wisły, a i ujście jej przesunął on z górą o $1\frac{1}{2}^{\circ}$ (56° zam. $54^{\circ}20'$)

szerokości zadaleko ku pn. Okazuje się, że Ptolemeusz miał wiadomości jedynie o dolnym biegu tej rzeki, a nie lepiej był poinformowany również o ukształtowaniu wybrzeży Bałtyku, które aż do ujścia rz. Chronos biegnie, według jego danych, wzdłuż równoleżnika 56° , a dopiero na wsch. od tej rzeki podnosi się zlekka ku pn.-wsch. Ponieważ także i pn. wybrzeża morza Czarnego przesunął on, zgodnie ze swymi poprzednikami (Hipparch), o całe 2° szerokości ku pn., zatem różnica między szerokością geogr. ujść Dniepru i Wisły jest u niego dość wierna ($7^{\circ}30'$, zam. $7^{\circ}45'$). Co zaś ciekawsze to, że także różnica w długości geogr. tych punktów ($12^{\circ}30'$ zam. $12^{\circ}55'$) wcale dobrze odpowiada prawdziwemu stanowi rzeczy. O wiele natomiast gorzej niż z oznaczeniami szerokości ma się rzecz z długością geogr. Wystarczy wskazać, że ujścia Wisły umieszcza Ptolemeusz o $37^{\circ}30'$ na wsch. od Gibraltaru, podczas gdy w rzeczywistości oddalenie tych punktów wynosi tylko 24° długości. Owa nadwyżka $13\frac{1}{2}^{\circ}$ jest następstwem znanego błędu jego map, który polega na przewiększeniu o zgorą $1/2$ istotnej wartości równoleżnikowej osi morza Śródziemnego, pociągającym za sobą deformację obrazu kartograficznego całego Starego Świata, a w pierwszym rzędzie Europy.

Z „Geografją” Ptolemeusza osiągnęła kartografja grecka, a zarazem i starożytna, szczytowy punkt swego rozwoju, poczem jednak rozpoczęła się jej upadek. Dzieło wielkiego Aleksandryjczyka poszło w zapomnienie, Rzymianie zaś mało okazywali zmysłu dla omawianej dyscypliny. Najwybitniejszy też, zachowany do naszych czasów twór kartografji rzymskiej, a mianowicie sławna „Tabula Peutingeriana” (z IV w. ?) zasługuje raczej na miano *itinerarium pictum* niż karty geograficznej. Ponieważ zaś poza paroma nazwami ludów z obszaru Sarmacji nie podaje ona żadnych szczegółów o obchodzących nas obszarach, zatem niema potrzeby dłużej się nad nią rozwodzić.

Sam schyłek starożytności i pierwsze 7 stuleci średniowiecza to, jak wiadomo, okres zupełnego upadku geo- i kartografji. Wobec zapomnienia nauki o kulistości ziemi mapy z tego czasu, t. zn. kołiste i owalne *mappae mundi*, były raczej obrazkami, pozbawionymi wszelkich naukowych podstaw, przyczem treść ich czerpano z dzieł tego rodzaju, jak *Historiae adversum paganos* Pawła Orozjusza (ok. 418 r.) lub *Originum sive etymologiarum libri* Izydora z Sewilli (zmarł w 636 r.), a wreszcie z Pisma Świętego. Znaną już Jornandesowi (połowa VI w.) i t. zw. Anonimowi Raweńskiemu (połowa VII w.) nazwę Słowian (*Slavini*) podają dopiero pochodzące z XI w. *mappae mundi* Lamberta z St. Omer i t. zw. Cottoniańska, nazwę zaś Polski, która we-

14 szła w II połowie X w. do rzeszy narodów o cywilizacji łaćińskiej, umieszcza poraz pierwszy na swej pochodzącej z samego pocątku XIII w. mapie świata Mateusz z Paryża. Świadczy to o niebywałym konserwatyźmie kosmografów średniowiecznych, pewne bowiem wiadomości o ziemiach polskich miano na Zachodzie już w drugiej połowie IX w., a cieszące się niebywałem wzięciem *Gesta Pontificum Hammaburgensium* Adama Bremeńskiego (zmarł ok. 1075 r.) podawały sporo informacji o całej zach. Słowiańszczyźnie.

Punkt szczytowy nie tyle rozwoju ile raczej sztuki sporządzania map świata wypada na czasy około drugiej połowy XIII w., z tego też okresu pochodzą należące do najwybitniejszych reprezentantek tego typu mapy: Herefordzka i Ebstorfska. Ta ostatnia zwłaszcza oznacza wielki krok naprzód, gdy chodzi o wiadomości o ziemiach polskich, oprócz bowiem znanych już dawniej rzek Wisły i Odry, podaje jeszcze Niemen i Dźwinę, oraz cały szereg miast, Rygi, Połocka, Smoleńska i Kijowa niewylączając.

Zdobycze kartografji greckiej, które długo jeszcze pozostały nieznanymi w świecie łaćińskim, starali się przyswoić sobie i rozwinąć uczeni arabscy IX — XIV w. Dzięki zaś podbojom i rozgałęzionym stosunkom dyplomatycznym kalifów oraz dalekim wyprawom kupieckim rozporządzali oni wcale, jak na owe czasy, dokładnymi wiadomościami, nawet o tak odległych krajach, jak Ruś i Polska. Niestety nauka arabska, której tyle zawdzięczają nauki ściśle z astronomją na czele, nie może poszczycić się większemi sukcesami na polu kartografji i nie oddziałała w najmniejszym stopniu na dalszy rozwój tej dyscypliny. Za przykład posłużyć tu może znana mapa świata Idrisiego z 1154 r., która tylko niewiele odbiega od ówczesnych mniszych map świata, gdy chodzi o przedstawienie obchodzących nas obszarów. Wprawdzie bowiem Idrisi posiadał wcale, jak na owe czasy, liczne wiadomości o rzekach i miastach tych krajów, nie umiał ich jednak należycie rozmieścić, co, wobec zniekształcenia wszystkich nazw, pozbawia jego pracę wszelkiej realnej wartości.

Na ostatnie trzy stulecia średniowiecza przypada wspaniała rozwój kartografji żeglarskiej. Niestety zadziwiające swą dokładnością zdjęcia żeglarzy włoskich i katalońskich nie objęły wogóle wybrzeży morza Bałtyckiego, ani nie oddziałały w większym stopniu na rozwój kartografji lądowej. W rezultacie zatem obraz kartograficzny obszarów położonych między morzami Bałtyckiem i Czarnem nie wyniósł stąd żadnej korzyści, poza lepszem niż u Ptolemeusza przedstawieniem wybrzeży pontyjskich. Jeśli bowiem obejmowano mapami żeglarskimi również obszary środk. i wsch. Europy, to wzorowano się tu w dużej mierze na współczesnych

mappae mundi, podobnie jak i niektóre z tych ostatnich map (np. sławna kolista mapa świata kameduły Fra Mauro z 1459 r., sporządzona dla Alfonsa V portug.) korzystały również z map żeglarskich. Zarówno ta ostatnia mapa, jak i wszystkie obejmujące pn. Europę mapy żeglarskie (A. Dalorto z 1325 r., Pizigana z 1367 r., Atlas Medycejski z 1351 r.) z najciekawszą pod tym względem anonimową mapą świata z 1375 r., czyli t. zw. atlasem katalońskim na czele, wykazują już znacznie posuniętą znajomość ziem Polski i Rusi, notują bowiem istnienie szeregu niespotykanych dawniej na mapach nazw krajów, rzek oraz znaczniejszych miast handlowych. Wzajemne jednak ich rozmieszczenie zostało tu przedstawione zupełnie błędnie, wobec braku wszelkich podstaw naukowych.

Na wiek XV przypadają już początki rodzimej kartografji polskiej, który to fakt zwiążać wypadnie z rozbudzeniem życia naukowego w kraju, stojącym znów w ścisłej łączności z odnowieniem w 1400 r. Uniwersytetu krakowskiego. Z tem wszystkiem jednak zdaje się nie ulegać wątpliwości, że pierwsze mapy polskie, a w szczególności mapa przedstawiona w 1421 r. przez poselstwo polskie Papieżowi, celem udokumentowania praw Polski do ziemi pomorskiej i chełmińskiej, nie wiele miały wspólnego z nowocześnie pojętą naukową kartografją. Raczej przypuścić trzeba, że ma się tu do czynienia z pracą podobnego typu, jak znana mapa Anglii Mateusza z Paryża z I połowy XIII w., lub też liczne mapy poszczególnych okolic włoskich z XIV — XV w., a więc szkicem terenowym, nieopartym o pomiary geometryczne, a tem mniej obliczenia, czy też oznaczenia rzędnych geograficznych. Na to przynajmniej wskazuje pośrednio zarówno ówczesny stan kartografji, jak i analogja ze szkicowemi mapkami ziem Zakonu Krzyżackiego, znajdującemi się w kodeksie znanego humanisty polskiego Sędziwoja z Czechła (zmarł w 1476 r.).

Na nowe drogi rozwoju weszła kartografja dopiero z chwilą odzyskania „Geografji” Ptolemeusza, udostępnionej dzięki przetłómaczeniu tego dzieła na łacinę już w pierwszym dziesięcioleciu XV w. Ponieważ jednak Ptolemeuszowe mapy Germanji Wkiej i Sarmacji europejskiej nie oddawały ani w przybliżeniu właściwego wyglądu tych krajów, zatem już w pierwszej połowie wspomnianego stulecia rozpoczęto w pd. Niemczech prace, zmierzające do stworzenia nowej mapy środk. Europy w oparciu o oznaczenia rzędnych geogr. obliczone bądź bezpośrednio drogą obserwacji astronomicznych, bądź też pośrednio z pomocą itinerarjów, przyczem starano się nawiązać te prace do istniejących map żeglarskich. Owocem ich są zachowane w jednym z rękopisów monachij-

16 skich (ok. 1450 r.), sporządzone dla celów kartograficznych spisy miejscowości z podaniemi rzędnych geogr. oraz blisko z nimi spokrewnione fragmenty t. zw. koblenckich map Germanji i Europy środk.-wsch. Wcale dokładne oznaczenie szerokości geogr. Krakowa (50° zam. $50^{\circ}4'$), nad której oznaczeniem pracowano na miejscu już w końcu XIV w., zdaje się świadczyć za współpracą w tem dziele astronomów Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie, jak pisał Hartmann Schedel w 1493 r., „*astronomiae studium maxime viget, nec in tota Germania, ut ex multorum relatione satis mihi cognitum est, illo clarius reperitur*”.

Najstarszą drukowaną i już według naukowych reguł sporządzoną mapą ziem polskich jest słynna praca kardynała Mikołaja z Kuzy (zmarł w 1464 r.), sztychowana w 1491 r. (?), która obejmuje oprócz Niemiec również obszary aż po morze Azowskie na wsch. i Rewal na pn. Wprawdzie bowiem mapa Kuzańczyka była oparta jeszcze w dużej mierze na „Geografji” Ptolemeusza, co można poznać odrazu po przedstawieniu wybrzeży bałtyckich i czarnomorskich oraz rzek (z wyjątkiem Odry i Wisły), a wreszcie po umieszczeniu na obszarze ówczesnej Polski i Litwy, „Lasu Hercyńskiego” i gór Ryfejskich, pozatem jednak podaje ona tutaj również z górą 100 nowoczesnych miejscowości. Ta, jak na owe czasy, bardzo bogata treść oraz nazwy topograficzne nie pozwalają wątpić, że materiały do opracowania wspomnianych ziem otrzymał nasz kardynał od Polaków. Szczegółowa analiza jego mapy dowodzi, że informatorem Kuzańczyka był najprawdopodobniej znakomity historyk i geograf polski Jan Długosz (Longinus), który przebywał jakiś czas (18 dni) w Rzymie równocześnie z autorem naszej mapy w 1450 r., a w poprzednim roku bawił tamże kilka miesięcy.

Ażeby zakończyć z mapami XV w., wspomnieć jeszcze trzeba o następnej skolei drukowanej (ok. 1492 i w 1501 r.) mapie Niemiec Erharda Etzlauba, która obejmuje również opracowaną (jak i całe Niemcy) na podstawie itinerarjów zach. część właściwej Polski. Mapy Etzlauba odegrały o tyle pewną rolę w rozwoju obrazu kartograficznego ziem polskich że korzystał z nich Gerard Merkator przy opracowywaniu swej wielkiej mapy Europy (1554).

Dzieje kartografji polskiej w I połowie XVI w. związane są z działalnością znakomitego humanisty krakowskiego i przyjaciela Kopernika, Bernarda Wapowskiego. Z kartografją zetknął się ten utalentowany historyk i geograf, a zarazem astronom i matematyk, w czasie swego pobytu w Rzymie w 1506 r. Wtedy bowiem pomagał on Markowi Beneventano przy opracowaniu znanej z rzymskich wydań „Geografji” (1507

i 1508) „nowej” mapy Europy środk., wzorowanej, jak wiadomo, na mapie Mikołaja z Kuzy. Wapowski wprowadził tu liczne poprawki i uzupełnienia, zwłaszcza w przedstawieniu dorzecza średniej i górnej Wisły, pozostawił jednak zarówno nieistniejący „Las Hercyński” i góry Rylfejskie, jak również fatalny błąd mapy Kuzańczyka, polegający na przesunięciu ujść Dniestru i Dniepru między 50^0 i 52^0 szerokości geogr., gdy w rzeczywistości rzeki te uchodzą między 46^0 i 47^0 (u Ptolemeusza między 48^0 i 49^0) szerokości.

Jakkolwiek nie posiadamy żadnych bezpośrednich wiadomości o pracach kartograficznych Wapowskiego w 20-leciu 1507 — 1525, to jednak nie ulega wątpliwości, że na ten właśnie okres przypada najżywsza jego na tem polu działalność. Przemawia za tem w pierwszym rzędzie przedstawienie ziem dawnej Sarmacji na wydanej ok. 1535 r. mapie Europy H. Zella, który oparł się przytem niewątpliwie na jakiejś wcześniejszej (z przed 1517 r. ?), a zaginionej bez śladu pracy naszego kartografa. Pozatem w 1526 r., lub niedługo przedtem wydał Wapowski 2 mapy Sarmacji europejskiej, z których jedna zaginiona obejmowała kraje nadbałtyckie, a druga, z której znamy tylko wsch. połowę, przedstawiała całą pd.-wsch. część Europy. Ukoronowaniem jego prac była wydana w 1526 r. w Krakowie wielka (1 : 1 000 000) mapa całej Polski i zach. części Litwy, znana z odnalezionych niedawno kilku drobnych fragmentów.

Ta ostatnia mapa posiada dla nas największe znaczenie z prac Wapowskiego, odegrała też ogromną rolę w dziejach kartografji polskiej. Jak można wnioskować z zachowanych fragmentów, oraz z wcześniejszych przeróbek tej pracy, do których należą w pierwszym rzędzie odpowiednie partje mapy Europy Merkatora (1554) i mapa Polski Grodeckiego (ok. 1562 r.), zach. prowincje tego kraju (t. zn. Wielkopolska, Małopolska, Prusy Królewskie, Mazowsze i Ruś Czerwona) zostały tu przedstawione z zadziwiającą na owe czasy dokładnością. Podziwiać tu trzeba zarówno bogactwo treści, wierność rysunku sytuacyjnego, jak wreszcie jakość określeń rzędnych geogr. Dość powiedzieć, że, o ile można wnioskować z zachowanych fragmentów mapy, to w oznaczeniach szerokości błędy rzadko tylko przekraczały 10', a w oznaczeniach długości 20'.

W rezultacie też ustalony przez Wapowskiego obraz kartograficzny zach. Polski przetrwał w głównych zarysach aż do drugiej połowy XVIII w., a co ważniejsze, to że przedstawienie tej części Rzplitej na wszystkich znanych nam mapach z przed 1750 r. ustępuje znacznie wielkiej mapie Polski z 1526 r. Ten paradoksalny do pewnego stopnia fakt tłumaczy nam po części bardzo wczesne zaginięcie tej pracy Wapowskiego (nie

18 wymienia jej ani Orteljusz w 1570 r., ani Kromer w 1577 r.), a żadna z jej przeróbek ani w przybliżeniu nie dorównywała, jeśli chodzi o dokładność, pierwowzorowi. Poza to, choć w drugiej połowie XVI w. ukazał się cały szereg map, które w mniejszym lub większym stopniu wpłynęły na dalsze losy obrazu kartograficznego Polski, to jednak tylko w nielicznych wypadkach uzupełniały one materiał zebrany i podany na mapie Wapowskiego. Można to powiedzieć zarówno o najważniejszych pracach zachowanych (mapy Polski: W. Grodeckiego, ok. 1562 r. i A. Pograbiusa z 1570 r.; mapa Niemiec Chr. Sgrootena z 1565 r.; mapy Europy: G. Merkatora z 1554 r. i K. Vopeliusa z 1555 r.), jak również i o zaginionych (mapy Polski: A. Nicolai, W. Grodeckiego z 1569 r. i J. Sambucusa z 1573 r., oraz mapy poszczególnych prowincji polskich M. Strubicza z czasów ok. 1579 r.). Do najsłabszych bodaj przeróbek mapy Wapowskiego należała *Polonia et Silesia* G. Merkatora (1585), a ona właśnie odegrała największą rolę w późniejszym rozwoju kartografii ziem zach. Polski.

Jedną z najważniejszych przyczyn zahamowania tego rozwoju w okresie po śmierci Wapowskiego (1535 r.) był niewątpliwie brak nowych materiałów w postaci map poszczególnych ziem zach. Polski. Jeśli chodzi o Małopolskę, to jedyną tego rodzaju pracą była wydana w 1563 r. i później wielokrotnie przedrukowywana i przerabiana mapa księstw oświęcimskiego i zatorskiego (ok. 1:250 000) Stan. Porębskiego, obejmująca zresztą tylko drobną część wspomnianej prowincji. Podobną rolę, jeśli chodzi o Wielkopolskę, spełniała wydana w 1645 r. mapa województwa poznańskiego J. Freudenhammera (1:460 000). Natomiast wydane w latach 1665 — 66 przez Sansona d'Aberville mapki Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza były tylko powiększeniem odpowiednich wycinków generalnej karty Polski M. Sansona (1655) i opierały się w głównym zrębie na wspomnianej mapie Polski Merkatora (1585).

O wiele już korzystniej przedstawiał się rozwój kartografii ziem litewsko-ruskich (t. zn. właściwej Litwy, Żmudzi, Białorusi, Polesia, Wołynia, Podola i Ukrainy) dawnej Rzplitej, choć zostały przez Wapowskiego bardzo niedokładnie opracowane. Wystarczy wskazać, że na obejmujących część Żmudzi fragmentach jego wielkiej mapy z 1526 r. błędy w określeniach szerokości geogr. dochodzą do $1/2^{\circ}$, a błędy w oznaczeniach długości przenoszą nawet 1° . Podobnie ma się rzecz z jego mapką Europy pd.-wsch., ujścia bowiem Dniestru i Dniepru są tu przesunięte o 1° szerokości zadaleko ku pn., a Kijów leży o 1° długości zadaleko na wsch., choć tak długość geogr. ujść wspomnianych rzek, jak

i szerokość Kijowa oznaczone są tu z dużą, jak na owe czasy, dokładnością 19 (błąd nie przenosi 10'). Poważnie natomiast pobłądził Wapowski każąc uchodzić rzece Boh do Dniepru i umieszczając na omawianym obszarze 3 wielkie, a w rzeczywistości nieistniejące bagna (Amadockie, Sarmackie i Chronos), przyczem źródła tych błędów doszukiwać się trzeba w niedokładnej interpretacji „Chorografji” polskiej J. Długosza.

Owe fantastyczne błota, zamienione z biegiem czasu w jeziora, pokutowały długo w obrazie kartograficznym ziem litewsko-ruskich, do czego znów przyczyniły się w głównej mierze mapy Merkatora, a mianowicie jego *Europa* (1554 i 1572) i *Lithuania* (1595), który nietylko przejął wszystkie błędy Wapowskiego, ale jeszcze dodał do nich szereg własnych. Tak np. przesunął jeszcze bardziej ku pn. ujścia Dniestru i Dniepru i umieścił pierwsze o $2\frac{1}{2}^{\circ}$, a drugie (i Kijów) o $3\frac{1}{2}^{\circ}$ zadaleko na wsch. Podobnie zniekształcony został bieg rz. Dźwiny, przedstawiony na mapie Europy (1554 i 1572) z pomocą itinerarjów Zygm. Herberstaina (1549). Pozostawienie przez Merkatora na jego mapie Litwy (1595) jezior Amadockiego, Sarmackiego i Chronos jest o tyle dziwnem, że już Grodecki zmniejszył znacznie ich rozmiary i opuścił nazwy na swej mapie Polski (ok. 1562 r.), a ostatecznie usunął te jeziora i rozdzielił ujścia Bohu i Dniepru Stan. Sarnicki, który oparł się przytem na materiałach, zebranych w czasie lustracji ziem ruskich Rzplitej w 1576 r. Wprawdzie sporządzone przezeń mapy nie zostały opublikowane spowodu ich marnego wykonania, również jednak wydany w 1585 r. jego opis Polski był opracowany z pomocą tych samych materiałów.

Bardziej ożywiony ruch w dziedzinie kartografji zapanował w kraju za rządów Stefana Batorego (1576 — 86). W czasie wojen moskiewskich tego króla opracowano szereg map teatru wojny, m. i. wydaną w 1580 r. mapę księstwa połockiego Stan. Pachołowieckiego (ok. 1:700 000). Dla Batorego wreszcie sporządził szereg map najwybitniejszy polski kartograf tych czasów Maciej Strubicz. Z prac jego zachowała się wydana w 1589 r. mapka Litwy, Inflant i Moskwy, której inną, późniejszą i znacznie pełniejszą redakcją zużytkował Merkator przy opracowywaniu górnej połowy swej mapy Litwy, oraz map Inflant i Moskwy, wydanych w „Atlasie” (1595). Dzięki też temu prace Strubicza odegrały dosyć dużą rolę w dziejach kartografji krajów nadbałtyckich.

Wkrótce po śmierci Batorego rozpoczęto dzięki staraniom ks. Krzysztofa Radziwiłła Sierotki prace nad nową mapą W. Ks. Litewskiego, których owocem była sporządzona przez Tom. Makowskiego i wydana w 1613 r. doskonała mapa tegoż kraju (1:1 300 000), obejmująca również

20 Wołyń oraz pn. części Podola i Ukrainy. Mapa ta odegrała w kartografii ziem litewskich rolę podobną, jak wielka mapa Wapowskiego z 1526 r. w kartografii zach. Polski, pozostała też przez zgórą 150 lat wyłączną podstawą dla wszystkich późniejszych map Litwy, nawet bowiem wydana w 1749 r. mapa tego kraju jezuita Jana Nieprzeckiego (1:1 600 000), była tylko zwykłą przeróbką pracy Makowskiego

Niedługo potem, bo już za panowania Władysława IV (1632 — 48), otrzymały doskonałe mapy również kresy pd.-wsch. Rzplitej, t. zn. Ukraina i Podole, których mapę specjalną (1:452 000) i generalną (1:1 800 000) opracował przebywający w latach 1630 — 1647 w służbie polskiej, znakomity francuski kartograf i inżynier wojskowy Wilhelm le Vasseur de Beauplan. On też był tym, który z obrazu kartograficznego międzymorza bałtycko-czarnomorskiego wyeliminował ostatecznie błędy wprowadzone doń przez Ptolemeusza, Wapowskiego i Merkatora, a przez to umożliwił reformę obrazu kartograficznego Europy, przeprowadzoną ok. 1700 r. przez Wilh. Delisle'a. Sam zresztą Beauplan nie ograniczył się do wydania swoich map Ukrainy, lecz opublikował w 1652 r. niewielką mapkę generalną Polski (1:14 000 000), na której obszary między Odrą i Donem zostały poraz pierwszy w całości należycie przedstawione. Również i ta mapka odegrała bardzo doniosłą rolę w dziejach kartografii polskiej, dała ona bowiem początek całej serii przeróbek, do których należą mapy Polski W. Delisle'a (1702), Tob. Mayera (1750) i R. de Vaugondy (1753).

Równocześnie opublikował swoją mapę Polski Mik. Sanson (1655), opierając się na tych samych, co i Beauplan, materiałach, t. zn. mapie Polski G. Merkatora (1585), mapie Prus K. Hennebergera (1576), mapie Litwy Makowskiego (1613) i mapie krajów północnych A. Bureusa (1626). Mimo, iż Sanson wyzyskał już mapy Ukrainy Beauplana, to jednak pozostawił on na swej mapie szereg starych błędów i tak np. ujścia Dniestru i Dniepru przesunął on prawie o 2° szerokości zabadzo ku pn., a o blisko 3° długości zadaleko ku wsch. Co zaś gorsze to, że mapy typu sansonowskiego cieszyły się w XVII i pierwszej połowie XVIII w. niemniejszą popularnością od map typu beauplanowskiego (do typu sansonowskiego należy m. i. mapa Polski J. B. Homanna) i były wydawane jeszcze w 1831 r. (!).

Po śmierci Władysława IV, za którego panowania pracowało oprócz Beauplana kilku innych kartografów (Fryd. Getkant, Seb. Aders, M. Głoskowski, J. Freudenhammer, D. Zwicker), nadszedł okres zupełnego, a cały wiek trwającego upadku naszej dyscypliny. W latach

1650 — 1750 nie powstała żadna poważniejsza, a równocześnie oryginalna mapa; kartografia polska żyła w tym czasie tylko z dorobku dawniejszego. Dopiero w związku z rozszerzającym się na coraz szersze warstwy społeczeństwa odrodzeniem umysłowym, zaczyna się ok. połowy XVIII w. żywszy ruch również i w dziedzinie kartografji polskiej.

Pierwszy podjął starania o jej zreformowanie ks. J. A. Jabłonowski, już bowiem ok. 1740 r. rozpoczął on prace zmierzające do stworzenia nowej, wielkiej mapy całego kraju na podstawie specjalnie do tego celu robionych zdjęć poszczególnych województw, rzek i t. p. Głównym współpracownikiem Jabłonowskiego był kpt. F. F. Czaki, z którego prac dochowały się do naszych czasów mapy: Spisza, Wisły (obie 1:173 000), okolic Warszawy (1760) i części Wołynia (1:262 000). Gdy Czaki przeszedł w 1765 r. do służby króla Stanisława Augusta, Jabłonowski oddał zebrane przez siebie materiały znanemu kartografowi włoskiemu J. A. Rizzi-Zannoniemu, który opracował na ich podstawie wydaną w 1772 r. wielką mapę Rzplitej (1:692 000).

Równocześnie z Czakiem pracowało w dziedzinie kartografji kilku jeszcze ludzi, z których na wyróżnienie zasługuje autor wydanych w latach 1753 — 58 map Warmji, żuław wiślanych i Prus, J. F. Endersch, oraz dwaj kartografowie wojskowi: Józef Witte i Maciej Deutsch,

Wstąpienie na tron Stanisława Augusta (1764 r.) otwiera nową erę w dziejach kartografji polskiej, król ten bowiem był doskonałym znawcą i wielkim miłośnikiem tej dyscypliny. Zaraz po przywdzianiu korony podjął on zakrojoną na wielką skalę akcję, zmierzającą do oparcia mapy Polski na mocnych podstawach naukowych i w tym celu powołał do współpracy w tem dziele kilku wybitnych astronomów z M. Poczobutem-Odlanickim i Al. Rostanem na czele, a pozatem wciągnął do swej służby kilku zdolnych kartografów (F. F. Czaki, Karol de Perthées i Jan Bakalowicz). Wprawdzie po pierwszym rozbiórce kraju (1772 r.) i zniesieniu zakonu jezuitów król musiał ograniczyć znacznie rozmiary rozpoczętych robót, prowadził je jednak nawet po złożeniu korony i zdziałał na tem polu bardzo wiele.

W latach 1770 — 73 ukazało się kilka częściowo od siebie niezależnych, generalnych map Rzplitej, które radykalnie zmieniły obraz kartograficzny Rzplitej, usuwając zeń wiele zastarzałych błędów w oznaczeniach rzędnych geogr. i przedstawieniu sieci wodnej, a równocześnie wzbogaciły go mnóstwem osad, rzek, dróg i t. p. Z pośród tych prac do najbardziej oryginalnych należą: 1) mapa wydana w Królewcu w 1770 r. przez J. J. Kantera (1:672 000), a opracowana niedługo przed tą datą

22 przez J. Bakałowicza dla Komisji Skarbowej; 2) mapa wydana w Warszawie w 1770 r., a sztychowana przez B. Folina (1:1 200 000); 3) wspomniana już mapa Rizzi-Zannoniego, wydana w 1772 r. (1:692 000) i 4) wydana w Warszawie w 1773 r. mapka Polski K. de Perthées (1:5 000 000), będąca pomniejszeniem rękopiśmiennej mapy Polski tegoż autora z 1770 r. (1:934 000). O wiele już mniejszą wartość przedstawia oparta po większej części na starych materiałach, rosyjska mapa Polski Iwana Truskota (1:1 728 000), wydana w Petersburgu ok. 1772 (z datą 1769 r.), oraz wielka pruska mapa T. F. von Pfaua (1:525 000), wydana w Berlinie w latach 1770 — 72, opracowana w głównym zrębie z pomocą mapy Folina i materiałów ks. J. A. Jabłonowskiego.

Jakkolwiek te wszystkie publikacje posunęły potężnie naprzód rozwój obrazu kartograficznego Rzplitej, to jednak nie nadawały się one do celów administracyjnych i wojskowych, a pozatem zawierały wiele jeszcze braków i błędów. Tak np. przedstawienie znacznej części Litwy w dalszym ciągu opierało się na mapie Makowskiego z 1613 r. Te wszystkie braki można było usunąć jedynie przez opracowywanie map szczegółowych w wielkich podziałkach. W tym też kierunku poszły po 1780 r. wysiłki króla i głównego wykonawcy jego planów kartograficznych, t. zn. Perthéesa. Ten ostatni przystąpił teraz do pracy nad atlasem województw polskich, posługując się do tego celu istniejącymi materiałami rękopiśmiennymi oraz opisami parafij, zebranymi drogą ankiety, przeprowadzonej w latach 1783—84 drogą ankiety rozpisanej do tego celu przez brata królewskiego prymasa M. J. Poniatowskiego. Przed upadkiem Polski (1795 r.) zdążył Perthées opracować mapy wszystkich prawie województw zach. Polski w skali 1:225 000, z których część została wydana drukiem w Paryżu (mapy wojew. krakowskiego, sandomierskiego, lubelskiego, plockiego i rawskiego).

W dziele reformy kartografii wspomagał króla dzielnie cały szereg mecenasów tej dyscypliny, wiele także zawdzięczała ona inicjatywie poszczególnych obywateli, zwłaszcza wojskowych i geometrów przysięgłych.

Żywą działalność rozwijała w omawianej dziedzinie również Komisja Skarbowa, staraniem której opracowano wiele map hydrograficznych i majątkowych. Od 1775 r., t. zn. daty stworzenia korpusu inżynierów koronnych, rozwija się również kartografia wojskowa, inżynierowie bowiem wojskowi mieli nałożony na siebie obowiązek sporządzania zdjęć kraju. Nie doszło niestety, spowodu upadku państwa, do stworzenia projektowanego korpusu inżynierów-geografów, względnie kwatermistrzostwa Sztabu Generalnego.

Krótko mówiąc, w ostatniem 30-leciu istnienia Rzplitej daje się zauważyć na polu kartografji polskiej nadzwyczaj ożywiony ruch; powstają w tym czasie setki różnego rodzaju map, a co można poczytać za objaw najbardziej pocieszający, to, że zmienił się w tym czasie zasadniczo sam stosunek społeczeństwa do kartografji. Dowodem zrozumienia potrzeby jednolitej a dobrej mapy Rzpltej są liczne projekty, wśród których nie brakło również planów oparcia tej mapy o triangulację. Nie będzie też żadnej przesady w twierdzeniu, że upadek państwa przyszedł w chwili, gdy kartografja polska była na najlepszej drodze do zrównania się z zach.-europejską i posiadała przed sobą wszelkie możliwości pomyślnego rozwoju na przyszłość. Wprawdzie o odrobieniu wiekowych zaległości w ciągu tragicznych dla Narodu 30 lat panowania Stanisława Augusta nie mogło być jeszcze mowy, a w następstwie tego znaczne części państwa nie posiadały w chwili jego upadku map, szczegółowych niemniej przeto stan kartografji polskiej w 1795 r. nie przedstawiał się gorzej niż w szeregu innych krajów europejskich, Rosji niewyłączając.

Od daty pierwszego rozbioru (1772 r.) rozpoczynają się na ziemiach polskich zdjęcia przeprowadzane przez mocarstwa zaborcze, t. zn. Austryję Prusy i Rosję. Pierwszeństwo przyznać należy tutaj Austrjakom i Prusakom, którzy zaraz po okupowaniu oderwanych od Polski ziem postarali się o sporządzenie dla nich map w wielkich podziałkach (1:28 000 — 1:72 000) i choć tych zdjęć w całości nie ujawniali, to jednak opublikowali ich redukcje, które przez blisko pół wieku pozostały wyłączną podstawą dla wszelkich prac nieoficjalnych. Dla zaborów austriackich odgrywały taką rolę: 1) wydana w 1790 i 1824 r. mapa Galicji J. Liesganiga (1:288 000) i 2) wydana w 1808 r. mapa Galicji Zachodniej Heldensfelda-Benedictiego (1:172 800); dla zaborów pruskich: 1) wydana w latach 1802 — 03 mapa Prus Południowych Gilly'ego (1:115 000), 2) wydana w 1803 — 10 mapa Prus Wsch. i Zach. Schröttera-Engelhardta (1:150 000), 3) wydana w 1807 r. mapa Nowych Prus Wschodnich Textora-Sotzmanna (1:155 000), zaś dla zaboru rosyjskiego opublikowana w 1814 r. mapa Rosji generała Oppermanna (1:840 000) i wydana w latach 1826—42 mapa specjalna zach. Rosji generała Schuberta (1:420 000).

Kartografja Księstwa Warszawskiego (1807—15) rozwijała się i pracowała w ścisłym związku z francuską. Była ona nastawiona wyłącznie na zaspakajanie doraźnych potrzeb wojskowych, gdyż o podjęciu jakichkolwiek na większą skalę zakrojonych zdjęć nie mogło być, dla braku czasu, mowy. Cały też wysiłek zorganizowanego na wzór francuski

24 Biura Topograficznego szedł w kierunku gromadzenia i przerabiania istniejących materiałów kartograficznych.

W czasach Królestwa Kongresowego (1815 — 31) zdjęcia kraju znajdowały się w rękach wojskowości, a mianowicie zorganizowanego na wzór rosyjski Kwatermistrzostwa. Było to okolicznością niepomyslną o tyle, że stojący na czele armji brat królewski w. ks. Konstanty nie doceniał znaczenia prac naukowych i działał hamująco na ich rozwój. Z tem wszyskciem jednak Kwatermistrzostwo przystąpiło w 1822 r. do pracy w wielkim stylu, a mianowicie do stworzenia mapy topograficznej państwa w skali 1:42 000, która miała być opublikowana w pomniejszeniu 1:126 000. Mapa ta nie została oparta na triangulacji całego kraju, za podstawą bowiem nowych zdjęć użyto wymienionych już map pruskich i austriackich z początku XIX w., ograniczając się do strójkątowania obszarów, które albo nie były objęte temi mapami, albo też miejsc, gdzie te mapy schodziły się ze sobą. Wybuch powstania 1830—31 r. przerwał prace nad kartą topograficzną Królestwa w chwili, gdy na 56 sekcji redukcji, 27 było już całkiem gotowych, a 8 dalszych dobrze podrobionych i pozostawało jeszcze skartować wsch i pn. część kraju. Zaraz też po zgnieceniu powstania Rosjanie zabrali się pod kierunkiem gen. K. Richtera do wykończenia mapy, wydanej ostatecznie w 1843 r. z datą 1839 r. Mapa Kwatermistrzostwa, należąca do najpiękniejszych prac tego rodzaju w I połowie XIX w., odegrała dosyć dużą rolę, na niej bowiem wzorowały się pod niejednym względem późniejsze zdjęcia cesarstwa rosyjskiego.

Po r. 1831 kartografja ziem polskich przeszła już w całości do państw zaborczych. Polacy jednak, nie zrezygnowawszy z dążeń do odzyskania niepodległości, nie zrezygnowali również z posiadania szczegółowej mapy całej Polski i już w 1838 r. rozpoczęli we Francji starania, zmierzające do stworzenia takiej mapy. Inicjatorem tych prac był znakomity kartograf wojskowy z armji Królestwa Kongresowego, gen. Wojc. Chrzanowski, pod którego też nazwiskiem opublikowana została w 1859 r. *Karta dawnej Polski z przyległemi ziemiami* (1:300 000). Mapa ta, sporządzona z konieczności z pomocą istniejących w tym czasie, a wymienionych poprzednio materiałów drukowanych, nie może być uważana za pracę w całym tego słowa znaczeniu oryginalną, niemniej przeto stanowi ona rzadki w dziejach kartografji dokument z walk niepodległościowych i dowód żywotności pozbawionego chwilowo własnej państwowości narodu.

Nie będziemy się zatrzymywać dłużej przy pracach kartograficznych państw zaborczych, któremi objęte zostały ziemie polskie w latach 1831—

1914, a których owocem są opublikowane przed 1918 r. topograficzne mapy austriackie (1 : 25 000, 1 : 75 000 i 1 : 200 000), pruskie (1 : 25 000, 1 : 100 000, 1 : 200 000 i 1 : 300 000) oraz rosyjskie (1 : 21 000, 1 : 84 000 i 1 : 126 000), warto natomiast zwrócić uwagę na pierwsze próby odrodzenia narodowej kartografii polskiej, wiążące się z nazwiskiem prof. Eug. Romera. Znakomity ten uczyony podjął jeszcze przed wojną światową starania o podniesienie poziomu prywatnej produkcji kartograficznej w kraju, których rezultatem jest jego powszechny atlas geograficzny (1909) i znakomity atlas geogr.-statystyczny Polski (1916). Poza to niechcąc dopuścić, aby na międzynarodowej mapie świata 1 : 1 000 000 (której wydanie postanowiono w latach 1909 — 13) ziemie polskie były opracowane tylko przez zaborców, rozpoczął już w 1914 r. starania o wydanie nieoficjalnej polskiej redakcji 12 sekcji „Miljonówki”, obejmujących obszar dawnej Polski. Dzięki pomocy znanego mecenasa nauki i patrioty, hr. Wład. Zamoyskiego, roboty nad pierwszemi sekcjami tej mapy zaczęły się jeszcze przed wybuchem wojny światowej. Los zrzucił jednak, że polskie arkusze „Miljonówki” mogły zostać opracowane przez powołany w pierwszym rządzie do takiego dzieła Wojskowy Instytut Geograficzny w odrodzonym Państwie Polskiem.

KAROL BUCZEK

COUP-D'OEIL SUR L'HISTOIRE DE LA CARTOGRAPHIE
POLONAISE.

Les terres polonaises, situées au centre de l'Europe, éloignées des foyers de la civilisation antique et médiévale, n'ont eu que bien tard leurs premières cartes géographiques, reproduisant, d'une façon passablement approximative, le véritable aspect des bassins de la Vistule, de la Warta, du Niémen, de la Dwina baltique, du Dniester, du Boh et du Dniepr, qui se trouvent actuellement dans les limites de l'Etat polonais ou bien lui ont appartenu jusqu'à la fin du XVIII-e siècle. Mais, malgré cela, quand on parle de l'évolution historique de la représentation cartographique de ces terres, il nous faut remonter jusqu'à l'antiquité, car, à cette époque déjà, naquirent certaines idées sur ces pays, idées, qui ont joué un rôle important même dans les temps modernes.

Evidemment, il faut commencer par les Grecs antiques, car ce sont eux qui, les premiers des nations civilisées du monde ancien, ont fourni certaines notions sur les territoires qui nous intéressent ici (ou plutôt sur leur partie, située dans le voisinage immédiat du littoral septentrional de la Mer Noire) et qui ont fait le plus pour la cartographie. Les Grecs ayant colonisé d'assez bonne heure le littoral de la Mer Noire, on devrait présumer qu'ils connaissaient bien les pays situés à sa proximité. Nous nous heurtons, en réalité, plutôt à quelque chose de contraire: d'un côté, les embouchures mêmes du Dniestre, du Boh et du Dniepr ont été avancées par les géographes grecs de deux degrés de latitude géographique trop loin au Nord, et, de l'autre, on s'aperçoit

28 qu'ils possédaient des connaissances très minces et bien inexactes sur les cours inférieurs de ces fleuves. Les steppes bordant au Nord les Mers Pontique et Méotique furent le barrage, à travers lequel les notions sur les pays plus éloignés du littoral ne purent pénétrer dans le monde grec.

La place des notions certaines fut occupée par les produits de l'imagination et, en partie, par les spéculations cosmologiques. L'intérieur de l'Europe orientale fut peuplée par diverses peuplades mythiques, et on a fait les fleuves tombant dans les Mers Noire, d'Azov et Caspienne, prendre leurs origines dans les puissantes montagnes Riphéennes et Hyperboréennes, selon l'idée consacrée par Aristote, ou bien, d'après Hérodote d'Halicarnasse, dans les grands lacs, situés dans le Nord lointain.

A la suite des conquêtes guerrières des Romains sur le Danube moyen et inférieur, ainsi que grâce à leurs relations commerciales s'étendant jusqu'au rivage d'ambre de la Baltique, paraissent, dans les ouvrages des auteurs grecs et romains des premiers siècles de notre ère, certaines notions sur les territoires situés dans le bassin de la Mer Baltique. Une excellente revue de ces notions ainsi que leur élaboration cartographique se trouvent dans le plus grand monument géographique de l'Antiquité, c'est-à-dire, dans l'immortelle „Géographie” de Claude Ptolémée d'Alexandrie (vers l'an 150 après J.-C.).

S'il s'agit de la connaissance des espaces, situés entre la Mer Baltique d'un côté et les Sudètes, les Carpathes et la Mer Noire de l'autre, l'oeuvre de Ptolémée surpasse sans aucun doute tous les traités de géographie antérieurs et postérieurs, sans en excepter les ouvrages de Strabon, Pomponius Mela, Pline l'Ancien et Soline. Malheureusement, on ne peut identifier avec quelque vraisemblance qu'une faible partie de rivières, montagnes, peuples et villes, nommés par lui (sur le territoire de la Pologne, la ville de Kalisz seule que Ptolémée appelle Calisia). Beaucoup de connaissances, qu'il fournit, Ptolémée puisa dans la tradition ou chez les auteurs plus anciens, c'est pourquoi on trouve sur ses cartes des choses absolument fantastiques, comme, par exemple, ces puissantes chaînes de montagnes, traversant en long et en large toute la Sarmatie d'Europe (c'est-à-dire, le pays entre la Vistule et le Don), montagnes, dans lesquelles, conformément à la théorie d'Aristote, Ptolémée a placé les sources des fleuves connus par lui. Parmi ces montagnes, le rôle le plus important échet à la chaîne puissante, traversant, sous le nom de Monts Alains, Riphéens et Hyperboréens, toute l'Europe orientale d'aujourd'hui. Ptolémée possédait une idée très imparfaite des

Sudètes et des Carpathes, mais néanmoins il a localisé relativement bien quant à la latitude géographique les sources de l'Elbe (50 degrés, au lieu de 50 degrés 45 minutes de latitude) et de la Tissa (48 degrés 30 minutes, au lieu de 48 degrés 20 minutes de latitude). Mais il a, en revanche, placé d'une façon erronée les sources du seul fleuve Baltique qu'il est possible d'identifier, c'est-à-dire, de la Vistule, et il a poussé son embouchure de plus d'un degré et demi trop loin au Nord (56 degrés, au lieu de 54 degrés 20 minutes de latitude géographique). On voit que Ptolémée n'avait de connaissances que sur le cours inférieur de ce fleuve, et il n'a pas été mieux renseigné sur le littoral de la Baltique qui, selon ses données, se trouve le long du parallèle de 56 degrés jusqu'à l'embouchure du fleuve Chronos, et ce n'est qu'à l'Est de ce fleuve qu'il s'élève légèrement vers le Nord-Est. Mais, comme il a, d'autre part, avancé des 2 degrés au Nord le littoral septentrional de la Mer Noire, en conformité avec ses devanciers (Hipparque), la différence entre les latitudes géographiques des embouchures du Dniepr et de la Vistule est chez lui en définitive, assez exacte (7 degrés 30 minutes, au lieu de 7 degrés 45 minutes). Ce qui est encore plus curieux, c'est que la différence de longitude géographique entre ces deux points correspond assez bien à la réalité (12 degrés 30 minutes, au lieu de 12 degrés 55 minutes) tandis qu'en général la longitude n'est pas exacte. Il suffit de dire que Ptolémée place les embouchures de la Vistule à 37 degrés 30 minutes à l'Est de Gibraltar, tandis qu'en réalité la distance entre ces deux points n'est que de 24 degrés de longitude. Cette majoration de 13 degrés et demi résulte de l'erreur bien connue de ses cartes qui consiste en une augmentation de moitié de la valeur latitudinale de l'axe de la Méditerranée, entraînant la déformation de l'image cartographique du Vieux-Monde et, en premier lieu, de l'Europe.

Avec la „Géographie” de Ptolémée, la cartographie grecque et, en même temps, antique atteint le point culminant de son évolution, mais ensuite commence son déclin. L'oeuvre du grand Alexandrin tombe dans l'oubli, et les Romains montrent peu d'intérêt pour cette discipline. Aussi le produit le plus marquant, conservé jusqu'à nos jours, de la cartographie romaine, la célèbre *Tabula Peutingeriana* (IV-e siècle ap. J.-C.), mérite-t-il plutôt le nom de *itinerarium pictum* que celui de carte géographique. Cette *Tabula* ne contient pas de détails sur les territoires qui nous intéressent ici, excepté quelques noms de peuples de la Sarmatie, nous n'avons donc à nous occuper plus longuement de cette carte.

Le déclin même de l'Antiquité et les sept premiers siècles de notre ère, c'est, comme nous savons, la période de la décadence complète de la géographie et de la cartographie. On a oublié que la terre est sphérique, et les cartes de cette époque, c'est-à-dire, les *mappae mundi* rondes ou ovales, furent plutôt des images, privées de toute base scientifique, dont la matière fut prise aux ouvrages dans le genre de *Historiae adversus paganos*, de Paul Orose (vers l'an 418), ou de *Originum sive etymologiarum libri*, d'Isidore de Séville (mort en 636), ou, enfin, à la Bible. Le nom de Slaves, connu de Jornandès (milieu du VI-e s.) et de l'Anonyme de Ravenne (milieu du VII-e s.), sous la forme de „Sclavini”, ne se retrouve que dans les mappemondes du XI-e siècle de Lambert de Saint-Omer et dans celle dite Cottoniana. Le nom de Pologne, qui est entrée, dans la seconde moitié du X-e siècle, dans la famille des peuples de civilisation latine, apparaît pour la première fois sur la carte du monde de Mathieu de Paris, datant du début du XIII-e siècle. Tout cela est le témoignage du conservatisme inouï des cosmographes du Moyen Age, car certaines notions sur les territoires polonais existaient en Occident dès la seconde moitié du IX-e siècle et les *Gesta Pontificum Hammaburgiensiū* d'Adam de Brême (mort vers 1075), qui ont joui d'une grande popularité, contenaient beaucoup de renseignements sur tous les Slaves occidentaux.

Le point culminant non pas de l'évolution que plutôt de l'art de confectionner les mappemondes, tombe aux environs de la seconde moitié du XIII-e siècle, et c'est bien de cette époque que proviennent les cartes de Héreford et d'Ebtorf, les plus éminents représentants de leur type. Surtout la carte d'Ebtorf marque un grand pas en avant, en ce qui concerne les renseignements sur les terres polonaises, car, en plus des fleuves de Vistule et d'Oder, connus auparavant, elle donne encore le Niémen et la Dwina, ainsi qu'une série de villes, avec Riga, Polock, Smolensk et Kieff.

Les savants arabes des IX — XIV siècles s'appliquaient à s'assimiler et à développer les conquêtes de la cartographie grecque, longtemps encore ignorées dans le monde latin. D'autre part, grâce aux conquêtes et aux relations diplomatiques très étendues des califes ainsi qu'aux expéditions lointaines des commerçants, les Arabes disposaient des connaissances bien exactes pour l'époque même sur les pays aussi éloignés que la Pologne et la Russie. Malheureusement, la science arabe, à laquelle les sciences exactes et surtout l'astronomie doivent beaucoup, ne peut se féliciter des succès plus importants dans la cartographie

et n'a eu que peu d'influence sur le développement ultérieur de cette discipline. La mappemonde d'Idrisi, de 1154, peut nous servir ici d'exemple: elle ne diffère pas beaucoup des mappemondes monacales de l'époque, quant à la représentation des territoires qui nous intéressent. Car Idrisi, tout en possédant des connaissances bien abondantes pour son époque sur les rivières et les villes des pays slaves, n'a pas réussi à les placer convenablement sur sa carte, ce qui, avec la déformation complète de toutes les dénominations, prive son oeuvre de toute valeur positive.

Aux trois derniers siècles du Moyen Age nous assistons au développement splendide de la cartographie marine. Malheureusement, les levées cartographiques des navigateurs italiens et catalans, stupéfiantes par leur exactitude, n'ont pas du tout embrassé le littoral de la Baltique et n'ont pas eu de grande influence sur l'évolution de la cartographie continentale. En définitive donc, l'image cartographique des territoires situés entre les Mers Baltique et Noire n'en a tiré nul avantage, excepté la représentation plus exacte que chez Ptolémée du littoral pontique. Car, si dans les cartes marines on comprenait aussi les territoires de l'Europe centrale et orientale, on imitait dans une grande mesure les *mappae mundi* de l'époque, comme, inversement, certaines de ces dernières, par exemple, la célèbre mappemonde de Fra Mauro de 1459 mettaient à profit les cartes marines. Cette carte, ainsi que toutes les cartes marines comprenant l'Europe du Nord (A. Dalorto de 1325, Atlas de Médicis de 1351), Pizigano de 1367, avec la plus intéressante à leur tête, la carte du monde de 1375, dite l'Atlas Catalan, présentent une connaissance bien avancée des terres de Pologne et de Russie, car elles notent l'existence d'une suite de noms des pays, des fleuves et des villes commerciales plus importantes, inconnus aux cartes antérieures. Mais, en revanche, leur emplacement y est représenté d'une façon complètement erronée, faute de toute documentation scientifique.

Au XV-e siècle nous trouvons les débuts de la cartographie nationale polonaise qu'il faut rattacher à l'éveil de la vie scientifique du pays éveil, qui est étroitement lié au rétablissement en 1400 de l'Université de Cracovie. Mais, avec tout cela, il semble être indubitable que ces premières cartes géographiques polonaises, et en particulier la carte, présentée en 1421 au Pape par la délégation polonaise pour documenter les droits de la Pologne sur les terres de Pomorze et de Chełmno, n'avaient pas beaucoup de commun avec la science cartographique dans son sens moderne. Il faut plutôt supposer que nous avons ici affaire à un travail

32 dans le genre de la carte bien connue d'Angleterre, de la première moitié du XIII-e siècle, due à Mathieu de Paris, ou bien à de nombreuses cartes de différentes contrées d'Italie des XIV-e - XV-e siècles, c'est-à-dire, à une esquisse de terrain, sans aucun mesurage géométrique et, d'autant plus, sans aucun calcul ni coordonnées géographiques. C'est du moins cela qu'indiquent indirectement tant l'état de la cartographie de l'époque que l'analogie avec les esquisses de cartes des terres de l'Ordre Teutonique, existant dans le manuscrit de l'humaniste polonais Sędziwój de Czechło (mort en 1476).

La cartographie n'est entrée dans les nouvelles voies d'évolution qu'au moment de la résurrection de la „Géographie” de Ptolémée, devenue accessible grâce à la traduction latine du début du XV-e siècle. Mais les cartes de Ptolémée de la Grande Germanie et de la Sarmatie d'Europe ne reproduisaient même de loin l'aspect réel de ces pays, et dès la première moitié de ce siècle, on entreprit en Allemagne méridionale des travaux ayant pour but la création d'une nouvelle carte de l'Europe centrale, basée sur les coordonnées géographiques, déterminées soit directement, par la voie des observations astronomiques, soit indirectement, au moyen des itinéraires, tout en rattachant ces travaux aux cartes marines de l'époque. Le fruit de ces préoccupations sont les listes de localités, avec l'indication de leurs coordonnées géographiques, conservées dans un manuscrit (de 1450 environ) à Munich, ainsi que les fragments, qui sont bien apparentés à ces listes, des cartes dites de Coblençe de la Germanie et de l'Europe centrale-orientale.

La détermination bien précise de la latitude géographique de Cracovie (50 degrés, au lieu de 50 degrés 4 minutes), à laquelle on travaillait sur place dès la fin du XIV-e siècle, laisse supposer la collaboration à cette oeuvre des astronomes de l'Université de Cracovie, où, d'après le témoignage de Hartmann Schedel en 1493 *astronomiae studium maxime viget, nec in tota Germania, ut ex multorum relatione satis mihi cognitum est, illo clarius reperitur.*

La plus ancienne carte imprimée des territoires polonais, carte composée déjà selon les règles scientifiques, est le célèbre travail du cardinal Nicolas de Cusa (mort en 1464), gravé en 1491 (?), qui contient, en plus de l'Allemagne, les territoires de l'Europe jusqu'à la Mer d'Azov à l'Est et jusqu'à Reval au Nord. Quoique basée en grande partie sur la „Géographie” de Ptolémée, ce qui est facile à reconnaître dans la représentation des littoraux de la Baltique et de la Mer Noire et des rivières (excepté l'Oder et la Vistule), ainsi que dans le placement, sur le

territoire de la Pologne et de la Lithuanie de l'époque, de la Forêt Hercinienne et des Monts Riphéens, la carte de Nicolas de Cusa indique néanmoins en outre plus de 100 localités modernes. Ce contenu de la carte, riche pour son époque, et les dénominations topographiques ne laissent douter que notre cardinal n'ait obtenu des Polonais la documentation pour l'élaboration des parties polonaises de sa carte. L'analyse détaillée de celle-ci nous prouve que l'informateur du Nicolas de Cusa fut très probablement l'illustre historien et géographe polonais, Jean Długosz (Longinus ou Dlugossus), qui séjourna quelque temps (18 jours) à Rome en même temps que l'auteur de notre carte, en 1450, et qui, l'année précédente, y a passé quelques mois.

Pour en finir avec les cartes du XV-e siècle, il faut mentionner la seconde carte imprimée (vers 1492 et en 1501) de l'Allemagne, de Erhard Etzlaub; cette carte embrasse aussi la partie occidentale de la Pologne, élaborée d'après les itinéraires, comme d'ailleurs l'Allemagne même. Les cartes d'Etzlaub ont joué un certain rôle dans l'évolution de l'image cartographique de la Pologne, car Gérard Mercator en a profité pour l'établissement de sa grande carte de l'Europe (1554).

L'histoire de la cartographie polonaise de la première moitié du XVI-e siècle est étroitement liée avec l'activité scientifique du célèbre humaniste de Cracovie, ami de Kopernik, Bernard Wapowski. Cet historien et géographe de talent, qui fut en même temps astronome et mathématicien, prit son premier contact avec la cartographie lors de son séjour à Rome, en 1506. Il aidait alors Marco Beneventano à l'élaboration de la carte „moderne” de l'Europe centrale, connue par les éditions romaines de la „Géographie” et modelée, comme on sait, sur la carte de Nicolas de Cusa. Wapowski y introduisit de nombreuses additions et corrections, surtout dans la présentation du bassin de la Vistule moyenne et supérieure, mais il y laissa la Forêt Hercinienne et les Monts Riphéens aussi bien que la grosse erreur de la carte de Nicolas de Cusa qui a transporté les embouchures du Dniester et du Dniepr entre 50 et 52 degrés de latitude tandis que ces fleuves tombent en réalité entre 46 et 47 degrés (chez Ptolémée entre 48 et 49 degrés) de latitude.

Quoique nous ne possédions pas de renseignements directs sur les travaux cartographiques de Wapowski dans les années 1507 — 1525, il est hors de doute que c'est dans cette période qu'a eu lieu son activité la plus intense dans ce domaine.

En faveur de cette affirmation témoigne en premier lieu la représentation des terres de l'ancienne Sarmatie sur la carte de l'Europe, publiée

34 vers 1535 par H. Zell, qui s'est appuyé dans son oeuvre sans aucun doute sur un travail antérieur (avant 1517?), mais totalement disparu, de notre cartographe. Puis, en 1526, ou peu de temps avant cette date, Wapowski publia deux cartes de la Sarmatie d'Europe, dont l'une, perdue, comprenait les pays baltes et l'autre, dont nous ne connaissons que la moitié orientale, représentait toute la partie Nord-Est de l'Europe. Le couronnement de ces travaux de Wapowski c'est la grande carte de toute la Pologne et de la partie occidentale de la Lithuanie, au 1 000 000-e, publiée à Cracovie en 1526 et connue par quelques petits fragments récemment retrouvés.

La dernière carte possède pour nous la plus grande importance parmi les travaux de Wapowski, et elle a joué un grand rôle dans l'histoire de la cartographie polonaise. Comme on peut juger d'après les fragments conservés et d'après les remaniements plus anciens de cette oeuvre, — refontes dont en premier lieu font partie la carte de l'Europe de Mercator (1554) dans sa partie polonaise et la carte de la Pologne de Grodecki (vers 1562), — les provinces occidentales de notre pays (la Grande-Pologne, la Petite-Pologne, la Prusse Royale, la Masovie et la Russie-Rouge) y ont été représentées avec une exactitude étonnante pour l'époque. On y doit admirer la richesse du contenu, la fidélité du dessin, aussi bien que la qualité des déterminations des coordonnées géographiques. Il suffit de dire que, à en juger d'après les fragments conservés de la carte, les erreurs dans les indications de la latitude y dépassaient rarement 10 minutes, et, dans celles de la longitude, 20 minutes. Il en est résulté que l'image cartographique de la Pologne occidentale, établie par Wapowski, subsista dans ses lignes générales jusqu'à la seconde moitié du XVIII-e siècle, et, ce qui est plus grave, que la présentation de cette partie de notre République sur toutes les cartes connues d'avant 1750 est de beaucoup inférieure à celle de la grande carte de la Pologne de 1526. Ce fait paradoxal peut être expliqué en partie par la disparition rapide de cette oeuvre de Wapowski (ni Ortelius en 1570, ni Kromer en 1577 ne la mentionnent pas), et, d'autre part, aucune de ses refontes n'égala même approximativement le prototype quant à l'exactitude. En outre, quoique, dans la seconde moitié du XVI-e siècle, parût toute une série de cartes géographiques qui ont exercé leur influence plus ou moins grande sur le sort ultérieur de l'image cartographique de la Pologne, ce n'est que très rarement qu'elles complétaient la documentation réunie et présentée dans la carte de Wapowski. On peut l'affirmer aussi bien au sujet des principales oeuvres conservées (cartes de Pologne: de W. Gro-

decki, vers 1562, et de A. Pograbius, de 1570; carte d'Allemagne de Chr. Sgrooten, de 1565; cartes d'Europe: de G. Mercator, de 1554, et de C. Vopelius, de 1555) que des cartes perdues (cartes de Pologne: de A. Nicolai, de W. Grodecki, de 1569, et de J. Sambucus, de 1573; cartes des provinces particulières de la Pologne, de M. Strubicz, aux environs de 1579). Un des plus faibles, peut-être, remaniements de la carte de Wapowski, était *Polonia et Silesia* de G. Mercator (1585), et, néanmoins, c'est elle qui a joué le plus grand rôle dans le développement ultérieur de la cartographie des territoires de la Pologne occidentale.

Une des principales causes qui ont enrayé ce développement dans la période suivant la mort de Wapowski, fut certainement le manque de documentation nouvelle sous forme de cartes de différentes provinces de la Pologne occidentale. Pour la Petite-Pologne, le seul travail de ce genre fut la carte des duchés d'Oświęcim et de Zator, embrassant d'ailleurs une faible partie de cette province, publiée en 1563 par Stanislas Porębski et réimprimée plusieurs fois ensuite. Pour la Grande-Pologne, un rôle semblable fut joué par la carte de la voïévodie de Poznań, publiée en 1645 par G. Freudenhammer (1:460 000). En revanche, les petites cartes de la Grande-Pologne, de la Petite-Pologne et de la Masovie, publiées en 1665 — 1666 par Sanson d'Abbeville, n'ont été que des agrandissements des découpures correspondantes de la carte générale de la Pologne, de N. Sanson (1655) et se basaient principalement sur la carte de la Pologne de Mercator de 1585, déjà mentionnée.

Le développement de la cartographie des terres lithuaniennes et prussiennes (c'est-à-dire, de la Lithuanie proprement dite, de la Samogitie, de la Russie Blanche, de la Volhynie, de la Podolie et de l'Ukraine) se présentait d'une façon beaucoup plus favorable quoiqu'elles fussent traitées par Wapowski d'une manière très inexacte. Il suffit de préciser que, dans les fragments, comprenant une partie de la Samogitie, de sa grande carte de 1526, les erreurs dans la détermination de la latitude atteignent un demi-degré, et celles de la longitude dépassent même un degré. Il en est de même pour sa petite carte de l'Europe Sud-Est: les embouchures du Dniester et du Dniepr sont avancées d'un degré de latitude trop au Nord, et Kieff est situé d'un degré de longitude trop loin à l'Est, tandis que la longitude géographique de ces embouchures ainsi que la latitude de Kieff y sont indiquées avec une précision assez grande pour l'époque (l'erreur ne dépasse pas 10 minutes).

Mais Wapowski erra beaucoup plus sérieusement, en faisant tomber le fleuve Boh dans le Dniepr et en plaçant sur le territoire en question

36 trois grands marais, inexistant en réalité (Amadote, Sarmate et Chronos); il faut chercher la source de ces erreurs dans l'interprétation inexacte de la *Chorographia Regni Poloniae* de Jean Długosz. Ces marais fantaisistes, remplacés ensuite par des lacs, traînaient longtemps dans l'image cartographique des terres lithuaniennes et russiennes, à quoi contribuèrent surtout les cartes de Mercator, notamment son *Europa* (1554 et 1572) et sa *Lithuanie* (1595), où il a non seulement adopté toutes les erreurs de Wapowski, mais encore y a ajouté d'autres.

Ainsi, par exemple, il avança encore plus au Nord les embouchures du Dniester et du Dniepr et plaça la première à deux degrés et demi, et l'autre (avec Kieff) à trois degrés et demi trop loin à l'Est. Le cours de la Dwina, représenté sur la carte de l'Europe (1554 et 1572) à l'aide des itinéraires de Sigismond Herberstein (1549), y est déformé d'une manière semblable. La conservation par Mercator, sur sa carte de la Lithuanie (1595), des lacs Amadote, Sarmate et Chronos est d'autant plus étrange que déjà Grodecki en a réduit les dimensions et omis les noms sur sa carte de la Pologne (vers 1562) et ils ont été définitivement abolis par Stanislas Sarnicki, qui sépara aussi les embouchures du Boh et du Dniepr, en s'appuyant dans son travail sur les documents réunis pendant la visite officielle des terres russiennes de la République en 1576. Les cartes faites par Sarnicki ne furent pas publiées, à cause de la médiocrité de leur exécution, mais sa description de la Pologne, publiée en 1585, fut élaborée d'après les mêmes documents.

Un mouvement plus animé dans le domaine de la cartographie commença en Pologne pendant le règne d'Etienne Batory (1576 — 1586). Pendant les guerres moscovites de ce roi, on élaborait une série de cartes du théâtre de la guerre, entre autres, la carte du duché de Połock, publiée en 1580 par Stanislas Pachółowiecki (1:700 000). Mathias Strubicz, le plus éminent cartographe polonais de l'époque, prépara pour le roi une suite de cartes, dont s'est conservée une carte de la Lithuanie, de la Livonie et de la Moscovie, publiée en 1589; une rédaction postérieure de celle-ci, beaucoup plus complète, fut utilisée par Mercator à l'élaboration de la partie supérieure de sa carte de la Lithuanie, ainsi que des cartes de la Livonie et de la Moscovie, publiées dans son „Atlas" (1595). Grâce à cela, les travaux de Strubicz ont joué un rôle assez important dans l'histoire de la cartographie des pays baltes.

Bientôt après la mort de Batory, on a commencé, grâce aux soins du prince Christophe Radziwiłł l'Orphelin, des travaux sur une nouvelle carte du Grand Duché de Lithuanie; le fruit de ces travaux fut une

excellente carte de ce pays (1:1 300 000), comprenant aussi la Volhynie, la partie septentrionale de la Podolie et de l'Ukraine, exécutée par Thomas Makowski et publiée en 1613. Cette carte a joué dans la cartographie des terres lithuaniennes le rôle analogue à celui de la grande carte de Wapowski de 1526 pour la cartographie de la Pologne occidentale, elle fut donc, pendant plus de 150 ans, la base exclusive de toutes les cartes ultérieures de la Lithuanie, car même la carte de ce pays, publiée en 1749 par le Jésuite Jean Nieprzecki (1:1 600 000), ne fut qu'un simple remaniement du travail de Makowski.

Un peu plus tard, pendant le règne de Ladislas IV (1632 — 1648), les marches Sud-Est de la Pologne, c'est-à-dire, l'Ukraine et la Podolie, eurent leurs excellentes cartes, une carte spéciale (1:452 000) et une carte générale (1:1 800 000), élaborées par l'éminent cartographe et ingénieur militaire français, Guillaume le Vasseur de Beauplan, qui passa les années 1630 — 1647 au service de la Pologne. Ce fut lui aussi qui effaça définitivement, de l'image cartographique des pays situés entre la Baltique et la Mer Noire, toutes les erreurs, introduites par Ptolémée, Wapowski et Mercator, et facilita ainsi la réforme de l'image cartographique de l'Europe, réalisée vers 1700 par Guillaume Delisle. Beauplan lui-même ne se borna non plus à la publication de ses cartes de l'Ukraine: il publia en 1652 une petite carte générale de la Pologne (1 : 14 000 000), où les espaces entre l'Oder et le Don furent représentés pour la première fois en entier d'une façon convenable. Cette carte aussi joua un rôle très important dans l'histoire de la cartographie polonaise, car elle a donné lieu à une série de remaniements dont font partie les cartes de la Pologne de G. Delisle (1702), de T. Mayer (1750); et de R. Vaugondy (1752).

En même temps, Nicolas Sanson publia sa carte de la Pologne (1655), en se basant sur les mêmes documents que Beauplan, c'est-à-dire, sur la carte de la Pologne de G. Mercator (1585), sur celle de la Prusse, de C. Henneberger (1576), sur la carte de la Lithuanie, de Makowski (1613) et sur celle des pays du Nord, de A. Bureus (1626). Malgré qu'il mit à profit les cartes de l'Ukraine de Beauplan, Sanson n'en garda pas moins sur sa carte une série d'erreurs anciennes, ainsi par exemple, il avança les embouchures du Dniester et du Dniepr de près de deux degrés de latitude trop loin au Nord et de près de trois degrés de longitude trop loin à l'est. Ce qui est pis encore, c'est que les cartes du type de Sanson jouissaient au XVII-e et dans la première moitié du XVIII-e siècles d'une vogue aussi grande que celles du type de Beauplan (du type

38 de Sanson est, entre autres, la carte de la Pologne de J. B. Homann) et ont été éditées jusqu'en 1831 (!).

Après la mort de Ladislas IV, pendant le règne duquel travaillaient, à côté de Beauplan, quelques autres cartographes (Frédéric Getkant, Sébastien Aders, M. Głoskowski, G. Freudenhammer, D. Zwicker), survint la période de la décadence complète de notre science qui dura tout un siècle. Dans la période de 1650 à 1750, on n'a créé aucune carte originale et sérieuse; la cartographie polonaise vivait à cette époque sur le fond du passé. Ce n'est qu'en rapport avec la renaissance intellectuelle, embrassant les cercles de plus en plus larges de la société polonaise, que commence un mouvement plus actif, vers le milieu du XVIIIe siècle, aussi dans le domaine de cartographie.

Le prince J. A. Jabłonowski s'occupa le premier de la réforme de la cartographie, car, vers 1740 déjà, il entreprit des travaux pour la création d'une nouvelle et grande carte du pays d'après les levées géographiques de différents palatinats, des rivières, etc., effectuées spécialement dans ce but. Son principal collaborateur fut le capitaine F. F. Czaki, parmi les travaux duquel se sont conservées jusqu'à nos jours les cartes de Spisz (Zips), de la Vistule (toutes les deux à 1 : 173 000), des environs de Varsovie (1760) et d'une partie de la Volhynie (1 : 262 000). Quand Czaki avait passé, en 1765, au service du roi Stanislas-Auguste, Jabłonowski remit les documents réunis par lui au cartographe italien J. A. Rizzi-Zannoni; celui-ci élaborait d'après ces documents une grande carte de la Pologne (1 : 692 000), publiée en 1772.

En même temps que Czaki, il y eut d'autres travailleurs dans le domaine de la cartographie dont les plus marquants sont: J. F. Endersch, auteur des cartes de la Varmie, de l'embouchure de la Vistule, de la Prusse, publiées entre 1753 et 1758, puis deux cartographes militaires: Joseph Witte et Mathias Deutsch.

L'avènement du roi Stanislas-Auguste ouvre une ère nouvelle dans l'histoire de la cartographie polonaise, car le roi fut un excellent connaisseur et un grand amateur de cette science. Aussitôt après avoir pris la couronne, il entreprit une activité de grande envergure en vue d'appuyer la carte de la Pologne sur de solides bases scientifiques et, à cet effet, il invita à la collaboration à cette oeuvre quelques astronomes de marque, avec, à leur tête, M. Poczobut-Odlanicki et Al. Rostan; il attira en outre à son service quelques cartographes de talent (F. F. Czaki, Charles de Perthées, Jean Bakałowicz). Quoique, après le premier partage de la Pologne (1772) et la cassation de l'ordre des Jésuites, le roi

se vît obligé à réduire sensiblement les proportions des travaux commencés, néanmoins il les continuait même après la déposition de la couronne royale et il a fait beaucoup dans ce domaine.

Dans les années 1770 — 1773, ont paru quelques cartes géographiques générales de la Pologne; ces cartes changèrent complètement l'image cartographique de la République, en effaçant de nombreuses erreurs invétérées dans la détermination des ordonnées géographiques et dans la présentation du réseau fluvial, et en l'enrichissant en même temps d'un grand nombre de localités, rivières, routes, etc... Parmi ces oeuvres, les plus originales sont: 1) carte publiée en 1770 par J. J. Kanter (1 : 672 000) à Koenigsberg et élaborée peu avant cette date par J. Bakałowicz pour la Commission de Finances; 2) carte publiée à Varsovie en 1770 et gravée par B. Folin (1 : 1 200 000); 3) carte de Rizzi-Zannoni, déjà mentionnée et publiée en 1772 (1 : 692 000); et 4) petite carte de Pologne de Ch. de Perthées, publiée à Varsovie en 1773 (1 : 5 000 000), qui est la réduction de la carte manuscrite de la Pologne du même auteur, de 1770 (1 : 934 000). La carte russe de la Pologne, de I. Truskot (1 : 1 728 000), faite en grande partie d'après de documents anciens et publiée à Saint-Pétersbourg vers 1772 (datée de 1769), ainsi que la grande carte prussienne de T. Ph. de Pfau (1 : 525 000), publiée à Berlin dans les années 1770 — 1772, élaborée principalement à l'aide de la carte de Folin et des documents du prince J. A. Jabłonowski, — ont beaucoup moins de valeur.

Toutes ces publications avancèrent puissamment l'évolution de l'image cartographique de la Pologne, mais elles n'étaient pas appropriées aux besoins administratifs et militaires et contenaient en outre nombre d'erreurs et de défauts. Ainsi, par exemple, la présentation d'une grande partie de la Lithuanie se basait toujours sur la carte de Makowski datant de 1613. Tous ces défauts n'ont pu être écartés que par l'élaboration des cartes détaillées à grande échelle.

C'est donc dans ce sens que se sont orientés, après 1780, les efforts du roi et de l'exécutif principal de ses projets cartographiques, Ch. de Perthées. Celui-ci se mit alors au travail pour confectionner des cartes détaillées des palatinats, à l'échelle de 1 : 225 000; il se servait à cet effet des documents manuscrits disponibles ainsi que des descriptions de paroisses, recueillies par voie d'enquête entreprise dans ce but par le frère du roi, M. J. Poniatowski, et réalisées dans les années 1783 — 1784. Avant la chute de la Pologne (1795), Perthées par vint à élaborer les cartes de presque toutes les palatinats de la Pologne occidentale dont une partie fut publiée à Paris (cartes des palatinats de Cracovie, Sandomierz, Lublin, Płock et Rawa).

Le roi fut secondé dans son oeuvre de réforme de la cartographie polonaise par plusieurs mécènes de cette science, auxquels se joignit l'initiative de particuliers, pour la plupart — militaires ou géomètres assermentés.

La Commission des Finances déploya, elle aussi, une vive activité dans ce domaine, et plusieurs cartes hydrographiques et cadastrales furent élaborées par ses soins. Dès 1775, date de la création du Corps du Génie de la Couronne, la cartographie militaire prend un nouvel essor, grâce au Génie militaire qui avait le devoir de faire des levées géographiques du pays. Le projet de créer un corps d'ingénieurs-géographes, ou bien un quartier-maître général au Grand Etat-Major, ne put être réalisé par suite de la chute de l'Etat polonais.

Ainsi, dans les dernières trente années de l'existence de la République, on constate un mouvement très animé sur le champ de la cartographie polonaise; des centaines de cartes de toute sorte sont créées pendant cette période, et, ce qui est un symptôme très réconfortant, l'attitude de la société envers la cartographie changea complètement dans la même époque. La preuve que la société a compris la nécessité d'avoir une bonne carte uniforme de l'Etat, est dans les nombreux projets, parmi lesquels il y eut même des plans de baser cette carte sur la triangulation. Il n'y aura donc aucune exagération à dire que la chute de l'Etat est survenue au moment où la cartographie polonaise était dans la meilleure voie pour égaler celle de l'Europe occidentale et possédait toutes les possibilités de développement avantageux à l'avenir. On ne pouvait songer, pendant les années du règne de Stanislas-Auguste, si tragiques pour la Nation, à rattraper les négligences séculaires, et d'importantes parties de l'Etat n'avaient pas encore leurs cartes détaillées au moment de sa chute; mais néanmoins l'état de la cartographie polonaise en 1795 ne fut pas inférieur à celui de plusieurs autres Etats européens, y compris la Russie.

Depuis le premier partage (1772), les Etats copartageants, Autriche Prusse et Russie, commencent les levées géographiques sur les territoires polonais. Il faut donner ici la priorité aux Autrichiens et aux Prussiens, qui, aussitôt après avoir occupé les territoires détachés de la Pologne, eurent soin de dresser pour ces territoires des cartes à grande échelle (1:28 000 — 1:72 000); ils ne les ont pas divulguées en entier, mais ils en ont publié des réductions, qui, pendant près d'un demi-siècle, servaient de base unique pour tous les travaux non-officiels. Ce rôle de base fut joué, dans l'occupation autrichienne, par les cartes sui-

vantes: 1) carte de la Galicie, de J. Liesganig, publiée en 1790 et 1824 (1:288 000); 2) carte de la Galicie Occidentale, de Heldensfeld-Benedicti, publiée en 1808 (1:172 800); et, dans l'occupation prussienne: 1) carte de la Prusse Méridionale, de Gilly, publiée en 1802 — 1803 (1:11 5000); 2) carte de la Prusse orientale et occidentale, de Schroetter-Engelhardt, publiée en 1803 — 1810 (1:150 000); 3) carte de la Nouvelle Prusse Orientale, de Textor-Sotzmann, publiée en 1807 (1:155 000); enfin, dans l'occupation russe, la carte de la Russie, du général Oppermann, publiée en 1814 (1:840 000), et la carte spéciale de la Russie occidentale, du général Schubert, publiée en 1826 — 1842.

La cartographie du Grand Duché de Varsovie agissait et évoluait en rapport étroit avec la cartographie française. Elle fut orientée exclusivement à la satisfaction des besoins immédiats de l'armée, car on ne pouvait, faute de temps, songer à entreprendre de levées géographiques de plus grande importance. Tout l'effort du Bureau Topographique, organisé sur le modèle français, allait dans le sens de recueillir et utiliser les documents cartographiques existant déjà.

A l'époque du Royaume de Congrès (1815 — 1831), les levées géographiques du pays se trouvaient entre les mains des autorités militaires, à savoir, entre celles du Quartier-Maîtrat Général, organisé sur le modèle russe. C'était une circonstance fâcheuse, car le chef de l'armée, le grand-duc Constantin, frère du roi, mésestimait l'importance des travaux savants et enrayait leur essor. Malgré cela, le Quartier-Maîtrat Général entreprit en 1822 une oeuvre de grande envergure, la création d'une carte topographique de l'Etat, à l'échelle de 1:42 000, qui devait être publiée dans l'échelle de 1:126 000. Cette carte ne fut pas basée sur la triangulation du pays tout entier, car on prit comme base de levées nouvelles les cartes prussiennes et autrichiennes du début du XIX-e siècle, déjà mentionnées, et on se borna à la triangulation des espaces qui n'ont pas été compris dans ces cartes, ou bien des places de jonction de celles-ci. L'insurrection de 1830 — 1831 interrompit les travaux sur la carte topographique du Royaume au moment où, sur 56 sections de la réduction, il y eut 27 de totalement terminées, 8 de bien avancées, et il ne restait que de mettre en cartes les parties Est et Nord du pays. Aussitôt après la débâcle de l'insurrection, les Russes se sont mis, sous la direction du général C. Richter, à terminer cette carte, qui fut finalement publiée en 1843, avec la date de 1839. La carte du Quartier-Maîtrat Général qui est un des plus beaux ouvrages de ce genre de la première moitié du XIX-e siècle, a joué un rôle assez important, car

42 elle servait de modèle, sous plus d'un rapport, aux levées ultérieures de l'Empire de Russie.

Après 1831, la cartographie des territoires polonais passa entièrement aux Etats envahisseurs. Mais les Polonais, qui ne renonçaient pas aux efforts pour retrouver leur indépendance, ne renoncèrent non plus à posséder une carte détaillée de la Pologne tout entière et, dès 1838, commencèrent en France des démarches pour créer une carte de ce genre. L'initiateur de ces travaux fut un illustre cartographe militaire de l'armée du Royaume de Congrès, le général Albert Chrzanowski, et c'est sous son nom que „La Carte de l'ancienne Pologne avec les pays limitrophes" (1:300 000) fut publiée en 1859. Cette carte, forcément dressée d'après les documents imprimés existant à l'époque, énumérés plus haut, ne peut être considérée comme un ouvrage absolument original, mais elle est un document précieux du temps des luttes pour l'indépendance et constitue un témoignage éclatant de la vitalité de la Nation, privée alors de sa souveraineté.

Nous jugeons inutile de nous arrêter aux détails relatifs aux travaux cartographiques exécutés par l'Autriche, la Prusse et la Russie dans la période de 1831 à 1914. Nous leur devons la carte autrichienne au 25 000-e, au 75 000-e et au 200 000-e, les cartes prussiennes au 25 000-e, au 75 000-e, au 200 000-e et au 300 000-e, ainsi que les cartes russes au 21 000-e, au 84 000-e et au 126 000-e. Mais, par contre, il nous faut mentionner à la même époque les premiers indices de renaissance dans la cartographie polonaise. Cette oeuvre est étroitement liée au nom du professeur Eugène Romer. Bien avant la guerre mondiale, ce savant éminent s'appliqua à relever la production cartographique polonaise et c'est à ses efforts que la science polonaise doit le petit atlas universel à l'usage des écoles (1909) et l'excellent atlas de la Pologne paru en 1916. La publication de la carte au 1 000 000-e une fois décidée, Romer, voulant éviter que cette charge n'incombe qu'aux puissances copartageantes, fit appel au concours du grand mécène et patriote, le comte Ladislas Zamoyski et put aborder les préparatifs à la publication d'une édition polonaise inofficielle de la carte en 12 feuilles. Les travaux furent entrepris juste avant la guerre, néanmoins leur exécution fut définitivement ajournée, car ce fut l'Institut Militaire Géographique de l'Etat Polonais Ressuscité qui effectua la publication de cette carte.

BOLESŁAW OLSZEWICZ

ZBIORY KARTOGRAFICZNE W POLSCE

Kwestjami geograficznymi interesowano się w Polsce oddawna. Już Jan da Pian del Carpine, który w latach 1245 — 1246 odbył wraz z Benedyktem Polakiem podróż do Azji środkowej, wspomina, że w drodze powrotnej robiono u nas odpisy z jego relacji. W wieku XV ślady zamiłowania do geografji są w Polsce zupełnie wyraźne. Widać je choćby z rękopisów dzieł geograficznych i podróżniczych, wówczas do nas przywiezionych lub w kraju przepisanych.

O wiele bardziej skąpe są wiadomości o posiadanych w Polsce średniowiecznych mapach. W przeciwieństwie do Zachodu nie znajdujemy w naszych ówczesnych mszalach, antyfonarzach i innych księgach kościelnych pierwotnych wyobrażeń „orbis habitabilis” w formie inicjałów i minjatur. Na początku XV wieku są u nas mapy jeszcze rzadkie, nie są jednak zupełnie nieznane. Już w r. 1421 pełnomocnicy polscy posiłkują się mapą przy sporach terytorjalnych z Krzyżakami, a z połowy tegoż wieku pochodzą dwie szkicowe mapki Pomorza, pomieszczone przez Sędziwoja z Czechła w kodeksie jego imię noszącym (dziś w Bibl. Czartoryskich w Krakowie, rps. nr. 1310). Mapki te są ciekawe jako najdawniejsze polskie zabytki kartograficzne.

Z końca XV i z początku XVI w. mamy już więcej wiadomości o mapach w Polsce, wiemy już o kilku posiadaczach map, a nawet o pierwszych, bardzo zresztą skromnych, zbiorach kartograficznych. Nie zapominajmy, że na czasy te przypadają wielkie odkrycia geograficzne,

że jest to epoka Odrodzenia, zaś w dziejach geografji epoka „odrodzenia” Ptolemeusza. Chociaż Polska nie bierze udziału w ruchu odkrywczym, kwestje związane z poznaniem różnych lądów i mórz, nieznanych Ptolemeuszowi, sprawa antypodów lub zamieszkalności krajów równikowych były żywo komentowane w gronie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Interesowali się także niewątpliwie odkryciami bogaci mieszczenie krakowscy, utrzymujący stosunki z Fuggerami i Welserami w Niemczech południowych, uprawiającymi handel z Nowym Światem. Nic zatem dziwnego, że „Geografja” Ptolemeusza stała się i w Polsce dziełem wielce cenionem i poczytnem. Ze względu na dodawane do niektórych jej wydań mapy, „Geografja” odgrywa wówczas rolę dzisiejszych atlasów. Biblioteka Jagiellońska przechowuje w swych zbiorach szereg wydań tego dzieła, które niegdyś, jak świadczą podpisy i dopiski były własnością profesorów i doktorów Uniwersytetu Krakowskiego: Michała z Wielunia, Mikołaja Mikosza, Mikołaja Pycha, Jana z Głogowa. Już przed r. 1491 posiadał uniwersytet aż dziesięć egzemplarzy „Geografji” Ptolemeusza. Najciekawszym z nich jest egzemplarz wydania ulmskiego z r. 1486, który był własnością Jana z Głogowa. (Inc. nr. 821). Dopiski i uwagi tego uczonego, pomieszczone na marginesach cennego druku wskazują, iż posilkował się on niem przy wykładach geografji w r. 1494, pokazując uczniom uniwersytetu na mapach ptolemeuszowych zarisy i położenie krajów. Jest to jeden z najstarszych znanych nam wypadków posilkowania się mapami przy wykładach geografji; uczony krakowski wyprzedził pod tym względem Konrada Celtesa, który posługiwał się w swych wykładach na Uniwersytecie wiedeńskim globusem ziemskim i niebieskim (1501 r.) oraz Joachima Wadiana, zalecającego czytanie dzieł geograficznych z mapą w rękę.

Prócz map, pomieszczonych w „Geografji” znakomitego aleksandryczyka znane były wówczas w Krakowie i mapy luźnie wydane. Słynna mapa świata Marcina Waldseemüllera z r. 1507 już przed r. 1512 musiała się znaleźć w Polsce, skoro wówczas wykorzystać ją mógł geograf krakowski, Jan ze Stobnicy do swego „Introductio in Ptolemaei cosmographiam”. Skopjował on mianowicie rysunek półkul, umieszczony na mapie Waldseemüllera w formie winiet, i dodał do swego dzieła. Niestety, egzemplarz cennej mapy Waldseemüllera z którego Stobnica korzystał, zaginęła i kopja polska (pierwsza mapa w Polsce wydana) należy do największych rzadkości.

Z tychże czasów datuje się pierwszy znany nam zbiór kartograficzny polski, który był własnością znakomitego geografa Macieja z Miechowa.

Wiemy, że posiadał on „*cosmographia parva in pergameno picta, cosmographia parva in tela picta pro tota Europa cum gradibus coeli secundum latitudinem et longitudinem*”, wreszcie jakąś „*cosmographia navigationis de Portugalia in Indiam in magna cute pergamensi*”, która była zapewne mapą żeglarską.

O innych krakowskich posiadaczach map z tego czasu wiemy z aktów spadkowych. Po magistrze medycyny Waławie, zmarłym w r. 1546, pozostały „*cosmographiae tres in tela depictae, una maior, minores vero due*”, po Waławie Chodorowskim, radcy miejskim i poważanym prawniku, „*Ptolemaei geographiae liber*”, jak zaś świadczą inwentarze księgarza Scharffenberga, miał on szereg dzieł geograficznych, geografję Ptolemeusza, a zapewne i mapy.

Biskup Jan Dantyszek, jak świadczą również akta spadkowe pozostawił po sobie globusy a także „*eine Indianische beschribene Mappe*“. Oczywiście mowa tu o jakiejś nieznaney nam bliżej rękopiśmiennej mapie Indyj zachodnich, którą Dantyszek pozyskał zapewne w czasie swej podróży po Hiszpanji.

Nie brakło zapewne atlasów i map w bogatej na owe czasy bibliotece króla Zygmunta Augusta, która w znacznej części (około 10%) składała się zresztą z dzieł geograficznych. W resztkach tej pięknej biblioteki, zachowanych w Bibliotece Ordynacji Zamojskich w Warszawie, widzimy trzy wydania „*Geografji*” Ptolemeusza. Cenniejszą dla nas pamiątkę z księgozbioru królewskiego przechowuje Biblioteka Jagiellońska w swym zbiorze rękopisów (nr. 1886). Jest to zbyt kowny atlas żeglarski, roboty kartografa weneckiego, Baptysty Agnese, złożony z 10 map formatu dużej ósemki, wykonanych na pergaminie, starannie malowanych i dobrze zachowanych. Atlas ten, jak widać z licznych napisów na jego kartach, wkrótce po ukończeniu (około 1540 r.) znalazł się w Polsce. Już 1544 r. posiadaczem jego był Ambroży Kotowiecki z Wielkopolski, który po 1567 r., wraz ze stosowną dedykacją złożył go Zygmuntowi Augustowi.

Z wieku XVI wspomnieć należy jeszcze o mieszczaninie lwowskim Hanuszu Alembeku, który pozostawił po sobie zbiór map geograficznych oraz o cennym dwutomowym rękopisie „*Geografji*” Ptolemeusza według tradycji zakupionym dla hetmana Jana Zamoyskiego w r. 1573 w Paryżu. Rękopis ten, przechowywany obecnie w Bibl. Zamojskich w Warszawie, pochodzi z drugiej połowy XV wieku, opracowany zaś został i zaopatrzone mapami przez kartografa niemieckiego, zwanego *Donnus Nicolaus Germanus*.

Najwybitniejszym zbiorem kartograficznym polskim z XVII wieku był zbiór króla Jana Sobieskiego, gorącego miłośnika geografji, protektora „Accademia degli Argonauti” w Wenecji, pierwszego na świecie towarzystwa geograficznego. Nie mamy wprawdzie spisu map króla, jednakże już z katalogu jego biblioteki wiemy, iż znajdowały się w niej najlepsze atlasy współczesne: Blaeuwa, Merkatora, Orteljusza, różne wydania „Geografji” Ptolemeusza, liczne dzieła ozdobione mapami i t. d. Obok map drukowanych posiadał król niezmiernie cenne okazy rękopiśmienne, np. mapę drogi lądowej z Moskwy przez Syberję i Mongolję do Chin, ofiarowaną mu przez członka poselstwa moskiewskiego Nicefore Weniukowa, mapy Tartarii, plany Konstantynopola (dar rezydanta polskiego w Turcji, Andrzeja Modrzewskiego) i t. d. Niestety dotychczas nie udało się odnaleźć żadnych map i atlasów ze zbiorów wielkiego króla.

Z wieku XVII wymienić można jeszcze zbiory map koniuszego litewskiego Bogusława Radziwiłła, hetmana Adama Mikołaja Sieniawskiego i wybitnego uczonego krakowskiego, Jana Brożka, z czasów saskich kolekcję Augusta II, która odznaczała się wspaniałym doбором map Polski (dziś w Dreźnie) oraz zbiory marszałka w. kor. Józefa Mniszcha. Na te czasy przypadają także początki zbiorów kartograficznych wielkiego bibliofila polskiego, Józefa Andrzeja Załuskiego, biskupa kijowskiego, twórcy pierwszej w Polsce biblioteki publicznej (1747). Załuski zwracał szczególną uwagę na „polonica” i po dłuższych zabiegach doszedł do posiadania wielkiej ilości map Polski. Niestety, piękny ten zbiór, wypożyczony w całości do celów naukowych hrabiemu Janowi Maurycemu Brühlowi już do rąk właściciela nie powrócił. Jak wielką była strata poniesiona przez Załuskiego świadczy fakt, iż utworzona z pozostałych w bibliotece dubletów nowa kolekcja „poloniców” kartograficznych obejmowała szereg nader cennych i rzadkich okazów. Wiele wartościowych atlasów i map znajdować się musiało i w dziale obcych zbiorów kartograficznych Załuskiego, ale brak o tem wiadomości, bo Biblioteka Publiczna im. Załuskich została w r. 1795 wywieziona do Petersburga i tu stała się podstawą Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Z zabranych (wówczas, wraz z innymi działami biblioteki), zbiorów kartograficznych powróciły dotąd do Polski zaledwie bardzo drobne ułamki.

Najważniejszy i najcenniejszy ze zbiorów kartograficznych polskich XVIII wieku to niewątpliwie zbiór króla Stanisława Augusta. Jak wiadomo był król nie tylko wielkim miłośnikiem kartografji, zapalonym zbieraczem map, ale także gorliwym protektorem prac kartograficznych. Od pierwszych lat swego panowania powziął myśl wydania na

pożytek Narodu atlasu całej Polski, składającego się z map poszczególnych województw i pracę tę powierzył „geografom królewskim” z Karolem Perthéesem na czele. Stąd zbiory króla nosiły specjalny charakter, zawierały mapy i atlasy wydane drukiem obok szeregu map rękopiśmiennych, będących rezultatem działalności wykonawców kartograficznego planu króla. Jak król zaś cenił zgromadzone do atlasu materiały widać najlepiej z jego słów, wyrzeczonych do Kościuszki „Gdybym jeszcze miał diamenty — powiedział król, tobym wolał ich darować, niżeli te mapy, które są owocem dwudziestoletniego starania mojego”. Niestety, i ten zbiór uległ rozproszeniu. Większa jego część po śmierci króla znalazła się w zbiorach petersburskich i tylko część powróciła do Polski na mocy Traktatu Ryskiego.

Zaledwie po r. 1795 zniszczone zostały najcenniejsze skarby kulturalne Polski (Biblioteka Żaluskich, zbiory króla Stanisława Augusta, Archiwum Koronne i t. d.), znaleźli się zaraz zbieracze i bibliofile, którzy ze skasowanych bibliotek klasztornych lub przewożonych do Rosji zbiorów wyławiali co mogli, celem stworzenia nowych kolekcji. Tadeusz Czacki i Joachim Chreptowicz należeli w zaborze rosyjskim do najwybitniejszych. Obaj bardzo żywo interesowali się kartografią oraz zbierali mapy i atlasy.

W wieku XIX poczet polskich zbieraczy map znacznie wzrasta i poza wymienionymi wyliczyć możemy szereg innych kolekcjonerów, a nawet podać pewne szczegóły o zawartości ich zbiorów. Że zbierano przedewszystkiem mapy Polski w dawnych jej granicach, wypływa nie tylko z tego, iż mapy własnego kraju największe zawsze i wszędzie budzą zainteresowanie, lecz i z faktu, że mapy Państwa Polskiego z XVII i XVIII w. były w latach niewoli najwidoczniejszym symbolem minionej potęgi Rzeczypospolitej, w wyobraźni zaś irredenty polskiej przedstawiały terytorjum przyszłej Polski, wyzwolonej i niepodległej.

Na początku XIX w. gromadzili mapy: ks. Franciszek Siarczyński, autor trzynomowej „Geografji”, minister Stanisław Potocki, uczoney i miłośnik sztuki, którego zbiory, podobnie jak zbiory Stanisława Septyma Potockiego znalazły się później w Wilanowie, wreszcie Jan Potocki wybitny, podróżnik po Wschodzie. Ostatni nie tylko gromadził stare mapy, lecz zajmował się zbadaniem niektórych z nich, np. rozbiorem części mapy żeglarskiej Fredotiusa z r. 1497, odnoszącej się do wybrzeży m. Czarnego. Historją kartografji zajmował się także Józef Sierakowski, który na uroczystem posiedzeniu Tow. Przyjaciół Nauk Warszawskiego, odbytem 3 czerwca 1830 r. z okazji przyjazdu Aleksandra Humboldta przedstawił swe uwagi nad mapą Fra Mauro z 1459 r., drukowana później i po

48 włosku. Sierakowski posiadał przywieziony z Hiszpanji piękny atlas rękopiśmienny hiszpański z 1573 r., złożony z 18 map żeglarskich i tablic na pergaminie in f^o. Atlas ten, zbadany przez Lelewela w 1827 r. i później opisany przez niego w „Géographie du Moyen-Age”, zagiął.

Z okresu poprzedzającego powstanie 1830 r. wspomnieć należy o trzech wojskowych kolekcjonerach map, jakimi byli generałowie Henryk Dąbrowski, Jan Weysenhoff, Henryk Kamieński i Aleksander Rożniecki.

Szczególniej cenny był zbiór Dąbrowskiego, który uważać można za najbogatszą kolekcję kartograficzną polską z pierwszej połowy XIX w. Po śmierci generała (1818) kolekcja ta przeszła przeważnie, zgodnie z testamentem, w posiadanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie i podzieliła losy zbiorów tej instytucji. W 1832 r. wywieziono ją do Petersburga, na szczęście jednak po niespełna stu latach powróciła do Polski. Umieszczona jest obecnie w Gabinetecy Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, zapewne tylko czasowo, gdyż jedynym właściwym jej miejscem jest Biblioteka Narodowa.

Ze zbiorów kartograficznych, powstałych na emigracji, dwa zasługują na omówienie. Właściciel pierwszego z nich, Joachim Lelewel, zbyt znany jest jako jeden z twórców historii geografji, ażeby działalność jego na tem polu przypominać. Już od czasów młodzieńczych gromadził wielki uczone mapy i dzieła geograficzne, tak iż wydając w Wilnie w 1818 roku swe znakomite „Badania starożytności we względzie geografji” posiadał, jak sam pisze, dobrze zaopatrzone „zbiorek”. Zmuszony do opuszczenia kraju po r. 1831, na tułaczce, w Brukselli, pracując w skromnej izdebce „Estaminet de Varsovie”, nad podstawowem do dziś dziełem z zakresu dziejów kartografji „Géographie du Moyen-Age”, zgromadził Lelewel wielki zbiór geograficzny, w którym główne miejsce zajmowały mapy i atlasy.

Obok 200 map Polski i 11 wydań „Geografji” Ptolemeusza znajdowało się tu aż 316 atlasów, a w tem 6 wydań Orteljusza, 9 — Merkatora, 4 — Blaeuwa, 4 — de Wit’a, dalej rzadki atlas Gerarda de Jode, atlasy Jaillot’a, Delisle’a, d’Anville’a i innych. Nie brakło i atlasów żeglarskich Weghenaera, Van Keulena, de Hooghe’a i t. d. Zbiory lelewelowskie, na szczęście, ocalały. Lelewel sprzedał je księżnicy Szkoły polskiej na Batignolles, jednakże z tem zastrzeżeniem, iż zostaną one oddane bibliotece wileńskiej po wskrzeszeniu tam w przyszłości, w wolnej już Polsce uniwersytetu. Dzień taki nadszedł, i w grudniu 1925 r. zbiory Lelewela z Kórnika (gdzie spoczywały w depozycie) zostały przywiezione do Wilna,

kładąc solidne podwaliny zbiorów kartograficznych tamtejszej Biblioteki Uniwersyteckiej. 49

Drugim zbiorem kartograficznym, na emigracji powstałym był zbiór Adolfa Cichowskiego, znanego zbieracza starożytności, przebywającego od 1835 r. w Paryżu. Cichowski również przedewszystkiem gromadził mapy Polski; zebrał ich 300, w tem szereg bardzo cennych i rzadkich. Gromadził on wprawdzie mapy amatorsko i kolekcja jego nie dorastała wartością do zbioru lelewelowskiego, gromadzonego nietylko z zamiłowania, ale i celowo. Temniemniej zbieractwo Cichowskiego było bardzo pożyteczne i kolekcja jego map i atlasów, zakupiona po śmierci właściciela przez ks. Czartoryskiego jest dziś bardzo wartościową częścią zbioru kartograficznego Biblioteki Czartoryskich w Krakowie.

Ze zbieraczy map w Polsce XIX w. wymienić jeszcze należy: historyka Ignacego Onacewicza, Józefa Muczковского, Aleksandra Batowskiego (219 map odnoszących się do Polski), Józefa Ignacego Kraśzewskiego, Żegotę Pauli'ego, ks. Ignacego Polkowskiego, inż. Wilhelma Kolberga, litografa Karola Mintera, Bolesława Podczaszyńskiego (444 mapy samej Polski i jej części), księgarza i prezydenta m. Krakowa, Józefa Friedleina (350 map, nie licząc licznych planów Krakowa), Jakóba Kazimierza Gieysztora, przedewszystkiem jednak Gwalberta Pawłkowskiego (728 map Polsk. w tem 53 rękopiśmiennych). Ostatni ze zbiorów zachował się w całości. Przeniesiony z Biblioteką Pawlikowskich z Medyki do Lwowa, wraz z nią przyłączony został do Ossolineum.

W końcu XIX wieku możemy zaobserwować w Polsce pewne osłabienie w gromadzeniu zbiorów kartograficznych przez osoby prywatne. Stygnie zapal, rozbudzony tak silnie w czwartym i piątym dziesiątku tego wieku przez publikacje Lelewela i Edwarda Rostawieckiego, równocześnie jednak wzrastają kolekcje bibliotek publicznych.

Pojawienie się w Odrodzonej Polsce własnej produkcji kartograficznej urzędowej i prywatnej, żywszy niż dotąd ruch na polu geografji i wzrastające zainteresowanie dla dziejów kartografji ojczystej sprawiły, iż jesteśmy świadkami ponownego wzrostu zainteresowania dla map i atlasów jako przedmiotów zbierania. Zainteresowanie to objawia się zarówno w powstawaniu nowych i porządkowaniu dawniejszych publicznych zbiorów publicznych, jak i w gromadzeniu prywatnych kolekcji kartograficznych.

Przyjrzyjmy się obecnie współczesnym polskim zbiorom kartograficznym.

Najważniejszym z nich ze względu na swą rolę i zadania jest dział kartograficzny *Biblioteki Narodowej* w Warszawie. Mimo, iż instytucja ta utworzona została sześć lat temu, faktycznie rozpoczęła swą działalność lat temu zaledwie cztery (jesienią 1930 r.), a Dział Kartograficzny zorganizowany został dopiero jesienią 1932 r., już dziś co do liczebności map i atlasów stoi on w Polsce na pierwszym miejscu. Ogółem Dział Kartograficzny Biblioteki Narodowej wraz z Biblioteką Rapperswilską która została czasowo zdeponowaną w Centralnej Bibl. Wojskowej, posiada w chwili obecnej 6 globusów, 375 atlasów i około 5500 map (ok. 11 500 ark.). Luźne atlasy i mapy a nawet niektóre zbiory map (Kraszewskiego 150 map i atl., Batignolska ok. 500) wpłynęły do Biblioteki jeszcze przed faktycznym jej powstaniem, później przybywać poczęły całe zbiory (Strzembosza 260 atlasów i map, Smolikowskiego 90, zbiory Horynieckie Ponińskich ok. 1200 i inne, mniejsze). Najcenniejszym nabytkiem Działu Kartograficznego jest bezsprzecznie depozyt wilanowski, obejmujący dawne kolekcje map i atlasów Ignacego, Stanisława Kostki i Stanisława Septyma Potockich. Wspaniała ta kolekcja, w zakresie obcej kartografii XVIII i pierwszej połowy XIX wieku nie mająca sobie w Polsce równej, liczy 6 globusów, 95 atlasów oraz 1386 map w 5137 arkuszach. Jest ona częścią Biblioteki Wilanowskiej, przez Adama Branickiego ofiarowanej w r. 1932 na ręce Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Państwu Polskiemu, a przez Pana Prezydenta złożonej jako depozyt w Bibliotece Narodowej. Dział Kartograficzny powiększył się także dzięki rewindykacji oraz szeregowi zakupów (ok. 1000 map), wzrasta zaś stale wskutek napływu map z egzemplarza obowiązkowego (z tego źródła wpłynęło dotąd ok. 250 map). Zasadniczo Dział Kartograficzny Biblioteki Narodowej gromadzi wszelkiego rodzaju mapy i atlasy, nietylko geograficzne, lecz i historyczne, geologiczne i t. d., jednakże główny nacisk położony został na „polonica”. Pod tym względem już obecnie jest Dział nader zasobny. Dział Kartograficzny posiada specjalną (dla pracowników naukowych dostępną) bibliotekę podręczną, poświęconą kartografii i jej dziejom. Zbiory Działu są w większej części prowizorycznie skatalogowane, w przyszłości projektowane jest oparcie ostatecznego katalogu na nowej instrukcji katalogowania. Do przyszłych planów Działu należy również utworzenie przy nim stałej wystawy kartograficznej oraz przeprowadzenia rejestracji zasobów zbiorów kartograficznych polskich. W ten sposób Dział spełni swe zadanie centrali kartograficznej, która parokrotnie poruszona już była w literaturze naukowej.

Drugim z kolei co do liczebności jest zbiór map *Biblioteki Jagiel-*

łońskiej w Krakowie (ok. 3500 map), jednakże przerasta go znacznie swą wartością zbiór *Biblioteki Czartoryskich*, liczący ok. 2500 map, a prócz tego 200 atlasów. Zbiór ten posiada cały szereg cennych wydawnictw kartograficznych dotyczących Polski, ale i wśród map i atlasów krajów obcych nie brak tu rzeczy cennych i rzadkich. Na terenie Lwowa największą kolekcję map posiada *Zakład narodowy im. Ossolińskich* (ok. 2500 map), najbardziej wartościowym zbiorem lwowskim jest wszakże, przyłączona do Ossolineum, kolekcja Pawlikowskich, o której już wyżej była mowa. Specjalną rolę odgrywają zbiory kartograficzne *Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie*, a to z racji atlasów i map Lelewela.

Do bibliotek polskich, posiadających poważniejsze zbiory kartograficzne należą (prócz już wymienionych):

BYDGOSZCZ. Biblioteka Miejska (ok. 1000 map, przeważnie nowszych)

CIESZYN. Biblioteka ks. L. Szersznika (ok. 1800 map.).

KORNIK. Biblioteka Kórnicka.

KRAKÓW. Biblioteka Muzeum Narodowego (ok. 1000 map i atlasów),

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności (ok. 800 map i atlasów).

LUBLIN. Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego (ok. 660 map i atlasów).

LWÓW. Biblioteka Dzieduszyckich (ok. 500 map), Biblioteka Bawo-
rowskich, Biblioteka Uniwersytetu Jana Kazimierza.

PARYŻ. Biblioteka Polska.

PŁOCK. Biblioteka im. Zielińskich (ok. 200 map i atlasów).

POZNAN. Biblioteka Tow. Przyjaciół Nauk (ok. 850 map), Biblioteka
Raczyńskich — (atlasy), Biblioteka Uniwersytecka.

TORUN. Biblioteka Miejska im. Kopernika.

WARSZAWA. Bibl. Ordynacji Krasińskich (ok. 2500 map), Bibl. Pu-
bliczna m. st. Warszawy (2500 map), Centralna Biblioteka Wojsko-
wa (ok. 1000 map; w tem część stanowią wyrewindykowane z Rosji
prace Kwatermistrzostwa Gen. W. P. 1815 — 1830), Biblioteka
Ordynacji Zamoyskich (ok. 400 map), Bibl. Uniwersytecka (atlasy,
w Gabinetecie Rycin zbiór Dąbrowskiego) Biblioteka Muzeum Na-
rodowego (ok. 300 map).

WILNO. Bibl. im. Wróblewskich (ok. 1000 map).

WŁOCŁAWEK. Bibl. Seminarjum Duchownego.

Także i niektóre z archiwów naszych posiadają ważne i cenne ma-
terjały kartograficzne. Tutaj pierwsze miejsce zajmuje bezsprzecznie
Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, które posiada wyrewindykowaną

52 z Rosji część dawnej kolekcji map króla Stanisława Augusta, oraz *Archiwum Główne Akt Dawnych* i *Archiwum Skarbowe*. Cały szereg prowincjonalnych, a także komunalnych archiwów (np. krakowskie lub toruńskie) ma większe lub mniejsze zbiory map i planów.

Na specjalną wzmiankę zasługuje utworzone w r. 1933 przez Uniwersytet Jagielloński Muzeum historii nauk matematyczno-przyrodniczych, w którym znajduje się t. zw. Globus Jagielloński z r. ok. 1510 (jeden z najdawniejszych globusów podających nazwę Ameryki) oraz inne cenne zabytki kartograficzne, jak np. globus Merkatora.

Z instytucyj gromadzących mapy współczesne wymienić należy *Wojskowy Instytut Geograficzny* w Warszawie oraz *Instytut Prof. Eugenjusza Romera* we Lwowie.

BOLESŁAW OLSZEWICZ

LES COLLECTIONS CARTOGRAPHIQUES EN POLOGNE

C'est depuis longtemps qu'on s'intéressait en Pologne aux questions géographiques. Jean da Pian del Carpine, qui, dans les années 1245 — 1246, a fait, en compagnie de Benoît le Polonais, un voyage en Asie centrale, rappelle que, lors de son voyage de retour, on a fait chez nous des copies de sa relation. Au XV-e siècle, les vestiges du goût pour la géographie sont en Pologne très nets. Les manuscrits des ouvrages géographiques et des relations de voyage, apportés en Pologne ou copiés ici à cette époque, en sont une preuve suffisante.

Les renseignements sur les cartes géographiques, existant en Pologne au Moyen Age, sont beaucoup plus rares. A l'opposé de l'Occident, on ne rencontre pas, dans nos missels, antiphonaires et autres livres d'église de l'époque, les représentations primitives de „orbis habitabilis” sous forme de miniatures et d'initiales. Au début du XV-e siècle, les cartes géographiques sont encore rares chez nous, mais ne sont pas complètement ignorées. Déjà en 1421, les plénipotentiaires polonais se servent d'une carte dans leurs litiges territoriaux avec les Chevaliers teutoniques, et du milieu du XV-e siècle datent deux esquisses de carte de la Poméranie (Pomorze), insérées par Sędziwój de Czechło dans le manuscrit portant son nom (actuellement à la Bibliothèque des Czartoryski à Cracovie, Nr. 1310). Ces petites cartes sont intéressantes, comme les plus anciens monuments cartographiques polonais.

Les renseignements de la fin du XV-e et du début du XVI-e siècle sur les cartes géographiques en Pologne sont déjà plus nombreux; nous

54 connaissons l'existence de quelques possesseurs de cartes et même celle des premières, d'ailleurs, très modestes, collections cartographiques. Il ne faut pas oublier que c'est l'époque des grandes découvertes géographiques, de la Renaissance, et, dans l'histoire de la géographie, de la „découverte” de Ptolémée. Quoique la Pologne n'ait pas participé à l'oeuvre de découvertes, mais les problèmes se rattachant à la connaissance de différentes mers et contrées, ignorées de Ptolémée, celui des antipodes ou de l'habitabilité des pays équatoriaux furent vivement commentés par les professeurs de l'Université Jagellonienne.

Sans doute, les riches bourgeois de Cracovie, entretenant de relations avec les Fugger et les Welser de l'Allemagne méridionale dont le commerce s'étendait jusqu'au Nouveau-Monde, s'intéressaient-ils aussi aux découvertes. Rien donc d'étonnant à ce que la „Géographie” de Ptolémée devint, en Pologne aussi, un ouvrage très estimé et beaucoup lu. Grâce aux cartes géographiques, insérées dans certaines éditions de la „Géographie”, celle-ci joue à l'époque le rôle de nos atlas d'aujourd'hui. La Bibliothèque Jagellonienne conserve dans ses collections de nombreuses éditions de cet ouvrage, ayant appartenu autrefois, selon le témoignage des signatures et des notes, aux professeurs et docteurs de l'Université de Cracovie: Michel de Wieluń, Nicolas Mikosz, Nicolas Pych, Jean de Głogów. Avant 1491, l'Université possédait jusqu'à dix exemplaires de la „Géographie”. Le plus intéressant de ceux-ci est l'exemplaire de l'édition d'Ulm, de 1486, ayant appartenu à Jean de Głogów (Inc. No. 821). Les additions et les notes manuscrites de cet exemplaire précieux nous prouvent que le savant s'en est servi, en 1494, pour son cours de géographie, en montrant aux élèves de l'Université, sur les cartes de son Ptolémée, les contours et la situation des pays. C'est l'un des plus anciens cas connus de l'utilisation des cartes pour l'enseignement de la géographie; le savant de Cracovie devança sous ce rapport Conrad Celtès, qui s'est servi à son cours de l'Université de Vienne des globes terrestre et céleste, et Joachim Vadianus, recommandant la lecture des ouvrages géographiques la carte à la main.

Outre les cartes intercalées dans la „Géographie” de Ptolémée, on a connu aussi, à Cracovie de cette époque, des cartes publiées séparément. La célèbre carte du monde de Martin Waldseemüller, publiée en 1507, dût se trouver en Pologne avant 1512, puisque Jean de Stobnica, géographe de Cracovie, a pu l'utiliser pour son „Introductio in Ptolomeai cosmographiam”: il copia notamment le dessin des hémisphères, placé sur la carte de Waldseemüller en forme de vignettes, et l'ajouta à son ouvrage.

Malheureusement, l'exemplaire de la précieuse carte de Waldseemüller dont s'est servi Stobnica est perdu et sa copie polonaise (première carte publiée en Pologne) est une des plus grandes raretés.

De la même époque date la première collection cartographique polonaise connue, ayant appartenu au géographe illustre, Mathieu de Miechow. On sait qu'il possédait une „cosmographia parva in pergameno piata, cosmographia parva in telo piata pro tota Europa cum gradibus coeli secundum latitudinem et longitudinem”, enfin, une „cosmographia navigationis de Portugalia in Indian in magna cute pergamensi”, laquelle dût être probablement une carte marine.

Nous connaissons d'autres possesseurs de cartes à Cracovie d'après les actes d'héritages. Un Waclaw, magister en médecine, mort en 1546, laissa „cosmographiae tres in tela depictae, una maior, minores vero duae”, Waclaw Chodorowski, conseiller municipal et juriste réputé, laissa „Ptolemei géographie liter, et les inventaires du libraire Scharffenberg certifient qu'il possédait plusieurs ouvrages géographiques, la „Géographie” de Ptolémée et, probablement, aussi des cartes géographiques. L'évêque Jean Dantyszek (Dantiscanus), d'après le témoignage des actes d'héritage, laissa des globes terrestres ainsi que „eine Indianische beschriebene Mappe”; il s'agit ici évidemment d'une carte manuscrite, inconnue des Indes Occidentales, acquise par Dantyszek probablement au cours de son voyage en Espagne.

Les atlas et cartes géographiques ne devaient être absents dans la bibliothèque, riche pour son époque, du roi Sigismond-Augusto, composée d'ailleurs en grande partie (10%) d'ouvrages géographiques. Les restes de cette belle bibliothèque, conservées à la Bibliothèque des Zamoycki, contiennent trois éditions de la „Géographie” de Ptolémée. Un souvenir beaucoup plus précieux de la bibliothèque royale est conservé dans la collection des manuscrits de la Bibliothèque Jagellonienne (No. 1886). C'est un luxueux atlas marin, oeuvre du cartographe vénitien, Battista Agnese, composé de 10 cartes grand in octavo, exécutées sur parchemin, peintes avec soin et bien conservées. D'après de nombreuses inscriptions sur ses feuillets, cet atlas se trouva en Pologne bientôt après avoir été achevé (vers 1540). En 1544 déjà, son propriétaire fut Ambroise Kotowiecki, qui l'offrit à Sigismond-Auguste avec une dédicace de circonstance.

Pour le XVI-e siècle, il faut mentionner encore un bourgeois de Lwów, Hanusz Alembek, qui laissa une collection de cartes géographiques, puis un précieux manuscrit en deux volumes de la „Géographie”

56 de Ptolémée, acheté, selon la tradition, pour l'hetman Jean Zamoyski en 1573, à Paris. Ce manuscrit, conservé à Varsovie, remonte à la seconde moitié du XV-e siècle et fut exécuté et pourvu de cartes par un cartographe allemand connu sous le nom de Donnus Nicolaus Germanus.

La plus importante collection cartographique polonaise du XVII-e siècle fut celle du roi Jean Sobieski, grand amateur de la géographie, protecteur de la première au monde société géographique „l'Accademia degli Argonauti” à Venise. Malheureusement nous ne possédons pas la liste des cartes géographiques du roi, mais, déjà d'après le catalogue de sa bibliothèque, nous savons qu'elle contenait les meilleurs atlas de l'époque, ceux de Blaeuw, Mercator, Ortelius, différentes éditions de la „Géographie” de Ptolémée, nombreux ouvrages ornés de cartes, etc. A côté des cartes géographiques imprimées, le roi possédait de très précieuses cartes manuscrites, par exemple, la carte de la route terrestre de Moscou en Chine, par la Sibérie et la Mongolie, qui lui fut offerte par un membre de l'ambassade moscovite, Nicéfore Veniucoff, des cartes de la Tartarie, des plans de Constantinople (don du résident polonais en Turquie, André Modrzewski), etc. Par malheur, on n'a pas encore réussi de retrouver des cartes et des atlas de la collection du grand roi.

Au XVII-e siècle, on peut mentionner encore les collections des cartes de Boguslas Radziwiłł, grand écuyer de Lithuanie, de l'hetman Adam Nicolas Sieniawski et de Jean Brożek, éminent savant de Cracovie, puis, pour l'époque de Saxe, la collection du roi Auguste II, laquelle se distinguait par sa superbe réunion des cartes de la Pologne (aujourd'hui à Dresde), et celle de Joseph Mniszech, grand maréchal de la Couronne. A cette époque aussi remontent les origines des collections cartographiques du grand bibliophile polonais, Joseph André Załuski, évêque de Kieff et créateur de la première bibliothèque publique en Pologne (1747). Załuski s'intéressait particulièrement aux „polonica” et, après de longues recherches, s'est trouvé en possession d'un grand nombre de cartes de la Pologne. Malheureusement, cette belle collection, prêtée en entier au comte Jean Maurice Brühl, n'est plus rentrée chez son propriétaire. Le meilleur témoignage de l'importance de la perte subie par Załuski, est le fait qu'une nouvelle collection des „polonica” cartographiques, composée avec des doubles conservés à la bibliothèque, contenaient plusieurs exemplaires précieux et rares. Beaucoup d'atlas et de cartes de valeur existaient sans doute dans la partie étrangère des collections cartographiques de Załuski, mais les renseignements là-dessus nous font

défaut, car la Bibliothèque Publique des Załuski, transportée en 1795 à Saint-Pétersbourg, est devenue la base de la Bibliothèque Publique Impériale de Russie. Jusqu'ici, ne retournèrent en Pologne que de faibles débris des collections cartographiques, emportées alors en Russie, avec les autres sections de la bibliothèque.

La plus importante et la plus précieuse des collections cartographiques polonaises du XVIII-e siècle fut celle du roi Stanislas-Auguste. On sait que le roi était non seulement un grand amateur de la cartographie, un acharné collectionneur de cartes, mais aussi un ardent mécène des travaux cartographiques. Dès les premières années de son règne, le roi conçut le projet de publier, à l'usage de la Nation, un atlas de la Pologne tout entière, composé de cartes des palatinats, et il confia ce travail aux „géographes royaux”, avec Charles Perthées en tête. Grâce à cela, les collections du roi avaient un caractère spécial: elles contenaient, à côté des cartes et des atlas imprimés, aussi des cartes manuscrites, résultat du travail des exécuteurs du projet cartographique du roi. Et combien grande était la valeur que le roi attachait à la documentation réunie pour son atlas, témoignent le mieux les paroles, dites par lui à Kościuszko: „Si j'avais encore des diamants, j'aimerais mieux les donner plutôt que ces cartes, fruit de mes soins de vingt ans”. Hélas, et cette collection aussi fut dispersée. La plus grande partie de cette collection, après la mort du roi, passa dans les collections de Saint-Pétersbourg, d'ou une parcelle à peine rentra en Pologne en vertu du Traité de Riga.

À peine, après 1795, furent détruits les plus précieux trésors de la civilisation polonaise (La Bibliothèque des Załuski, les collections du roi Stanislas Auguste, les Archives de la Couronne, etc.) que surgissent aussitôt des bibliophiles et des collectionneurs qui sauvent ce qu'ils peuvent des bibliothèques des couvents abolis ou bien des collections transportées en Russie, pour créer des collections nouvelles. Thadée Czacki et Joachim Chreptowicz en furent les plus éminents dans l'occupation russe, ils s'intéressaient vivement à la cartographie et collectionnaient des cartes et des atlas.

Au XIX-e siècle, le nombre des collectionneurs polonais des cartes géographiques augmente sensiblement, et nous pouvons en nommer toute une série et même donner certains renseignements sur leurs richesses. On collectionnait surtout les cartes de la Pologne dans ses anciennes limites, ce qui résulte non seulement de l'intérêt que l'on porte, toujours et partout, au cartes de son propre pays, mais aussi du fait.

58 que les cartes de l'Etat polonais du XVII-e et XVIII-e siècle ont été, pendant les années de servitude, le symbole le plus évident de l'ancienne puissance de la République et, d'autre part, représentaient aux yeux de l'irredente polonaise le territoire de la Pologne future, indépendante et libre.

Les collectionneurs des cartes géographiques au début du XIX-e siècle sont: l'abbé François Siarczyński, auteur d'une „Géographie” en trois volumes, le ministre Stanislas Potocki, amateur de l'art et savant, dont les collections, ainsi que celles de Stanislas Septime Potocki, se trouvèrent ensuite à Willanów, et, enfin, Jean Potocki. Celui-ci non seulement collectionnait les cartes, mais aussi se consacrait à leur étude: ainsi, par exemple, il analysa, sur la carte marine de Fredotius, de 1497, la partie concernant le littoral de la Mer Noire. Joseph Sierakowski s'occupait aussi de l'histoire de la cartographie: li présenta, en séance solennelle de la Société des Amis des Sciences à Varsovie, tenue le 3 juin 1830 à l'occasion de l'arrivée à Varsovie d'Alexandre Humboldt, ses observations sur la carte de Fra Mauro de 1459, publiées ensuite aussi en italien. Sierakowski possédait, apporté d'Espagne, un bel atlas manuscrit espagnol, composé de 18 cartes marines sur parchemin in-folio. Cet atlas, examiné par Lelewel en 1827 et décrit par lui dans sa „Géographie du Moyen Age”, c'est perdu depuis ce temps.

Dans la période précédant l'insurrection de 1830, il faut nommer quelques militaires, collectionneurs des cartes; ce sont les généraux: Henri Dąbrowski, Henri Kamiński, Jean Weysenhoff et Alexandre Rożniecki. La plus précieuse fut la collection de Dąbrowski; on peut même la tenir pour la plus riche collection cartographique polonaise de la première moitié du XIX-e siècle. Après la mort du général (1818), sa collection, selon son testament, passa en majeure partie en possession de la Société des Amis des Sciences à Varsovie et partagea ensuite le sort des collections de cette Société. En 1832, elle fut transportée à Saint-Petersbourg, mais, heureusement, rentra en Pologne, après une absence de moins d'un siècle. Elle se trouve actuellement au Cabinet des Estampes de la Bibliothèque de Varsovie.

Parmi les collections cartographiques polonaises, créées en émigration, deux méritent d'être relevées. Le propriétaire de la première, Joachim Lelewel, est trop bien connu comme un des créateurs de l'histoire de la géographie pour que l'on rappelle son activité dans ce domaine. Dès sa jeunesse, le grand savant collectionnait les cartes et les ouvrages géographiques et, comme il le dit lui-même, à l'époque de la

publication de ses remarquables „Etudes de l'antiquité par rapport à la géographie”, il possédait une petite collection bien fournie. Obligé de quitter le pays après l'insurrection de 1831 et travaillant en émigration, à Bruxelles, dans une modeste chambre de „l'Estaminet de Varsovie”, sur son ouvrage, fondamental jusqu'à ce jour pour l'histoire de la cartographie, intitulé: „Géographie du Moyen Age”, Lelewel a réuni une grande collection géographique, dans laquelle les cartes et les atlas avaient la première place.

A côté de 200 cartes de la Pologne et de 11 éditions de la „Géographie” de Ptolémée, les collections de Lelewel contenaient jusqu'à 316 atlas. Entre ceux-ci, il y avait 6 éditions d'Ortelius, 9 — de Mercator, 4 — de Blaeuw et 4 — de Wit, puis les atlas de Jaillot, de Delisle, d'Anville et de beaucoup d'autres. Les atlas marins étaient représentés par les oeuvres de Weghenaer, de Van Keulen ou de Hooghe. Heureusement pour la science polonaise, les collections de Lelewel ne furent dispersées, ni égarées. Le grand savant les vendit à la Bibliothèque de l'Ecole polonaise des Batignolles à Paris, avec cette clause toutefois, qu' en cas de la libération de la Pologne, elles seraient remises à la bibliothèque de Wilno, le jour où l'ancienne université de cette ville aurait été ressuscitée. Ce jour arriva et, en 1925, les collections de Lelewel furent transportées à Wilno et remises à la Bibliothèque de l'Université Stéphane Batory, où elles forment maintenant la partie la plus précieuse de la section des cartes.

La seconde collection cartographique polonaise, formée en émigration, fut celle d'Adolf Cichowski, qui habitait Paris depuis 1835. Cichowski aussi s'intéressait surtout aux cartes de la Pologne il en rassembla 300 et, entre autres, beaucoup de pièces rares. Il est vrai qu'il n'était qu'un amateur et que sa collection, au point de vue scientifique, était de moindre valeur que la collection de Lelewel, formée avec un but bien défini. Toutefois, l'activité de Cichowski fut utile, car ses cartes, achetées après sa mort par le prince Czartoryski sont aujourd'hui une partie précieuse de la collection cartographique de la Bibliothèque Czartoryski à Cracovie.

Parmi les collectionneurs polonais des cartes au XIX-e siècle il faut citer l'historien Ignace Onacewicz, Joseph Muczkowski, Alexandre Batoski, l'écrivain Joseph Ignace Kraszewski, l'ingénieur Guillaume Kolberg, le lithographe Charles Minter, Boleslas Podczaszyński, Żegota Pauli, l'abbé Ignace Polkowski, Jacob Casimir Gieysztor, mais, avant tout Gualbert Pawlikowski qui rassembla à Medyka 728 cartes de la Pologne, dont 53 manuscrites. Cette dernière collection, transportée avec la Bi-

60 bibliothèque Pawlikowski à Lwów, fut annexée à la Bibliothèque Ossoliński.

A la fin du XIX-e siècle, il y a chez des particuliers un affaiblissement visible du goût de collectionner les cartes. L'ardeur éveillé vers 1850 par les travaux de Lelewel et de Rastawiecki s'éteint. Toutefois, en même temps les collections des bibliothèques publics s'agrandissent.

La création de la cartographie officielle dans la Pologne Ressuscité, le mouvement géographique de plus en plus vif, ainsi que l'éveil de l'histoire de la cartographie nationale ont eu comme suite un renouvellement de l'intérêt pour les cartes et les atlas d'autrefois. Cet intérêt est visible aussi bien dans la création des collections publics nouvelles et leur argangement qu'edans le l création des collections cartographiques privées.

Examinons maintenant les collections cartographiques polonaises contemporaines.

La plus importante de ces collections, en raison de son rôle et de ses buts, est la Section Cartographique de la *Bibliothèque Nationale* à Varsovie. Malgré qu'elle n'existe que depuis six ans et que son activité n'ait commencé qu'il y a quatre ans à peine (automne 1930) et la Section Cartographique n'ait été organisée qu'en automne 1932, elle occupe déjà, par le nombre des cartes et des atlas, la première place en Pologne. A l'heure actuelle, la Section Cartographique de la Bibliothèque Nationale, avec la Bibliothèque de Rapperswil, qui lui appartient et qui se trouve déposée temporairement à la Bibliothèque Centrale Militaire, possède six globes, 375 atlas, et 5500 cartes (11 500 feuilles) environ. Des atlas et des cartes isolés, et même certaines collections cartographiques (celle de Kraszewski — 150 cartes, celle de Batignolles — 500 environ), entrèrent à la Bibliothèque Nationale même avant sa création effective, puis commencèrent à affluer des collections entières (celle de Strzembosz — 260 atlas et cartes, de Smolikowski — 90, collections des Poniński, de Horyniec, — 1200 environ, et d'autres, de moindre importance). La partie la plus précieuse de la Section Cartographique, c'est, sans conteste, le Dépôt de Willanów, comprenant les anciennes collections des cartes et des atlas d'Ignace, Stanislas Kostka et Stanislas Septime comtes Potocki. Cette collection superbe, qui n'a pas son égale en Pologne pour la cartographie étrangère, compte 6 globes, 95 atlas et 1386 cartes en 5137 feuilles. Elle fait partie de la Bibliothèque de Willanów, offerte en 1923 par M. Adam Branicki à l'Etat polonais entre les mains de M. le Président de la République

et déposée par celui-ci à la Bibliothèque Nationale. La Section Cartographique s'est agrandie aussi grâce aux restitutions de la Russie ainsi qu'aux achats (environ 1000 cartes) et elle augmente continuellement à la suite de l'arrivage des cartes du dépôt légal (250 cartes environ). En principe, la Section Cartographique de la Bibliothèque Nationale collectionne les cartes et atlas de toute sorte, non seulement géographiques, mais aussi historiques, géologiques, etc., toutefois son attention principale va aux „polonica”. Sous ce rapport, la Section est bien riche, à ce moment déjà. La Section cartographique possède sa bibliothèque de références spéciale, accessible aux savants et consacrée à la cartographie et à son histoire. Les collections de la Section ont été cataloguées provisoirement, et on a le projet de baser le futur catalogue définitif sur une nouvelle instruction catalographique. Parmi les projets à réaliser de la Section, il faut mentionner aussi la création auprès d'elle d'une exposition cartographique permanente et le catalogue des richesses cartographiques de la Pologne. De cette façon, la Section va remplir son rôle de Central Cartographique, rôle discuté plusieurs fois dans la littérature polonaise compétente.

La seconde, par sa quantité, collection cartographique polonaise, c'est la collection de la *Bibliothèque Jagellonienne* à Cracovie (3500 cartes environ), mais, quant à la qualité, elle est surpassée de beaucoup par la collection de la *Bibliothèque des princes Czartoryski* (environ 2500 cartes et 200 atlas). Cette collection possède une série de précieuses publications cartographiques concernant la Pologne, mais les objets précieux ne font pas défaut dans la section étrangère de cette collection. A Lwów, la plus grande collection des cartes est celle de *l'Institut National Ossoliński* (2500 cartes environ), mais la collection la plus précieuse y est celle des Pawlikowski, mentionnée plus haut et annexée à l'Ossolineum. Un rôle spécial échet à la *Bibliothèque Universitaire de Wilno*, à cause des collections des cartes et des atlas, réunis par Lelewel, qui y sont conservés.

Parmi les bibliothèques polonaises qui possèdent des collections cartographiques plus importantes, il faut citer les suivantes :

BYDGOSZCZ. Bibl. Municipale (env. 1000 cartes, en grande partie modernes).

CIESZYN. Bibl. de l'abbé L. Szersznik (env. 1800 cartes).

CRACOVIE. Bibl. du Musée National (env. 1000 cartes et atlas), Bibl.

de l'Académie Pol. des Sciences et des Lettres (env. 800 cartes et atlas).

LUBLIN. Bibl. Publique Łopaciński (env. 660 cartes et atlas).

LWÓW. Bibl. Dzieduszycki (env. 500 cartes), Bibl. Baworowski, Bibl. de l'Université Jean Casimir.

PARIS. Bibl. Polonaise.

PŁOCK. Bibl. Zieliński (env. 200 atlas et cartes).

POZNAN. Bibl. de la Société des Amis des Sciences (env. 850 cartes), Bibliothèque Raczyński, Bibl. de l'Université.

TORUN. Bibl. N. Kopernik.

VARSOVIE. Bibl. Krasieński (env. 2500 cartes), Bibl. Publique de la Ville de Varsovie (2500 cartes), Bibl. Centrale Militaire (env. 1000 cartes, dont une partie est formée des anciens travaux cartographiques exécutés par le Quartier Maîtrat Général de l'Armée polonaise 1815—1830, le reste ce sont des cartes nouvelles), Bibl. Zamoycki (env. 400 cartes), Bibl. de l'Université (les atlas), Bibl. du Musée National (env. 300 cartes).

WILNO. Bibl. Wróblewski.

WŁOCŁAWEK. Bibl. du Séminaire.

Certains de nos archives possèdent aussi des documents cartographiques importants et précieux. La première place ici est due sans conteste aux *Archives des Actes anciens* à Varsovie qui possèdent la partie rentrée de la Russie de l'ancienne collection des cartes du roi Stanislas-Auguste, ensuite viennent les *Archives Centrales des Actes anciens* et les *Archives des Finances*.

Plusieurs archives provinciales et communales, par exemple, celles de Cracovie et de Toruń, possèdent des collections plus ou moins importantes des cartes et des atlas.

Une mention spéciale est due au *Musée de l'Histoire des Sciences mathématiques et naturelles*, fondé en 1933 par l'Université de Cracovie. Ce Musée contient, entre autres, le Globe dit de Jagellons de 1510(?), un des plus anciens avec la mention du nom d'Amérique, et plusieurs autres monuments cartographiques précieux, comme, par exemple, le globe de Mercator.

Parmi les institutions collectionnant les cartes géographiques modernes, il faut mentionner l'*Institut Géographique Militaire à Varsovie* et l'*Institut du professeur Eugène Romer à Lwów*.

BIBLIOGRAPHIE SOMMAIRE DE L'HISTOIRE DE LA CARTOGRAPHIE
DE LA POLOGNE ET DES COLLECTIONS CARTOGRAPHIQUES POLONAISES

- Bagrow L., *A. Ortelii Catalogus Cartographorum*. Gotha 1928 — 1930, 2 tomy.
- Birkenmajer L. A., *Marco Benèventano, Kopernik, Wapowski a najstarsze karta geograficzna Polski*. Rozpr. wydz. mat.-przyr. Ak. Umiejętności w Krakowie t. XLI. Serja A. 1901 i odb.
- Buczek K., *Beauplaniana*, Wiad. Służby Geogr. VIII, 1934 i odb.
— *Dorobek kartograficzny wojen Stefana Batorego*. ib. VIII, 1934 i odb.
— *Wacław Grodecki*. Pol. Przegl. Kartogr. 1933.
— *Kartografja polska w czasach Stefana Batorego*. Wiad. Służby Geogr. VII. 1933.
— *O Narodowy Zbiór Kartograficzny*. Wiad. Geogr. IX, 1930.
— *Polonica kartograficzna w zbiorach Saskiej Biblioteki Krajowej w Dreźnie*. Wiad. Geogr. XII, 1933.
— *Die Arbeiten preussischer Kartographen in Polen zur Zeit des Königs Stanislaus August (1764 — 1795)*. Bull. Ac. Pol. des Sc. et des Lettres. 1932.
— *Die Reform der polnischen Kartographie zur Zeit des Königs Stanislaus August (1764 — 1795)* in „La Pologne au VII-e Congrès Int. des Sc. historiques” Varsovie 1933 t. I.
— *Ze studjów nad mapami Beauplana*. Wiad. Sł. Geogr. VII, 1933.
- Bujak Franciszek, *Atlas Agnesege w Bibliotece Jagiellońskiej*. Wiad. num.-archeolog. IV, 1901.
— *Początki kartografji w Polsce*. Wiad. num.-archeolog. IV, 1900 i w odb., przedruk: Studja geograficzno-historyczne. Kraków 1925.
- Callier E., *Spis map geograficznych w zbiorach Twarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego Sprawozd. Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego na r. 1883*. Poznań 1884 s. 1 — 115 i w odb.
- Danysz [Fleszarowa] R., *Etude critique d'une carte ancienne de Pologne dressée par Stanislas Staszic (1806)*. Paris 1913.
- Estreicher T., *Globus Biblioteki Jagiellońskiej z początku wieku XVI*. Rozpr. wydz. filolog. Ak. Umiejętności w Krakowie XXXII, 1900 i odb.
- Hartnack W., *Entwicklung und Stand der Kartographie im Gebiet der Republik Polen*. Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. zu Berlin 1925.
- Heyer A., *Geschichte der Kartographie Schlesiens bis zur preussischen Besitzergreifung*. Zeitschr. d. Verein, f. Gesch. u. Altertum Schlesiens t. XXIII i XXIV.
- Dzikowski M., *Zbiór Kartograficzny Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*. Ateneum Wileńskie VIII, 1933.
- Jakubowski J., *W sprawie mapy Litwy Tomasza Makowskiego (1613)*. Przegl. Geogr. I, 1919.
— *Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieświeski*. Warszawa 1923.
— *Z dziejów księcia Sierotki. Geograf polski Tomasz Makowski*. Moskwa 1816 [1916] (Odbitka z książki zbiorowej „Odgłosy”).
- Kordt B., *Materiały po istorii ruszskoj kartografii*. Wyp. 1 Kijów 1899, Wyp. 2 ib. 1910. II Serja wyp. 1 ib. 1906 (Cyt. jako Kordt 1899, Kordt 1910, Kordt 1906).
Materiały do istorii kartografii Ukrainy. Kijów 1930.

- Leleweł Joachim. *Kopernika tudzież innych astronomów polskich w geografji zasługa*. Poznań 1861.
 — *Géographie du Moyen-Age*. Bruxelles 1852 — 1857, 4 tomy i epilog.
- Merczyng H. *Mapa Litwy z r. 1613 ks. Radziwiłła Sierotki pod względem matematycznym i kartograficznym*. Spraw. Tow. Nauk. Warsz. VI. 1913 wyd. III.
- Michow H., *Das erste Jahrhundert russischer Kartographie 1525 — 1631 ...* Mitt. d. Geogr. Ges. in Hamburg XXI, 1906 i odb.
 — *Weitere Beiträge zur älteren Kartographie Russlands*. ib. XXII, 1907 i odb.
- Olszewicz Bolesław. *Kartografja polska XV i XVI wieku*. Pol. Przegl. Kart., IV, 1930 i odb.
 — *Kartografja polska XVII wieku*. ib. V, 1931 s. i odb.
 — *Kartografja polska XVIII wieku*. ib. V, 1932 i odb.
 — *Polska kartografja wojskowa*. Warszawa 1921.
 — *Polskie zbiory kartograficzne*. Warszawa 1926.
 — *Program badań nad historją kartografji Polski*. Przegl. Hist. XX, 1916 i odb.
- Paldus Joseph. *Die Einverleibung Galiziens und der Bukowina in die österrichische Monarchie 1772 und die Landesaufnahme durch den K. K. Generalquartiermeisterstab 1775 — 1783*. Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien 1916.
- Rastawiecki Edward. *Mappografja dawnej Polski*. Warszawa 1846.
- Sawicki Ludomir. *Pułkownika Antoniego barona Mayera von Heldensfeld zdjęcia topograficzne w Polsce w latach 1881 — 1884*. Kraków 1928.
 — *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu*. Warszawa 1920.

WYKAZ SKRÓTÓW — TABLE DES ABBREVIATIONS.

- Arch. A. D. — Archiwum Akt Dawnych.
 Bat. — Zbiory Batignolskie.
 B. Czart. — Biblijoteka XX Czartoryskich.
 B. U. W. — Biblijoteka Uniwersytetu Warsz.
 B. U. Wi. — Biblijoteka Uniwersytetu Wileńskiego.
 drzew. — drzeworyt, grav. sur bois.
 ed. — édition, édité.
 grav. — gravure.
 Jak. — Zbiory J. Jakubowskiego.
 KP — „Kartografja Polska” (Buczka lub Olszewicza).
 Lit. — literatura przedmiotu, bibliographie.
 Litogr. — litografja.
 Mdz. — miedzioryt, grav. sur cuivre.
 Ms. — manuscrit.
 N. — nabytki, acquisitions.
 ok. — około, environ.
 Rapp. — Zbiory Rapperswilskie.
 Repr. — reprodukcja, reproduction.
 Rps. — rękopis, manuscrit.
 Rew. — Rewindykacja, restitutions russes.
 Sm. — Zbiory Sew. Smolikowskiego.
 St. — Zbiory Wł. Strzembosza.
 W. — Zbiory Wilanowskie.
 wyd. — wydany, édité, edition.

KARTOGRAFJA POLSKI
OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH DO WSKRZESZENIA
PAŃSTWA POLSKIEGO W R. 1918.

CARTOGRAPHIE DE LA POLOGNE
DEPUIS LES TEMPS LES PLUS REÇULÉS JUSQU'À
LA RESTAURATION DE L'ÉTAT POLONAIS EN 1918.

I.

A. MAPY OGÓLNE DAWNEJ POLSKI (DO R. 1795).
CARTES GÉNÉRALES DE L'ANCIENNE POLOGNE
(JUSQU'À 1795).

- *1. Mapa Sarmacji europejskiej KLAUDJUSZA PTOLEMEUSZA (ok. 150 r.).
Carte de la Sarmatie européenne de CLAUDE PTOLÉMÉE (vers
l'an 150).

Repr. litogr.: Langlois V., *Géographie de Ptolémée, repr. photolithogr. du manuscrit grec du monastère Vatopédi au Mont Athos. Paris 1867.*

Najdawniejszy znany nam obraz kartograficzny ziem polskich według kopji z XIII w.

Le plus ancien document cartographique concernant la Pologne d'après une copie du XIII-e s.

Lit.: Ptolemaeus Cl., *Geographia...* Ed. J. Fischer. Lipsiae 1932; Ptolemy Cl. *Geography...* translated in to English and edited by E. L. Stevenson. N. York 1932.

N. 21

- *2. Tabula Rogeriana.

Repr. 3, 4 i 5 sekcji VI i VII klimatu mapy świata, którą wykonał dla króla sycylijskiego, Rogera II geograf arabski ABU ABDALLACH MUHAMMED

EL IDRISI w r. 1154. Mapa oparta przeważnie na pracach wschodnich, jednakże autor zużytkował także źródła greckie i Zachodu chrześcijańskiego. Najcenniejsze rękopiśm. mapy w Bibl. Nat. w Paryżu i w Bibl. Bodlejańskiej w Oksfordzie.

Repr. de la 3-e, 4-e et 5-e section du VI-e et VII-e climat de da mappemonde d'IDRISI, construite en 1154 pour le roi Roger II de Sicile. Son auteur a puisé surtout dans les sources orientales, toutefois il a eu aussi connaissance des travaux grecs et de ceux de l'Occident latin. Les manuscrits les plus importants de la carte d'Idrisi se trouvent à la Bibl. Nat. (Paris) et à la Bibl. Bodleiana d'Oxford.

a) Repr. litogr.: Miller K., *Mappae arabicae*. Stuttgart 1926, Band I, Heft 2 tabl IV.

N. 14

b) Kopja rps. z połowy XIX w. ze zbiorów A. Cichowskiego.

Copie ms. du XIX-e s. de la collection A. Cichowski.

B. Czart.

c) Kopja rps. sporządzona w r. 1844 i nast. dla J. Lelewela pod kierunkiem E. F. Jomarda.

Copie ms. exécutée vers 1844 pour J. Lelewel sous la surveillance de E. F. Jomard.

BUWi.

*3. Mapa świata RYSZARDA z HALDINGHAM — Mappemonde de RICHARD DE HALDINGHAM.

Repr. litogr.: Miller K., *Mappae mundi*. Stuttgart 1896 IV Heft.

Oryginał z końca XIII w. w Katedrze w Hereford. (134 × 165).

L'original de la fin du XIII-e s. dans la cathédrale d'Hereford.

N. 95

*4. Mapa świata z Ebstorf — Mappemonde d'Ebstorf.

Repr. litogr.: Miller K., *Mappae mundi*. Stuttgart 1896 V Heft.

Oryginał z końca XIII w. w posiadaniu „Historischer Verein für Niedersachsen” w Hanowerze (358 × 356).

L'original de la fin du XIII-e s. dans les collections du „Historischer Verein für Niedersachsen” — Hannover.

N. 95

*5. Mapa żeglarska ANGELINO DE DALORTO 1325 — Carte marine d'ANGELINO DE DALORTO.

Repr.: *The Portolan Chart of Angellino de Dalorto 1325 in the Collection of Prince Corsini at Florence. With a Note...* by A. R. Hinks. London 1929.

N. 96

*6. „Mapa mundi vol dir aytant con ymage del mon...”.

Kopja 1ps. Lelewela katalońskiej mapy żeglarskiej świata, wykonanej w r. 1375 dla króla Karola V francuskiego. Najbogatsza w treść (także i odnośnie do Polski) z map żeglarskich wieków średnich. Oryginał w Bibl. Nat. w Paryżu.

Copie ms. de Lelewel de la carte marine, exécutée par les cartographes catalans pour Charles V en 1375 et conservée à la Bibl. Nat. (Paris). La plus intéressante parmi les cartes marines du Moyen-Age pour la cartographie de la Pologne.

BUWi

67

*7. Mapa świata FRA MAURO — Mappemonde de FRA MAURO.

Repr. litogr: *Materialy dlia istoriko-geografižeskago atlasa Rossii* S. Peterburg 1871.

Zmniejsz. repr. fragmentu wielkiej mapy świata z r. 1458, znajdującej się w Pałacu Dożów w Wenecji.

Repr. réduite de la grande mappemonde, conservée au Palais des Doges à Venise. N. 92

*8. Mapa Europy środkowej z ok. 1479 r. — Carte de l'Europe Centrale vers 1479.

Wolkenhauer A., *Die Koblenzer Fragmente zweier handschriftlichen Karten von Deutschland a. d. XV Jht.* Nachr. v. d. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Kordt. 1910 tabl. II.

Rekonstrukcja zniszczonej mapy rps. znajdującej się w Arch. Państw. w Koblencji. Oryginał na pergaminie, 28,9 × 19,7; skala ok. 1:7 000 000.

Reconstruction d'une carte ms. endommagée sur parchemin, conservée aux Archives d'Etat à Coblenze.

Lit.: Wolkenhauer A. *op. cit.* 17 sqq; Durand D. B., *The earliest modern map of Germany and Central Europe...* Isis XIX, 1933, 486 sqq.

*9. Mapa Sarmacji europejskiej — Carte de la Sarmatie européenne.

Drzew. kolor. ręcznie, 49 × 38. W: „Claudii Ptolomei Cosmographia” (Ulmae 1482). BUW 29. 3. 1. 20

*10. Mapa Europy środkowej MIKOŁAJA z KUZY (przed r. 1464) w przeróbcie MIKOŁAJA GERMANUSA (?) — Carte de l'Europe Centrale de NICOLAUS DE CUSA (avant 1464), refonte de NICOLAUS GERMANUS — Eichstätt 1491.

Metelka J., *O mape Kard. Mikulaše Cusy z postředka XV století.* Věstník Česke Spol. Nauk. Trída filos.-hist.-jazykozp. Praha 1895 II.

Repr. — Oryginał mdz. 55,7 × 39. Skala ok. 1:6 500 000. Ziemie polskie zostały na tej mapie opracowane już z pomocą źródeł polskich. Prototyp szeregu map późniejszych tego obszaru.

La partie orientale de cette carte a été dessinée d'après les sources polonaises. Prototype de plusieurs cartes du même territoire.

Lit.: Wolkenhauer A., *Der Nummerger Kartograph Erhard Etzlaub.* D. Geogr. Bl. XXX, 1907, 17 — 18, Bagrow II, 29 sqq.

68 *11. Mapa Europy środkowej MIKOŁAJA z KUZY w przeróbce HENRYKA MARTELLUSA GERMANUSA, ok. 1480 — 1490 — Carte de l'Europe Centrale de NICOLAS DE CUSA (avant 1464), refonte de HENRICUS MARTELLUS GERMANUS, vers 1480 — 1490.

Repr.: Fischer J., *Die Karte des Nikolaus von Cusa (vor 1490), die älteste Karte von Mitteleuropa*. Kartographische Denkmäler der Sudetenländer hrsg. von Bernh. Brandt I Prag 1930.

Oryginał rps. w Bibl. Nazionale we Florencji (inne niepublikowane rpsy w Bibl. Laurenziana we Florencji, w Bibl. Watykańskiej oraz w Bibl. Uniw. w Lejdzie, 58 × 47, skala ok. 1:3 300 000. Mapa przedstawia odmienną (typ. A) od mapy sztychowanej zwanej typem B. (10) redakcją pracy Mikołaja z Kuzy.

L'original de cette carte ms se trouve à la Bibl. Nazionale de Florence, d'autres manuscrits à la Bibl. Laurenziana (Florence), à la Bibl. Vaticane ainsi qu'à la Bibl. de l'Univ. de Leide. Cette rédaction de la carte de Nicolas du Cusa (appelée type A) est autre que celle de la carte gravée (type B).

*12. Mapa Europy środkowej HIERONIMA MÜNZERA — Carte de l'Europe Centrale de HIERONYMUS MÜNZER.

Drzew. 57,8 × 38,9. W niemieckim wydaniu kroniki Hartmanna Schedla (Norymberga 1493). Umieszczona także w łacińskich wyd. tegoż dzieła („Liber chronicarum”, Norymberga 1493, Augsburg 1497) oraz w przedrukach niem.: Augsburg 1496 i 1500. — Stanowi przeróbkę mapy Mikołaja z Kuzy (typ. A). Skala ok. 1:5 100 000.

Grav. sur bois dans l'éd. allemande de la chronique de H. Schedel (Nuremberg 1493), repr. dans les éd. d'Augsburg de 1496 et de 1500, ainsi que dans les éd. latines de l'ouvrage (Nuremberg 1493, Augsburg 1497). — Refonte de la carte de Nicolas de Cusa (type A); env. 1:5 100 000.

Lit.: Fischer J. *Der nürnbergger Arzt Dr. Hieronymus Münzer... als Mensch und als Gelehrter* Stimmen der Zeit XLIX, 1918, 163.

Repr.: Schramm A. *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. Leipzig 1934 Band XVII Taf. 271, Stebnowski J. *Historja druku map*. Grafika, 1933 etc.

Cim. Inc. 68

*13. „Das sein dy lantstrassen durch das Römisch reych... Getruck von Georg Glogkendon zu Nurnbergk 1501”. Mapa Europy środkowej ERHARDA ETZLAUBA — Carte de l'Europe Centrale d'ERHARD ETZLAUB.

Fragment fotogr. — Oryginał drzew. w Bibl. Miejskiej w Löbau (drugi egzemplarz w Bibl. Ks. Liechtensteinów w Wiedniu) 29,7 × 41. — Odmienną nieco redakcją swej mapy drogowej (obejmującej m. i. również zach. część Polski) wydał Etzlaub już ok. 1492 r. p. t. „Das ist der Rom—Weg von meyllen...”. Mapy jego niezależne, a częściowo i poprawniejsze od mapy Cusana tworzą prototyp szeregu późniejszych map Europy środkowej. Skala ok. 1:4 100 000.

Fragment photographique — L'original, une grav. sur bois dans la Bibl. Municipale de Löbau, ainsi que dans la collection du prince Liechtenstein à Vienne, 29,7 × 41. — Une autre rédaction de cette carte qui contient aussi la Pologne Occidentale a été éditée par Etzlaub déjà vers 1492. Ses cartes, indépendantes et en partie plus exactes que la carte de Nicolas de Cusa ont servi comme prototypes à plusieurs cartes d'Europe Centrale. Env. 1:4 100 000.

Wolkenhauer W., *Erhard Etzlaubs Reisekarte durch Deutschland aus dem Jahre 1501*. Berlin 1919.

Lit.: Wolkenhauer W., *op. cit.*, Wolkenhauer A., *Erhard Etzlaub...* N. 91

*14. „Tabula moderna Polonie, Vngarie, Boemie, Germanie, Russie+ Litvanie”.

Repr.: Kordt 1910 tabl. XIX.

Oryginał — mdz. 51,2 × 38. W „...Geographia Cl. Ptholemaei... Romae 1507”, wyd. przez Marka Beneventano i Jana Cota. Powtórzona w edycji tegoż dzieła z r. 1508. Oparta na pracy Mikołaja z Kuzy (typ. A). Ziemie polskie zostały opracowane na tej mapie przez Bernarda Wapowskiego w czasie jego pobytu w Rzymie (1506).

Carte „moderne” de l'éd. de Ptolémée de 1507 (et 1508), basée sur celle de Nicolas de Cusa (type A). Le savant polonais Bernard Wapowski a collaboré à cette carte pendant son séjour à Rome (1506).

Lit.: Birkenmajer L. A. *Marco Beneventano, Kopernik, Wapowski a najstarsza karta geograficzna Polski*.

Rozpr. wydz. mat. przyr. Ak. Um. w Krakowie t. XLI, A, 1901, 154 sqq; Olszewicz *KP XV i XVI w.*, 151. N. 94

*15. „Carta itineraria Europae” MARCINA WALDSEEMÜLLERA w kopji rękopiśmiennej SEBASTJANA MÜNSTERA z przed r. 1518 — „Carta itineraria Europae” de MARTIN WALDSEEMÜLLER. Copie manuscrite de SEBASTIAN MÜNSTER (av. 1518).

Repr. Wolkenhauer A., *Seb. Münsters handschriftliches Kollegienbuch a. d. J. 1515 — 18 und seine Karten*. Abh. d. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, phil. hist. Kl. N. F. XI Nr. 3 — 4. Berlin 1909.

Oryginał Waldseemüllera (Ilacomilusa) drzew. 117 × 83 w skali ok. 1:3 000 000. Wyd. w r. 1511 zachował się jedynie w odbitce wykonanej w Strasburgu w r. 1520 (Unikat w Bibl. Museum Ferdinandeum w Innsbrucku). Przedstawienie ziem polskich opiera się tu głównie na mapie Etzlauba (13). — Kopja Münster a w jego rękopisie przechowywanym w Bibl. Państw. w Monachjum.

L'original de Waldseemüller (Ilacomilus), éditée en 1511, grav. sur bois, 83 × 117 au 3 000 000. Le seul exemplaire connu de cette carte — tirage exécuté à Strassbourg en 1520, se trouve à la Bibl. du Museum Ferdinandeum à Innsbruck. La Pologne y est dessinée d'après la carte d'Etzlaub (13). — La copie de Münster se trouve à la Staatsbibliothek de Munich.

Repr.: Wieser F. *Die Carta Itineraria Europae von M. Waldseemüller...* München 1893.

70 *16. „Tabula moderna Sarmatie Eur. sive Hungarie, Polonie, Russie, Prussie et Walachie”.

Repr.: Kordt 1899 tabl. II.

Oryg. drzew.— 51,5 × 37,5, skala ok. 1:3 750 000.—W „Cl. Ptolemaei Geographie opus“ wyd. przez MARGINA WALDSEMÜLLERA (Strasbourg 1513) i powtórzona w wydaniu strasburskiem tegoż dzieła z 1520 r. Zmniejszona kopja tej mapy (34 × 27) pod błędnym tytułem „Tabu[la] mode[rna] Wala[chie]” dodana została przez W. Friesa do strasburskiego wydania Ptolemeusza z 1522 r., tę zaś kopję (z tytułem „Tabu[la] moderna Hungariae, Poloniae, Russiae, Prussiae et Valachiae”) wcielili do swych wydań „Geografii”: W. Pirckheimer (Strasbourg 1525) i M. Villanovanus (Servet) (Lyon 1535 i Lyon-Vienne 1541). Oparta na mapie z rzymskiego wyd. Ptolemeusza z r. 1507 (14).

Carte „moderne” dans l’ed. de Ptolémée de M. WALDSEMÜLLER (Strasbourg 1513), repr. dans l’ed. strasbourgoise de 1520. Une copie réduite de cette carte sous un titre abrégé et fautif se trouve dans l’éd. de Ptolémée de L. Fries, (Strasbourg 1522) repr. dans les éd. de W. Pirckheimer (Strasbourg 1525) et M. Servet (Lyon 1535, Lyon-Vienne 1541)— Basée sur la carte de l’éd. romaine de Ptolémée de 1507 (14).

Repr.: Kordt 1899 tabl. II.

Lit.: Olszewicz KP XV i XVI w., 152

N. 94. -

*17. [Tabula Sarmatiae, Regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens].

Fragmenty jednej z dwóch map Sarmacji europejskiej BERNARDA WAPOWSKIEGO, wyd. u Florjana Unglera w Krakowie ok. r. 1526, wylepione przez dr. K. Piekarskiego w r. 1932 z oprawy księgi arch. Sal. Boch. 53 Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Drzew. — Skala ok. 1:4 000 000. Jeden z fragmentów dwustronnie zadrukowany (30 × 21) wyfloczony został na makulaturze z jakiegoś mszału, wydanego przez Jana Hallera w Krakowie, zawiera zaś: a) półn.-wsch. ćwiartkę mapy obejmującą napisy: Lithuania, Moscovia, Podolia, Tartaria, Palus Meotis oraz brzeg mapy na którym figurują równoleżniki 48 — 53 i południki 52 — 63, b) połudn.-wsch. ćwiartkę mapy z pobrzeżem morza Czarnego i zaznaczeniem południków 51 — 62. Trzeci fragment identyczny jest z w b), lecz obejmuje obszar nieco mniejszy (28 × 12). Jest to druga jego odbitka — Mapa ta odegrała ważną rolę w dziejach kartografii ziem ruskich (połudn.-wsch. części) dawnej Rzplitej na przestrzeni całego XVI w. Fragments d’une des cartes de la Sarmatie européenne de BERNARD WAPOWSKI, publiées chez Florian Ungler à Cracovie vers 1526. Maculature, retirée en 1932 par K. Piekarski de la reliure d’un volume conservé aux Archives Centrales des Actes Anciens à Varsovie. — Gravure sur bois — Un de ces fragments contient la partie NE de la carte, l’autre la partie SE. — Les cartes de Wapowski ont eu une très grande influence sur la cartographie du SE de l’ancienne Pologne pendant tout le XVI-e s.

Lit.-Repr.: Buczek K., Olszewicz B., Piekarski K. *Mapy Polski B. Wapowskiego*

(Wyd. Pol. Ak. Umiejętności — Ed. de l'Ac. Pol. des Sc. et des Lettres à Cracovie — „Monumenta Poloniae Cartographica I — w przygotowaniu — en préparation). Arch. Gł. Akt Dawnych

71

*18. „[Mapp]a in qua illustr[antur] ditones Regni] Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae”.

Fragmenty najdawniejszej mapy Polski wydanej w kraju (Kraków, u Florjana Unglera 1526). Autorem jest BERNARD WAPOWSKI. Skala ok. 1 : 1 000 000. Odnalezione dotąd cztery fragmenty drzeworytu są makulaturą, wylepioną w 1932 r. przez dr. K. Piekarskiego z oprawy księgi arch. Sal. Boch. 53 Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Są to: 1) fragment tytułu mapy, 2) część Wielkopolski, Prus Królewskich i Mazowsza (21,3 × 21,5), 3) część Prus książęcych i Żmudzi z kawałkiem ramy mapy oraz niepełnym napisem, zawierającym miejsce druku, drukarza i datę (21,3 × 1,75) 4) fragment dolnej części mapy, zawierający ozdobnik z urywkiem napisu MER[IDIES] — Ta mapa Wapowskiego na swoje czasy nadzwyczaj szczegółowa i dokładna stworzyła fundament, na którym oparł się dalszy rozwój kartografji ziem polsko-litewskich. Ślady wpływu tej pracy odnajdujemy jeszcze na mapach Polski z pierwszej połowy XVIII wieku.

Fragments de la plus ancienne carte de la Pologne, publiée dans ce pays (Cracovie, chez Florian Ungler 1526). Son auteur est BERNARD WAPOWSKI. Les quatre fragments retrouvés jusqu'à maintenant ont été retirés par K. Piekarski de la reliure d'un volume des Archives Centrales des Actes Anciens à Varsovie. Elles contiennent les fragments du titre et des cadres, ainsi que deux fragments de la partie septentrionale de l'ancienne Pologne, mais même d'après ces débris nous pouvons apprécier la valeur de cette carte de Wapowski. Elle est au 1 000 000-e env., très exacte et détaillée pour l'époque. Presque tous les cartographes postérieurs directement ou indirectement ont puisé chez Wapowski. Son influence se laisse encore sentir sur les cartes de la Pologne du commencement du XVIII-e s.

Lit.-Repr.: zob. wyżej (17)

Arch. Gł. Akt Dawnych

19. „In questa taola se co[n]tien la Germania, Ungeria, Boemia, Polonia, cu[m] parte de la Fla[n]dria, de la Italia, de la Grecia, de la Turchia, de la Tartaria, de la Russia, novamente cum diligentia stampata. Opera di GIOVANNI ANDREA Vavassore ditto Verdagnino”. Venezia ca 1530.

Mdz. 54 × 38. Skala ok. 1 : 2 000 000. Przeróbka mapy z r. 1507 (14).

Refonte de la carte de 1507 (14).

*20. „Polonia et Vngaria”.

a) Drzew. — 33,2 × 25,5. W „Geographia Universalis Vetus et Nova, complectens Claudii Ptolemaei... Enarrationes libros VIII ... Basileae 1540”, wyd. przez SEBASTJANA MÜNSTERA jako „XV nova tabula”. W późniejszych wyd.

tego dzieła (1542, 1551, 1552) powtórzona bez zmiany jako „XX nova tabula”. W pierwszych wyd. niemieckich kosmografji S. Münstera („Cosmographia. Beschreibung aller Lender... Basel 1544 i nast.) figuruje p. t. „Landtafel des Vngerlands, Polands, Rüssen, Littaw, Walachei und Bulgarei” — Mapa ta jest przeróbką mapy Europy połudn.-wsch. B. Wapowskiego (17).

b) Kopję mapy Münstera wykonał J. GASTALDI, P. t. „Polonia et Hungaria nova tabula” (mdz. 13 × 17) pomieszczono ją w „La Geografia di Cl. Ptolemeo... Venetia 1548”. W innych późniejszych włoskich wyd. Ptolemeusza, opublikowanych pomiędzy 1561 — 1599 oraz w łac. wyd. weneckim z r. 1562 została ta kopja powiększona.

a) Grav. sur bois dans l'éd. de Ptolémée de SEBASTIAN MÜNSTER de 1540 („XV nova tabula”). Figure aussi dans les éd. postérieures de l'ouvrage comme la XX-e carte „moderne”, de même dans les premières éd. allemandes de la Cosmographie de Münster (sous le titre „Landtafel des Vngerlands, Polands...”). Cette carte n'est qu'une refonte de la carte d'Europe SE de Wapowski (17).

b) Grav. en taille douce. Copie de la carte de Münster de G. Gastaldi, insérée dans les éd. italiennes de Ptolémée de 1548, de 1561 etc. ainsi que dans l'éd. latine de Venise de 1562. b) N. 32

*21. Mapa Sarmacji JANA HONTERA — Carte de la Sarmatie de JEAN HONTER.

Drzew. 15,8 × 12,3. — Stanowi tabl. 8 w II wyd. „Rudimenta Cosmographica” Jana Hontera, wyd. w Braçov (Corona) 1542. — Skala ok. 1:15 000 000. Powtórzona w licznych przedrukach tego wierszowanego podręcznika, w „Aenaei Sylvii Opera” (Bazylea 1551 s. 416), w „La Sphère des deux mondes ... par Darinel [pseud. Giles Boilleau de Buillon] Antwerpja 1555, z nomenklaturą franc. jako wklejka do k. IX w Blaise de Vigenère'a „La description du Royaume de Poloigne” (Paris 1573) oraz z tytułem („Carte de la haute et basse Polonne”) w „Chroniques et annales de Pologne”. (Paris 1573) tegoż autora, wreszcie w zmniejszeniu (15,2 × 11,3), w wyd. łac. „Cosmographiae Universalis libri VI” S. Münstera z r. 1550 (s. 887) oraz w późniejszych przedrukach i tłumaczeniach tego dzieła. Opracowana na podstawie mapy Sarmacji europejskiej Ptolemeusza i map Wapowskiego (17, 18).

Grav. sur bois 15,8 × 12,3. Forme la VIII-e planche du petit recueil des cartes a la fin de la seconde éd. de „Rudimenta Cosmographica” de JEAN HONTER, publié à Braçov (Corona) en 1542 — 1:15 000 000 env. Repr. dans les nombreuses éd. de ce manuel scolaire en vers, ainsi que dans différentes ouvrages du XVI-e s.: dans les oeuvres de Aenæs Sylvius dans l'ouvrage de Giles Boilleau de Buillon (Darinel), dans les deux livres sur la Pologne de Blaise de Vigenère et enfin en réduction (15,2 × 11,3) dans l'éd. latine de la Cosmographie de Münster (Bâle 1550) et les éd. postérieures et traductions de cet ouvrage. La carte de Honter fut préparée à l'aide de la carte du Ptolémée et des cartes de Wapowski.

Repr. (wyd. Darinel'a z r. 1555): Michow *Weitere Beiträge*.

Lit.: *ib.*, Olszewicz *KP*.

cd. 1595. Cim. 1498.

- *22. „Landtafel des Vngerlands, Polands, Rüssen, Littaw Walachei und Bulgarei” 73

Drzew., 35 × 30,5 pomieszczony w późniejszych wydaniach „Cosmographia. Beschreibung aller Lender“ SEBASTJANA MÜNSTERA, różniący się od mapy pod tymże tytułem, a identycznej z „Polonia et Vngaria” (20).

Grav. sur bois, inserée dans les éditions postérieures de la Cosmographie allemande de SEBASTIAN MÜNSTER. Elle n'est pas identique avec la carte de 1540 (22), repr. sous le titre „Landtafel...” dans la première éd. allemande de l'ouvrage.

No.

23. „La vera descrizione di Tutta la Vngheria, Transiluania, Valachia, Parte di Polonia, Podollia e Rossia, con Tutta la Boemia, Slesia, Morauia, Austria, Parte di Franconia et la Bauiera, dalla parte Australe del Dannubis, la Bulgaria, la Bossina, Seruia et Romania, Parte de Italia, con Tutta la Schiauonia. Per IACOMO DE CASTALDI Geographo in Venetia DMXLVI. Stampata in Venetia per Mattio Pagan”.

Mdz. 57 × 40 w Bibl. Watykańskiej w Rzymie. Na mapie tej (nieznanej dotychczas historykom kartografji), ziemie polskie opracowane zostały z pomocą mapy Europy pd.-wsch. Wapowskiego (17).

Grav. sur cuivre, conservée à la Bibl. Vaticane à Rome, mais inconnue aux historiens de la cartographie. Pour la Pologne l'auteur a utilisé la carte de l'Europe S. E. de Wapowski (17).

Lit.: Bagrow I, 77.

- *24. „Tabula Moderna Poloniae, Vngariae, Boemiae, Germaniae, Russiae, Lithvaniae” — „ANT[ONIO] SA[LAMANCA] Excu[debat] [Romae] 1548”.

Mdz. 53 × 43, skala ok. 1:4 000 000. — Przeróbka mapy z rzymskiego wyd. Ptolemeusza 1507 r. (14).

Refonte de la carte de l'éd. de Ptolémée de 1507.

Repr.: *Remarcable Maps V—VI*!

Lit.: Wolkenhauer A., *Erhard Etzlaub*, 17.

B. Czart.

- *25. „Regni Poloniae contracta descriptio”.

Drzew. — 8 × 13,5. — Mała mapka w łac. wyd. dzieła S. Münstera „Cosmographiae universalis libri VI” (Bazylea 1550 s. 992), oparta na mapie z r. 1540 (21). Powtórzona w późniejszych przedrukach i tłumaczeniach tej kosmografji. Petite carte dans l'éd. latine de la Cosmographie de Münster (Bâle 1550), basée sur la carte de 1540 (20). Repr. dans les réimpressions et traductions de cet ouvrage.

- 74 26. „Nova Germaniae Descriptio cum adiacentibus Italiae, Galliae, Britanniae, Poloniae et Pannoniae partibus... [Ded.]... Othoni a. Truchses card. Augustano... [Roma] [Apud Michaellem Trame-sivm... 1553] — „N. B. [= NATALE BONIFACIO].

Mdz. 47,5 × 72 — skala ok. 1:2 600 000 — British Museum, Bibl. Univ. Leiden, Bibl. Nat. Madrid, Bibl. Victore Emanuelo (Roma), Bibl. Uniw. Helm-stadt. — Przeróbka mapy z r. 1507 (14). — Refonte de la carte de 1507.

Repr.: Wieder F. C., *Monumenta Cartographica*. The Hague 1925 I, tabl. 4.

- *27. Mapa Europy GERARDA MERKATORA z r. 1554.

Odnoszące się do Polski arkusze repr. z wydawnictwa *Drei Karten von G. Mercator ...* Berlin 1891 — Oryginał, mdz. 159 × 132 (podzielony na 15 ark.). Unikat w Bibl. Miejskiej w Wrocławiu. Wyd. II wyszło w r. 1572 również w Duisburgu p. t. „Europae descriptio emendata”. (mdz. 160 × 134). Egzem-plarze w Bibl. Uniw. w Bazylei, w Bibl. Weimarskiej oraz w Bibl. Civica di Perugia. Ziemie polskie zostały opracowane na tej mapie głównie na podstawie Wapowskiego (17, 18).

Feuilles de la grande carte d'Europe qui se rapportent à la Pologne. Repr. dans *Drei Karten von G. Mercator ...* (Berlin 1891) d'après l'exemplaire unique, con-servée à la Bibl. Municipale de Breslau. Grav. en taille douce, 159 × 132 (di-visée en 15 feuilles). La seconde éd. publiée aussi à Duisburg se trouve à la Bibl. de l'Univ. de Bâle, à la Bibl. de Weimar ainsi qu'à la Bibl. Civica de Pe-rugia. Pour la Pologne Mercator a utilisé surtout les cartes de Wapowski (17, 18).

Lit.: Heyer H., *Drei Mercator — Karten in der Breslauer Stadtbibliothek*. Zeitschr. f. wiss Geogr. VII, 1890 Michow H., *Weitere Beiträge*, 47 z repr. (tabl. V) pomniejsz. części mapy z r. 1572 obejmującą Europę wsch. (avec une repr. de cette partie de la carte de 1572 qui contient l'Europe Orientale).

Jak.

- *28. „Europae primae et potissimae tertiae partis recens descriptio... Caspae Vopelio... auctore”. 1555.

Repr. pomniejszona półn.-wsch części, wyd. II. — Repr. réduite de la partie NE de la seconde éd.: Michow H., *Weitere Beiträge*, tabl. IV.

Wyd. I z r. 1555 zaginęło, wyd. II ukazało się w Antwerpji u Bernarda von den Putte w r. 1566. Oryginał drzew. 147 × 75 (12 ark.). Unikat w Bibl. Nat. w Paryżu. Wyd. III. Antwerpja 1572, IV (z tyt. niemieckim) Kolonja 1597. — Obraz Polski oparty na mapach Wapowskiego (17, 18) Merkatora (27).

La I-e éd. de 1555 est perdue, l'exemplaire unique de la seconde éd., publ. chez Bernard von den Putte (Anvers — 1566) se trouve à la Bibl. Nat. (Paris) — Grav. sur bois, 147 × 75 (12 feuilles). La III-e éd. Anvers 1572, la IV-e (avec le titre en allemand) Cologne 1597 — Pour la représentation cartogr. de la Po-logne Vopel a utilisé les cartes de Wapowski (17, 18) Mercator (27).

Lit.: Michow H. *op. cit.* 45.

29. „Nova Descriptio Totius Europae Autore BARTHOLOMEO MUSEO... Antverpiae 1560” 75

Mdz., 61 × 100. Praca ta jest tylko pomniejszeniem mapy Europy K. Vopel'a.
Ce travail n'est qu'une reduction de la carte d'Europe de Vopel (28).

*30. „Germaniae omniumque eius provinciarum, atque Austriae, Boemiae, Ungariae, Carinthiae, Corvathiae, Poloniae, Moraviae, Bossinae, Serviae, Prussiae, Masoviae, Transilvaniae, Lithuaniae, Russiae albaec. rubraeque Podolyae, Valachiae, Turciae partis Graeciae aliorumque regionum nova et exacta descriptio. FERANDO BERTELLI exc. [Venetiis] 1562”.

Mdz., 48,5 × 36,5. Przeróbka mapy z rzymskiego wyd. Ptolemeusza z r. 1507.
Refonte de la carte de l'éd. romaine de Ptolémée de 1507 (14).

Lit.: Wolkenhauer A., *Erhard Etzlaub*, 17. BUWi.

*31. Mapa Polski JAKÓBA GASTALDIEGO — Carte de la Pologne de JACQUES GASTALDO.

a) Pierwsze, jednoarkuszowe wydanie mapy p. t. „Il disegno de geografia moderna del Regno di Polonia e parte del Ducado di Moscouia con parte della Scandia e parte de Sueuia ... Giacomo di Castaldi piemontese cosmografo in Venezijska MDLXII, mdz. 52 × 75,2. Pomieszczona w atlasie Lafreri'ego Biblj. Czartoryskich.

b) Drugie, dwuarkuszowe wydanie p. t. „... la prima parte della descrizione del Regno di Polonia...” oraz „Il vero disegno della seconde parte dil (!) Regno di Polonia dell Giacomo Gastaldo piemontese, In Venetia l'anno MDLXVIII. Intagliata de Paolo Forlani Veronese”, mdz. 2 ark., 49,3 × 38,1 + 51,2 × 36,8.

a) Premiere éd. de la carte de Jacques Gastaldo publiée en 1562 sur une feuille. Dans l'atlas de Lafreri de la Bibl. Czartoryski à Cracovie.

b) Seconde éd. de cette carte en deux feuilles, publiée en 1568.

Repr.: a) dolna część (la partie méridionale): Kordt 1899, tabl. XXII.

b) Kordt 1906, tabl. XXII i 1910, tabl. VII.

a) B. Czart.

b) B. U. Wi.

*32. „Poloniae recens descriptio... HIERONYMUS COCK. Antuerpiae excudebat... 1562”.

Repr. fotogr. zmniejsz. jedynege egz. w Herzogs August Bibl. w Wolfenbüttel. Oryginał — mdz., 51 × 39,6. Mapa jest powiększeniem wycinka z mapy Europy Merkatora z r. 1554.

Repr. fotogr. réduite de l'exemplaire unique, conservée à la Herzogs August Bibl. à Wolfenbüttel. L'original est une grav. sur cuivre. Agrandissement d'une coupure de la carte d'Europe de Mercator (27).

Repr. zmniejsz. (réduite): Buczek KP tabl. I.

Lit.: *ib.* 72 — 73.

Buczek.

X 76 *33. „Poloniae finitimarumque locorum descriptio. Auctore Wenceslao Godreccio Polono”.

K. 301

a) Mdz. 49 × 37,3. Skala ok. 1:2 600 000. Pomieszczona we wszystkich łac i innych wydaniach „Theatrum orbis terrarum” A. Orteljusza, począwszy od wyd. I z r. 1570 do wyd. z r. 1592. Poprawne nazwisko autora — Wacław Grodecki. Pierwsze wyd. mapy, które ukazało się ok. 1562 u J. Oporyna w Bazylei (drzew.) zaginęło, zachował się jedynie tekst — indeks do mapy: „Vuenceslai Godrecii in tabulam Poloniae a se descriptan nuncupatoria ... 1558. Liczne są zmniejszenia i przedruki mapy. Z nich:

b) Kopja zmniejsz. dodana do kolońskiego wyd. „Polonii” Kromera z r. 1589 p. t. „Poloniae locorumque viciniorum descriptio. Auctore Venceslao Grodeccio Polono”, mdz., 27,5 × 36.

c) Kopja zmniejsz. pomieszczona w „Europae descriptio” M. Quada (Coloniae 1594).

Carte de Venceslas Grodecki, inserée par Ortelius dans toutes les éd. du „Theatrum” de 1570 jusqu’à 1592. L’éd. originale de cette carte, une grav. sur bois, publiée chez Oporinus à Bâle vers 1562 est perdue, seul l’index, imprimé en 1558, y subsiste.

Cette carte a été repr. et reduite plusieurs fois, entre autres:

b) Dans l’ouvrage „Polonia” de M. Kromer (Cologne 1589).

c) Dans „Europae descriptio” de M. Quad (Cologne 1594).

d) Zmniejsz. kopja w „Miroir du monde par P. Heyns Ancrs Ch. Plantin 1577, mdz. 10,5 × 8

Lit.: Buczek K. *Wacław Grodecki*, *Kordt II*, 2, 13 sqq (bibljografja).

Repr. a) Kordt 1899, 2 tabl. XXI

Repr. d) Kordt 1910 tabl. XXVII

a) 0,11

b) 0,12

c) Mu 4

34. „Elegantissima totius Europae... descriptio... IOANNIS PETRI CONTARANI... Venetiis 1564”.

Mdz., 16 sekcij po 43,5 × 33 każda. Polskę obejmują sekcje 6, 7, 10 i 11. Nie jest pracą oryginalną, opiera się w głównym zrzębie na mapie Europy Mercatora, mapach Gastaldi’ego oraz innych pomniejszych kartografów.

Grav. sur cuivre, 16 feuilles. La 6-e, 7-e, 10-e et 11-e section contient la Pologne, dessinée d’après la carte d’Europe de Mercator (27), les cartes de Gastaldi et quelques autres cartographes de moindre valeur.

Repr 6 i 7 sekcij: Dzikowski -M., *Zbiory kartogr.*

35. „Nova totius Germaniae... descriptio per CHRISTIANUM SGROOTHEENUM...” Antverpiae. H. Cock 1565

Mdz., 133,5 × 108,5 (9 ark. po 45 × 37. Skala 1:1 200 000. Unikat w Bibl. Uniw. w Innsbrucku. Kopja tejże mapy w postaci fresku na ścianie Galerji

Garderoby w Palazzo Vecchio we Florencji, namalowanego przez Stefana Buonsignori w r. 1577. Obejmuje całą zach. Polskę, opracowaną przez Sgrootena na podstawie źródeł polskich. Mapa odegrała pewną rolę w dziejach Kartogr. Polski.

Grav. sur cuivre, 9 feuilles au 1 : 200 000-e. L'exemplaire unique à la Bibl. de l'Univ. d'Innsbruck. Une copie de cette carte peinte par Etienne Buonsignori sous forme d'un fresque à la Galleria della Garderoba au Palazzo Vecchio (Florence). La carte de Sgrooten contient toute la Pologne occidentale, dessinée d'après les sources polonaises. Elle a joué un certain rôle dans l'histoire de la cartographie de la Pologne.

Lit.: Buczek KP. 74

- *36. „Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto Regi Poloniae Potentissimo subiacet Nova Descriptio” — [Ded.] „Generoso Domino Nicolao Tomicio... ANDREAS POGRABIUS Pilsnensis... Patavii Calendis Augusti Anno 1569” — „Venetiis Nicolas Nelli aeres formis anno dni 1570”.

Mdz. 68,4 × 46,9. Mapa A. POGRA BKI, opracowana na podstawie pracy Grodeckiego (35) i Merkatora (27) i uzupełniona nieco własnymi materiałami autora wywarła wpływ na dalszy rozwój kartografji Polski, wykorzystał ją, np. Orteljusz (42).

La carte d'ANDRÉ POGRA BKKA, préparée à l'aide des travaux de Grodecki et de Mercator, a été augmentée par les matériaux propres de l'auteur. Elle a eu une certaine influence, Ortelius par exemple l'utilisa pour sa carte de 1592. Repr.: Kordt 1899, tabl. XXIII; 1910, tabl. XXIII.

Lit.: Buczek KP 72 — 73, 77.

B. Czart.

- *37. „Poloniae Amplissimi Regni Typus Geographicus”.

Mdz., 48 × 37,5. W „Speculum Orbis Terrarum ... Antverpiae 1578” GERARDA DE JODE. Po raz drugi wydana bez istotnych zmian przez KORNELJUSZA DE JODE w II edycji Speculum“ z r. 1593. Jest ona kopją odpowiedniego wycinka z mapy Sgrootena z r. 1565 (35).

Carte dans l'atlas de Gerard de Jode. rééditée sans changements essentiels par son fils — Corneille dans la seconde éd. de l'ouvrage de 1593. C'est une copie d'une partie de la carte de Sgrooten de 1565 (35).

Repr. zmniejsz. (réduite): Dzikowski M., *Zbiory Kartogr.*

Lit.: Buczek KP. 74.

a) B. U. W.

b) Wil.-Cim 764

- *38. [„Tabula chorographica Sarmatiarum”] [Mapa Polski STANISŁAWA SARNICKIEGO, ok. 1584 — Carte de la Pologne de STANISLAS SARNICKI, vers 1584.

a) Rps. współczesny I-ej (wcześniejszej) redakcji mapy. Autograf (?), 35,5 × 26,5 + 21 × 17,2.

b) Repr. litogr. I-ej redakcji, wyk. ok. 1880.

c) Rps. współczesny II-ej redakcji mapy.

d) Repr. litogr. II redakcji z końca XIX w., 25 × 26,5 + 22 × 16,5.

Mapa Sarnickiego, opracowana, jeśli chodzi o Polskę, na podstawie mapy Grodeckiego (33) i materiałów zebranych w r. 1576 przez Jana Sienieńskiego w czasie lustracji ziem ruskich Rzplitej, a jeśli chodzi o Inflanty (dolepione na oddzielnych arkusikach) na podstawie materiałów kartograficznych z ok. 1580, nie była nigdy drukowana z powodu marnego wykonania, autor zatem rozpoznał ją w kopcjach rękopiśmiennych z których kilka dochoowało się do naszych czasów i zostało reprodukowanych litogr. i homograficznie.

La carte de Sarnicki, basée quant à la Pologne sur la carte de Grodecki (33), ainsi que sur les nouveaux matériaux, recueillis en 1576 — 1580 dans l'Ukraine et dans la Livonie. Elle n'a été jamais publiée à cause de la médiocrité de son exécution, mais l'auteur l'a reproduit en copies manuscrites, dont plusieurs se sont conservées jusqu'à nos jours. Ces copies furent lithogr. et homog.

Repr. zmniejsz (réduite) : Buczek KP, tabl. IX — XI.

Lit.: *ib.*, 97 sqq.

a) Rew.

b) Pon.

c) Rew.

d) Pon.

*39. „Polonia, Polen, Polongne”.

Mdz. 14 × 19. W „Itinerarium Orbis Christiani” s. l. 1579 — 1580). — Przeróbka mapy Grodeckiego.

Refonte de la carte de Grodecki. (33).

Repr. zmniejszona (réduite): Michow H. *Weitere Beiträge*, tabl. II.

Lit.: *ib.* 40, Buczek KP 72.

*40. „Polonia et Silesia per GERARDUM MERCATOREM”.

Mdz. 45,6 × 34,2. Wydana poraz pierwszy w zbiorze map zatyt. „Germaniae tabulae geographicae” (Duisburg 1585), weszła później razem z nim do „Atlasu” Merkatora (I wyd. 1595) i była wielokrotnie przedrukowywana (także p. t. „Polonia”) we wszystkich późniejszych wydaniach, opublikowanych przez J. i H. Hondiusów oraz J. Janssoniusa. Równie liczne są jej rozmaite przeróbki, zwłaszcza w atlasach Blaeuw'ów i Sanson'ów. Kompilacja, opracowana na podstawie drukowanych map dawniejszych i roi się od różnych błędów, Niemniej jednak odegrała ona bardzo dużą rolę w dziejach kartografii zach. Polski.

Carte éd. pour la première fois dans la collection „Germaniae tabulae geographicae” (Duisburg 1585) et publiée plus tard dans l'Atlas de Mercator (I-e éd. 1595). Elle fut reproduite (aussi sous le titre „Polonia”) dans toutes les éditions postérieures de l'ouvrage, dont les éditeurs furent. J. et H. Hondius et J. Janssonius. Les refontes de cette carte sont très nombreuses, surtout dans les atlas de Blaeuw et de Sanson. C'est une compilation, préparée à l'aide des cartes anciennes.

imprimées, pleine des différentes fautes, toutefois son influence sur la représentation de la Pologne occidentale a été considérable.

Repr. zmniejsz. (réduite): Buczek, *KP.* tabl. II.

Lit.: *ib.* 76 — 79.

79

O. 224

O. 236

41. „Vera Poloniae descriptio cum suis provinciis, Lituania scilicet Prussia et Podolia”.

W atlasie rps. „Orbis terrestris tam geographica quam chorographica descriptio ...” kartografa holenderskiego Chrystjana Sgrootena z r. 1592, znajdującym się w Bibl. Nacional w Madrycie. Silnie przez wilgoć nadniszczona mapa dotychczas opublikowana nie została. Oprócz znanych map drukowanych, przy sporządzeniu jej posługiwał się Sgrooten również jakąś nieznaną mapą Polski.

Carte de l’atlas ms du cartographe hollandais Christian Sgrooten de 1592, conservée à la Bibl. Nacional de Madrid. Très endommagée par l’humidité, elle ne fut jamais reproduite. Sgrooten a puisé non seulement dans les cartes imprimées, mais utilisa aussi pour sa confection une carte inconnue de la Pologne.

Lit.: Bagrow II, 65 sqq.

*42. „Poloniae Litvaniaeq[ue] descriptio. Auctore WENCESLAO GODRECCIO et correctore ANDREA POGRABIO Pilsnensi”.

Mdz. 53,2 × 37. Mapa pomieszczona w wyd. „Theatrum Orbis Terrarum” A. Orteljusza z r. 1595 i w następnych edycjach tego atlasu zamiast mapy Grodeckiego (35). Drobnych uzupełnień i poprawek dokonał Orteljusz na podstawie mapy Pograbki (36).

Carte insérée par Ortelius dans l’éd. de son „Theatrum” de 1595 en échange de la carte de Grodecki (35). Repr. dans les éditions postérieures de l’atlas. Ortelius a utilisé la carte de Pograbka (36) pour rectifier certains détails de la carte de 1570.

*43. „Polonia, Litvania, Livonia”.

Repr.: Kordt I, 1 tabl. XXI.

Oryginał w mdz. 29,5 × 19,5 w „Theatrum Principuum Orbis universi. Colonia Agrippinae 1596” — łac. tłum. „Relationi Universali” J. B. Botera. — Pomniejszona przeróbka mapy Europy Merkatora (27).

Carte ajoutée à la trad. latine de „Relationi Universali” de J. B. Boter, publiée à Cologne en 1596. — Refonte de la carte d’Europe de Mercator (27).

*44. Polonia et Silesia per Gerardum MERCATOREM. Petrus Kaerius caelavit” [1607]

Mdz. 25 × 18,2. W „Atlas Minor” Merkatora. Przeróbka mapy nr. 40. Refonte de la carte no 40.

- 80 45. „Haec tabula nova Poloniae et Silesiae Sigismondo Tertio... DDD. a NICOLAO JOHANIDE PISCATORE Anno 1630. Impressa in aedibus Nicolai... Visscher”.

Mdz. Przeróbka mapy nr. 40.
Refonte de la carte no. 40.

- X *46. „Polonia Regnum et Silesia Ducatus — „GUILJELMUS BLAEU excudit” [1638]

* Mdz. 41 × 50,5. Przeróbka mapy 40.
Refonte de la carte de Mercator (40).

O. 236

- *47. „Novissima Poloniae Regni Descriptio”. — [Ded.] „... Nicolao Pahl ... IOANNES JANSSONIUS”.

Mdz. 53 × 43. Przeróbka mapy nr. 40, z czasów ok. 1650 r.
Refonte de la carte no. 40 publ. vers 1650.

- *48. „Nova totius Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac confiniis exacta Delineatio per G. LE VASSEUR DE BEAUPLAN SRM Architectum militare et Capitaneum. Anno 1651.

Mdz. 34 × 26,4 w dziele S. Strowskiego „Polonia” Wolfenbüttel 1656.
Powiększona redakcja mapy nr. 51.
Une rédaction agrandie de la carte 49.
Repr.: Kordt. 1910, tabl. XXVI.

- *49. „Nova totius Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac Confiniis exacta delineatio par G. LE VASSEUR DE BEAUPLAN S. R. M-tis Architectum militare et Capitaneum — G. Hondius SRM Chalcographus Sculp ... Gedani 1652”.

Mdz. 18 × 14. Skala ok. 1 : 14 000 000. Mapa ta przedstawia nową z gruntu syntezę kartograficzną ziem polskich, służyła też za podstawę niezliczonej ilości przeróbek.

Cette carte constitue une synthèse cartographique nouvelle de la Pologne. Elle a été refaite plusieurs fois.

Buczek. *Ze studjów* (z repr.).

B. Czart.

- X *50. „Etats de la Couronne de Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duchés et Provinces de Prusse, Cuiavie, Mazovie, Russie Noire etc, Duchés de Lithuanie, Volhynie, Podolie etc de l'Ukraine etc. 1655” — „Par N. SANSON D'ABBEVILLE ...”.

Mdz. 56,5 × 42. Druga (późniejsza) redakcja mapy Sansona, oparta już na pracach Sansona, lecz o wiele gorsza od mapy nr. 51, była przedrukowywana wielokrotnie (aż do 1831 r.) i stanowiła podstawę wielkiej liczby przeróbek.

La seconde (et postérieure) rédaction de la carte de Sanson, basée sur les travaux de Sanson, mais de moindre valeur que la carte no. 51. Elle a été souvent reimprimée (jusqu'à 1831). Base d'un grand nombre des refontes.

Lit.: Buczek, *Ze studjów*.

- *51. „Nova totius Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac confiniis exacta delineatio par GUILHELMUM LE VASSEUR DE BEAUPLAN S. R. M. Pol. Architectum militarem et capitaneum. Amstelodami apud Danckerum Danckerts”.

Repr.: Kordt 1910, XXV.

Mdz. 49 × 38. Skala 1 : 4 650 000. Przeróbka mapy nr. 49, z czasów ok. 1660 r. Refonte de la carte no. 51 d'env. 1660.

Lit.: Buczek, *Ze studjów*.

- *52. „Auctior et Correctior Tabula Chorographica Regni Poloniae, Vicinarumque Regionum, ubi itinera, quae Seren. Rex Sueciae Carolus Gustavus una cum Exercitibus suis ab initio usque ad finem belli fecit numeris denotantur, per ... I. E. DAHLBERG ...” — P. Cordier sculp.”.

Mdz. 37 × 28,5. W dziele S. Pufendorfa, *Sieben Bucher von dener Thate Car Gustavs Konigs ...* Nürnberg 1697. Poprawiona ok. 1660 r. z pomocą zdjęć i itinerarjów szwedzkich przeróbka mapy nr. 40.

Refonte de la carte n) 40, faite à l'aide des levées et itinéraires suédoises.

O. 238

- *53. „Carte de Pologne et des Estats qui en dependent Par DU VAL ...” — A Paris chez Pierre Mariette” [1670].

Mdz. 51 × 37. Jedna z przeróbek pierwszej redakcji mapy Polski M. Sansona Por. nr. 55. B.

Une des refontes de la première rédaction de la carte de Pologne de M. Sanson Voir no. 55. B.

Repr.: Buczek, *Ze studjów*.

- *54. „Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae, Voliniae, Podoliae, Ucraniae, Prussiae et Curlandiae descriptio emendata per J. DANCKERTS Amstelodami ...”.

Mdz. 57 × 49. Przeróbka mapy nr. 50 z czasów ok. 1670 r.

Refonte de la carte no. 54 faite vers 1670.

*55. A. „Polonia Regnum — G. BOUTTATS fc.”.

Mdz. 42,5 × 34; b. m. i r. Przeróbka mapy nr. 40 z czasów ok. 1680 r.

Refonte de la carte no. 40 publ. vers 1680.

St. 44

X

*55. B. „Estats de la Couronne de Pologne p. N. SANSON LE FILS G. du R. Paris chez l'auteur ...“ [1683].

Mdz. 25,2 × 19. Przeróbka pierwszej redakcji (przed 1651 r.?) mapy Polski Sansona.

Refonte de la première rédaction (av. 1651?) de la carte de Sanson.

56. „Tabella totius Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuania, cum suis Palatinatibus ac Confiniis”.

Mdz. W.: „Regni Poloniae Jus Publicum a Nikolao de Chwałkowo Chwalkowski ... Regiomonti, Typis Reusnerianis 1684. Przeróbka mapy Beauplana (51).

Refonte de la carte de Beauplan.

*57. „Nova totius Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac Confiniis Exacta Delineatio per G. le Vasseur de Beauplan ... Jacob Sandrart sculpsit et excudit Norimbergae”.

Repr.: Kordt. 1910, tabl. XXXV. Oryg. mdz. 51 × 40. Przeróbka mapy nr. 51, z czasów ok. 1685 r.

Refonte de la carte no. 49. Vers 1685.

*58. „Polonia Parte Occidentale ...” — „Polonia Parte Orientale. Dedicata All' ... S-r K. Fedrico Cormaro ... Dal P. Cosmografo CORONELLI”. Venetia.

Mdz. 2 ark. po 44,5 × 59. Przeróbka mapy nr. 50, z czasów ok. 1690 r.

Refonte de la carte no. 50 faite vers 1690

*59. „Etats de Pologne subdivisés suivant l'estendue des Palatinats par le S-r SANSON ... Présenté à Monseigneur le Dauphin ... A. Paris. Chez H. Jaillot ... 1692”.

Nad ramą drugi tytuł obszerniejszy, mdz. Przeróbka mapy nr. 50.

Refonte de la carte no. 50.

W.

A

*60. „Etats de Pologne subdivisés suivant l'estendue des Palatinats à Amsterdam chez PIERRE SCHENK ... Par le S-r Sanson ...” ok. (vers) 1695 r.

Mdz. 57 × 45,5. Przeróbka mapy nr. 50.

Refonte de la carte no. 50.

*61. „Polonia cum Lithuania et Cicumvicinis Provinciis. Anno 1699”. 83

Rps. 34 × 22,5 z atlasu niewiadomego autora, przez Załuskiego zatytuł. „Falck Atlas geogr.”. Przeróbka mapy nr. 50.

Ms. 34 × 22,5 tiré d'un atlas anonyme. Załuski lui a donné comme titre: Falck Atlas geogr.” — Refonte de la carte no. 50.

Rew. 9
(Lat. F. IV 176)

*62. „Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae, Voliniae, Podoliae, Ucrainae, Prussiae et Curlandiae Descriptio Emendata per CORNELIUM DANCKERTS. Amstelodami ...”.

Mdz. 49 × 56. Przeróbka mapy nr. 51 z czasów ok. 1700 r.

Refonte de la carte no. 51 faite vers 1700.

O. 230

*63. „La Pologne. Dressée sur ce qu'en ont donné Starovolsk, Beauplan, Hartnoch et autres auteurs. Rectifiée par les Observations d'Hevelius etc. Par GUILLAUME DEL' ISLE ... A Paris. Chez L'auteur...”.

Mdz. 61,5 × 47,5. Przeróbka mapy nr. 49, wydana poraz pierwszy w 1702 r.

Refonte de la carte no. 49, publiée pour la première fois en 1702.

O. 243

*64. „Friderico Augusto vere Augusto Polon. Lithuan. Borus. Pomer. Regi Duci. Principi Saxon. Utr. Duci S. Imp. Elect. Haec Imperii Sui Regna D. D. D. P.[ETRUS] SCHENKIUS ... Amstelodami exc. prope forum ... 1704”.

Mdz. 57 × 47,5. Przeróbka mapy nr. 49.

Refonte de la carte no. 49.

*65. „Les Etats de Pologne Suivant les dernieres Relations Par N. DE FER”.

Mdz. 18 × 29,5. Przeróbka mapy nr. 55 z 1705 r.

Refonte de la carte no. 55 de 1705.

*66. „Regni Poloniae, magni ducatus Lithuaniae caeterarumque regi Poloniae subditarum regionum tabula, in omnes suos Ducatus, Palatinatus etc divisa et in lucem edita a CAROLO ALLARD Amstelo Batavo”.

Repr.: Kordt. 1910, tabl. XXXVI. Oryg. mdz. 58 × 50. Przeróbka mapy nr. 49 z 1706 r.

Refonte de la carte no. 49 de 1706.

- 84 *67. „Regni Poloniae et Ducatus Lithvaniae, Voliniae, Podoliae, Vcraniae, Prussiae, Livoniae et Curlandiae descriptio emendata per F. de Wit. Amstelodami”.

Mdz. 55 × 48. Przeróbka mapy nr. 50, z czasów ok. 1706 r.
Refonte de la carte no. 50 faite vers 1705.

- *68. „Estats de la Couronne de Pologne subdivisés suivant l'estendue des Palatinats par le S-r SANSON ... Dedié au Roy par ... Hubert Jaillot ...” — A Paris ... 1708”.

Mdz. 63 × 44,5. Przeróbka mapy nr. 50.
Refonte de la carte no. 50.

W.

- *69. „Regnum Poloniae divisum in Magnum Ducatum Lithuaniae magnam parvam que Poloniam, Prussiam, albam et rubram Russiam, Volhyniam, Podoliam, Ukraniam. Accedit omnium distributio in suos Palatinatus cum circumjacutibus regnis per GERARD et LEONARD VALK. Amst[elodami]...” [1709].

Mdz. 58,5 × 48,5. Przeróbka mapy nr. 49.
Refonte de la carte no. 49.

- X *70. „Poloniae et Lithvania accurante curatius. CHRISTOPH. WEIGELIO. Noribergae” — M. K. sc.

Mdz. 27,5 × 33,5. Redukcja mapy nr. 69, wydana w 1711 r.
Reduction de la carte no. 69, publ. en 1711.

O. 254

- X X *71. Poland corrected from the Observations communicated to the Royal Society at London and the Royal Academy of Paris ... Dedicated to S-r James Haillett ... by ... Io-n Senex.

Mdz. 94 × 63,5. Przeróbka mapy nr. 63, wydana ok. 1720 r.
Refonte de la carte no. 63 ed. vers 1720.

N. 23

- X Charles Cathcart 1719 *miniz fontat*
*72. „Estats de la Couronne de Pologne subdivisés suivant l'estendue des Palatinats. Dressée sur ce qu'en ont donni Starovolsk, Beauplan, Hartknoch et autres Auteurs. Rectifiée par les Observations d'Hevelius etc. Par GUILLAUME DEL' ISLE ... Amsterdam Chez I. Covens et C. Mortier...”

Mdz. 59 × 34. Przeróbka mapy nr. 68 z tytułem mapy nr. 63. Wydana ok. 1730 r.
Refonte de la carte no 68 sous le titre du no. 63. Publiée vers 1730. O. 10

X chez Pierre Schenk 1734

- *73 „Hanc Regni Poloniarum Magniqve Ducatus Lithuaniae, Rucciae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae, Kioviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensci, Severiae et Czern. Novam et exactam Delineationem addita Generali Tabula totius Electoratus Saxoniae Serenissimo Principi ac Domino Dn Christiano Ernesto March. Br., Poloniae Maiestatis Socero l. IOH. BAPTISTA HOMANN ... Norimbergae”. — „Author sculpsit”.

Mdz. 55,5 × 48,5. Przeróbka mapy nr. 64, wyd. w 1734 r.

Refonte de la carte no. 64, publ. en 1734.

St.

- *74 „Reipublicae et Status Generalis Poloniae Nova Tabula comprehendens Maioris et Minoris Poloniae Regni, Magni Ducatus Lithuaniae, Ducatus Prussiae, Curlandiae, Samogitiae, Massoviae, Volhyniae, Podoliae, Russiae, Ucrainae et de Moscoviae Pars Accurratam Descriptionem. Amstelodami, apud R. ET J. OTTENS...” — „Jacob Keyser Sculptor”.

Mdz. 85,5 × 50. Przeróbka mapy nr. 50, wyd. ok. 1740 r.

Refonte de la carte no. 50, publicé vers 1740.

Mu. 68.

- *75 „Poloniae Regnum ut et Magni Ducatus Lithuaniae Accuratiss. Delineationem Repraesentat. Opera et studio MATTH. SEÜTTERI. Chalc. August [Vindel.]”.

Mdz. 56,5 × 49,5. Przeróbka mapy nr. 67, wydana ok. 1744 r.

Refonte de la carte no. 67 publiée vers 1744.

W.

- *76 „Mappa geographica Regni Poloniae ex novissimis quotquot sunt mappis specialibus composita et ad LL stereographicae projectionis revocata a TOB. MAYERO ... Luci publicae tradita per Homanianos Herades. Norimb[ergae] A. MDCCL”.

Mdz. 52,5 × 45. Bardzo dobra przeróbka mapy nr. 49.

Une très bonne refonte de la carte no. 49.

St.

- *77 „Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae, Volhyniae Podoliae, Ucrainae, Prussiae, Livoniae Exactissima Descriptio. Amstelodami Auctore GER[ARD] VAN KEULEN ...”.

Mdz. 60 × 51. Przeróbka mapy J. Rama z 1696 r., wydana ok. 1750 r.

Refente de la carte de J. Ram de 1696 publiée vers 1750.

Rapp.

86 *78. „Le Royaume de Pologne, divisé en ses Duchés et Provinces et subdivisé en Palatinats. Par la S-r ROBERT DE VAUGONDY [Paris] 1752”.

Mdz. 52,5 × 47. Przeróbka mapy nr. 49.

Refonte de la carte no. 49.

St.

X *79. „Mappa geographica ex novissimis observationibus repraesentans Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lithuaniae. Cura et sumptibus TOBIAE CONRADI LOTTER Geogr. Aug[usta] Vindel[icorum] 1759.

Mdz. 57,5 × 48. Przeróbka mapy nr. 63.

Refonte de la carte no. 63.

St.

X *80. „Carte generale de la Pologne ... par M. RIZZI ZANNONI à Paris. chés Lattré, graveur ... [1762].

Mdz. 44,5 × 30,0. Przeróbka mapy nr. 63.

Refonte de la carte no. 63.

St.

81. „Karta przedstawlajuszczaja Polszu i Mołdawiju s około leżaszczimi zemljami socziniennaja pri Akademii Nauk po nowiejszym izwiestjam titularnym sowietnikom i adjunktom IWANOM TRUSKOTOM 1769”.

Mdz. 2 ark. po 55 x 77. Mapa oparta już częściowo na nowych materiałach; nie została wydana w 1769, lecz 1772 r.

Lit.: Buczek; *Prace kartografów pruskich*.

*82. „Regni Poloniae Magni Ducatus Lithuaniae Provinciarum Foedere et Vasallagio illis junctarum et Regionum vicinarum Nova Mappa Geographica. [Ded.] Borussiae Principi Friderico Henrico Ludovico ... humillime dedicata a Ioanne Jacobo Kanter Bibliopola. Regiomonti MDCCLXX”.

Mdz. 50 × 44, 1 : 672 000. Autorem tej zupełnie oryginalnej mapy, opracowanej ok. 1766. r. jest kpt. JAN BAKALOWICZ.

Le véritable auteur de cette carte originale, est le capitaine JEAN BAKALOWICZ.

La carte fut dressée vers 1766.

W. C. XVI. 4. 5.

*83. „Polonia secundum legitimas projectionis stereographicae regulas et iuxta recentissimas observationes adhibitiss. 1770”. — [Ded.] „Stanislao Augusto ... Carolus Perthées. A-o 1770”.

Rps. złożony z 48 ark. 17,7 × 23,7; skala 1:934000. Pierwszy owoc prac kartografów królewskich.

Le premier travail des „géographes du roi”.

Lit.: Buczek, *Die Reform*.

- *84. „Carte générale et nouvelle de toute (!) la Pologne, du Grand Duché de Lithuanie et des pais limitrofes ... MDCCLXX. Gravé par B. Folin, Capitaine au Corps d'Artillerie de la Couronne de Pologne à Varsovie”.

Mdz. 94 × 82,5. 1 : 1 200 000. Mapa nieznanego autora, oparta, jak się zdaje, na pracach Perthées'a.

Carte d'un auteur inconnu, basée probablement sur les travaux de Perthées.

W.

egz. odbity na jedwabiu

- *85. [PEAU VON, PHILIP THEODOR] „Regni Poloniae Magni Ducatus Lithuaniae nova Mappa Geographica concessu Borussorum Regis— C. B. Glassbach sculpsit Berolini 1770” [-1772].

Mdz. 1 : 525 000. Mapa opracowana na podstawie materiałów Jabłonowskiego (por. nr. 88), map nr. 82 i 84 oraz materiałów pochodzenia pruskiego. Carte élaborée à l'aide des matériaux de Jabłonowski (voir no.) 88), des cartes no) 85 et 86 ainsi que certains matériaux cartographiques prussiens. W.-M. 1. 1

- *86. Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats ... Construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux. Dediée à ... le Prince ... Jabłonowski Palatin de Nowogrod ... par ... J. A. RIZZI-ZANNONI ... 1772. Perrier sculpsit.

Mdz. 25 ark. 1 : 692 000. Mapa opracowana na podstawie materiałów zebranych ok. 1740—65 przez ks. J. A. Jabłonowskiego.

Carte élaborée à l'aide des matériaux rassemblés par J. A. Jabłonowski.

- *87. „[Perthées, Ch. de] „Carte Générale et itineraire de la Pologne... Varsovie 1773, Seb. Dorn sc”.

Mdz. 25 × 20, skala 1 : 500 000. Mapa wydana w Warszawie przez M. Grölla doczekała się powiększonej przeróbki, wydanej w Amsterdamie w 1781 r. przez firmę Covens et Mortier.

Repr. jej daje Kordt, *Materiały do historii kartografii Ukraini*; Kiew 1931, tabl. XXIV.

- *88. „Mappa geographica ex novissimis observationibus repraesentans Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lithuaniae Opera et Sumtibus IOH. MICHAEL PROBST Geogr. Aug.[usta] Vindel[icorum]” — „Joh. Georg Probst filius sculp. MDCCXXCIII”.

Mdz. 56 × 47. Przeróbka mapy nr. 79.

Refonté de la carte no. 79.

- 88 *89. „Carte Hydrographique de Pologne, Présentée au feu Roi Stanislas Auguste [en 1785] par Mr le Colonel de Perthes Geographe de sa Majesté, Publiée par Mr de Komarzewsky ... Cette Carte a été reduite d'après la grande Carte topographique inedite de Pologne assujettie aux Observations du Père Rostan, Astronome distingué, et rédigée par Mr de Perthes, ... Paris 1809”.

Mdz. 78 × 62,8; skala 1:1764.000.

- *90. „Poland with ist Dismember'd Provinces By Tho-s Kitchin Sen-r. [London] 1784”.

Mdz. 49,4 × 40,2.

- *91. Carte du Royaume de Pologne et du grand Duché de Lithuanie, avec les démembrements qu'ils out éprouves en 1772, par M. Bonne, 1786.

Mdz. 31,7 × 21,3.

- *92. „Nova Mappa geographica Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, Regni et Ducatus Occidentalis Borussiae ... in quatuor tabulas redacta et edita a GEORGIO FRIDERICO Uz ... Norimb [ergae] A 1788. Praestat in officina C. Weigelio Schneideriana”.

Mdz. 4 ark. Redukcja mapy nr. 82.

Réduction de la carte no. 85.

- *94. „Kriegs-Theater oder Neueste Karte von Polen und Litauen samt d. Oesterr. Russisch. u. Preussischen Antheile ... A-o 1792” Müller fecit in Wien.

Mdz. 67,5 × 47,5; skala 1:2000000. Wzorowana na mapie nr. 84.

- *95. „Charte des Königreichs Polen nach den bewährtesten Hülfsmitteln und dem Theilungs-Tractat vom Jahr 1793, entworfen von F. L. Güssefeld, Weimar 1793”.

Mdz. 52 × 46; 1:2600000. Przeróbka mapy nr. 96. W 1796 wydano tę mapę poraz drugi z granicami traktatu podziałowego z 1795 r. (nr. 98).

- *96. „Karte von Polen und den angränzenden Provinzen in XVI Blättern nach des H. O. C. Büsching Erdbeschreibung und den

besten Hilfsmitteln entworfen von D. F. SOTZMANN ... Berlin 89
1793''.

Mdz. 16 ark., każdy 30,5 × 25.

Wyd. w r. 1796 ze zmienionym tyt.: „Grenzgebiete der Preussischen, Russischen und Oesterreichischen Monarchie in 16 Blättern ...”. Wzorowana na mapie nr. 84.

B) MAPY OGÓLNE POLSKI HISTORYCZNEJ

(1795—1918).

CARTES GÉNÉRALES DE LA POLOGNE

(1795—1918).

- *97. „Karte von Polen, nach Sotzmann, neu verzeichnet herausgegeben von Franz Joh. Ios. von Reilly. Wien 1796''.

Mdz. 70,6 × 57,1.

- *98. „Polen nach seiner letzten und gänzlichen Theilung zwischen Oesterreich, Russland und Preussen im Jahr 1795 ... entworfen von F. L. Güssefeld, Weimar 1796''.

Mdz. 52 × 46. Por. (Voir) Nr. 95.

- *99. „Grenzkarte der Preussischen Russischen und Oesterreichischen Monarchien in XVI Blättern entworfen von D. F. Sotzmann, Berlin 1796''.

Mdz. 16 sekcij około 9,9 × 16 każda.

- *100. „Schauplatz der fünf Theile der Welt nach und zu Büschings grosser Erdbeschreibung herausgegeben von Franz Joh. Jos. von Reilly... Wien 1791.

Map, które dotyczą Polski jest 22; mdz. około 29 × 20,5 każda; są one wzorowane na mapie nr. 86.

- *101. „Carte des Partages de la Pologne en 1772, 1793 et 1795''.

Mapa w całości składana czcionkami. 28,9 × 24,5. Egzemplarz pokazowy nowych metod drukarskich w kartografji G. Haasa w Bazyleji.

- *102. „A Map of The Kingdom of Poland and Grand Dutchy of Lithuania including Samogitia and Curland, Dividet according to Their Dismemberments with. The Kingdom of Prussia by Will. Faden, Geographer to The King. 1799''.

Mdz. 59,2 × 52,2.

90 *103., „Carta geologica totius Poloniae, Moldaviae, Transilvaniae et partium Hungariae et Valachiae. Inventa per STASZIC anno 1086. Hoffmann delin-t, Frey sculp-t”.

Mdz. 4 ark. po 66 × 47, Skala 1:1182 000.

Pierwsza polska mapa geologiczna i hipsometryczna.

La première carte géologique et hipsométrique polonaise.

Lit.: Danysz [Fleszarowa] R. *Etude critique d'une carte ancienne de Pologne dressée par Stanislas Staszic (1806)*. Paris 1913.

*104., „Vormahliges Polen in die dermaligen Besitzungen eingetheilt nach der vortreflichen Karte von Rizzi Zannoni, Herausgegeben in Wien von Artaria u. Comp.”.

Mdz. 4 sekcje, około 47,5 × 41 każda.

*106., „Carte de la Russie Européene, traduite et gravée par ordre du gouvernement, au Dépôt Général de la Guerre en 1812, 1813 et 1814 d'après la Carte Russe en 104 Feuilles Paris 1814”.

Mdz. 77 sekc. 76,5 × 48,6 każda.

*107., „Carte du ci-devant Royaume de Pologne dans son état actuel. Dressée d'après les Cartes, de Gilly, Liesganig, Mayer, Schroetter et Textor, et d'après l'Atlas de L'Empire Russe, du Général Suchtelen par A. P. H. Nordmann ... Vienne chez Artaria et Compag: 1813. (— oraz tytuł niemiecki: Carte d. vorm. g. Königreichs Pohlen nach seiner dermaligen Eintheilung, Aus denen Charten des Gilly, ...)”.

Miedz. 54 sekc. około 18 × 23 każda.

*108., „Topographisch militairische Charte von den Königreichen Preussen und Polen und dem Grossherzogthum Posen in 85 Sectionen unternommen von dem Geographischen Institute entworfen und gezeichnet v. F. W. Streit und C. F. Weiland Weimar 1815”.

Mdz. 85 sekc. około 40,8 × 30,8 każda.

*109., „Atlante istorico, politico e statistico della Polonia antica e moderna con la indicazione dei suoi diversi smembramenti e divisioni. Capolago. Tipografia Elvetica MDCCCXXII.

1 tabl., 4 mapy mdz. 32 × 42,5. Na okł. tyt. „Polonia Antica e Moderna, Atlante dimostrative i diversi smembramenti o divisioni per A. H. Dufour e Leonardo Chodzko 1832”.

Rapp. 1228/24

- *110., „Mappa Królestwa Polskiego w dawnych granicach z oznaczeniem podziału w roku 1830 wydana przez Ale-ra Zakrzewskiego, 1831 w Warszawie”.

Mdz. 54,6 × 60.

- *111., „Atlas containing Ten Maps of Poland exhibiting the Political Changes that Country has experienced during the last sixty years from 1772 to the Present Time ... Edited by J. M. Bansemer — P. Falkenhagen Zaleski, Polish Refugees. London ... 1837”.

Mdz. 44 × 41.

Rapp. 1306/20

- *112., „Mappa Wód Polski według Engelharta, Suchtelena, Liesganiga, etc. pracą i nakładem Ignacego Domeyki, Paryż 1838”.

Mdz. 55,5 × 46,8.

- *113., „Atlas de l'ancienne Pologne pour servir à l'étude de la géographie naturelle et historique des pays compris entre la Mer Baltique et la Mer Noire par A. H. Dufour et F. Wrotnowski. Paris, Chez A. H. Dufour ... 1850”.

St.

- *114., „Carte Générale, Routière historique et statistique des États de l'ancienne République de Pologne indiquant son étendue territoriale avant le premier partage en 1772 avec les divisions établies en 1815 ... dressée par Léonard Chodźko, Paris 1850”.

Mdz. złożony z 8 kart 21,5 × 14,2 każda, całość 54,7 × 42,8.

- *115., „Pologne ancienne et moderne avec l'indication de ses divers démembrements. — Paris 1855. I. Andriveau-Goujon, Éditeur”.

Mdz. 56,3 × 46,7.

„Karta dawnej Polski z przyległemi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów, 1/300 000 Paryż 1859”.

W.-C.XVI.61.4

- *116., „Mapa Polski i ościennych Prowincyj z oznaczeniem dróg pocztowych i żelaznych. Wilno. Nakład Maurycego Orgelbranda 1863”.

Litogr. Całość 45,3 × 44,5 złożona z 12 kartek.

- *117., „Karta Polski i Krajów Ościennych, ze szczegółowem oznaczeniem kolei żelaznych, dróg bitych, rzek spławnych i zdrojowisk, według najnowszych podań statystycznych, skreślona przez J. Osieckiego (Wiedeń 1863)”.

Litogr. 66,7 × 68,2 złożona z 24 kart.

92 *118., „Ziemie dawnej Polski, opracow. przez E. Romera — we Lwowie 1910”.

Fotolitogr. 31,5 × 25,5.

*119., „Geograficzno-statystyczny Atlas Polski redagowany i opracowany przez Dra Eugenjusza Romera, prof. geogr. Uniwers. lwowskiego. 1916 Warszawa i Kraków”.

• Foto-litogr. Map 32, — każda 31,5 × 25,5.

II

A. MAPY SZCZEGÓŁOWE DAWNEJ POLSKI (PRZED ROZBIORAMI).

CARTES SPÉCIALES DE LA POLOGNE HISTORIQUE (AVANT LES PARTAGES)

*120. Dwie mapki Pomorza i ziem Zakonu Krzyżackiego z czasów ok. 1460 r. — Deux cartes de la Poméranie et des territoires de l'Ordre Theutonique — vers 1460.

Repr. fotogr. z rpsu Biblj. Czartoryskich w Krakowie (ms 1310), który należał do humanisty polskiego Sędziwoja z Czechła (zmarł w 1476 r.). Jedną z mapek przedstawia ziemie Zakonu, druga Pomorze polskie. Na polskie ich pochodzenie wskazuje wyraźnie pisownia nazw.

Repr. fotogr. des cartes dans le ms. 1310 de la Bibl. Czartoryski à Cracovie qui appartenit à l'humaniste polonais Sędziwoj de Czechło (†1476) Une de ces cartes représente le territoires de l'Ordre, l'autre — la Poméranie polonaise. L'origine polonaise de la carte est clairement indiquée par l'orthographe de la toponymie.

Repr.: Kętrzyński W., *O ludności w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882.

Lit.: Toeppen M.: *Ueber einige alte Kartenbilder der Ostsee*. Hans. Geschbl. 1880/1, 63. N. 97-98

*121. Mapa Prus Wschodnich HENRYKA ZELLA, 1542. — Carte de la Prusse Orientale d'Henri Zell, 1542.

Repr.: Caraci G., *Heinrich Zell. G. Gastaldi u. einige der ält. Karten von Deutschland*. Pet. Mitt., 1927, Heft 7/8, według oryginału drzew. (477 × 700) z Bibl. Marciana w Wenecji. — Mapa jest przeróbką odpowiedniej partii mapy Polski Wapowskiego z 1526 (18); była wielokrotnie przerabiana w XVI w. Repr. de la Grav. sur bois de la Bibl. Marciana à Venice. Refonte d'une partie de la carte de Wapowski. Plusieurs fois remaniée au cours du. XVIe siècle.

*122. „Ducatus Oswieczimensis et Zatoriensis Descriptio. In Ven[etia], Alla libraria del S. Marco 1563. STA[NISLAUS] POR[ĘBSKI] pinxit” 93

Mdz. 32,3 × 23,8, skala ok. 1:250 000. Mapa ta była wielokrotnie przerabiana aż do XVIII w.

a) fascimile litogr. oryginału, wykonane w 1880 r. przez Żegotę Paulego w Krakowie.

b) Przeróbka z A. Orteljusza „Theatrum Orbis Terrarum”, z wyd. z 1573 r. i nast. *Atlas Blaeu 1633*

c) Przeróbka Fryd. de Witta p. t. „Ducatus Oswieczensis et Zatoriensis” z ok. 1700 r. x

Cette carte a été remaniée plusieurs fois jusqu’au XVIII-e siècle.

a) facsimilé ed. par Żegota Pauli à Cracovie en 1880

b) Refonte de A. Ortelius de 1570 et des éd. posteriores,

c) Refonte de F. de Wit.

Lit.: Olszewicz, KP. 161.

a) Pon

b) O.

c) N.

*123. Maravaniae sev Moraviae Silesae Ducatus Typice, Marchionatus singulari fide ac diligentia chorographice delineatus per ... descriptus per MARTINUM HEILWIG. w Atlasie: Tabulae Germaniae Regionumque septentrionalium per Gerardum de Jode de Judaeis noviomagensem editae, Antwerpiae 1569, 1570.

Mdz. Całość złożona z 2 części: 25,5 × 33,7 i 24,3 × 34,0. Zmniejszona przeróbka mapy Śląska Marcina Helwiga (1:530 000), wydanej w 1561 r.

Une copie réduite de la carte de la Silésie de Martin Helwig, publiée en 1561.

BUWi

*124. „Prussiae, das ist des Landes zu Prussen, welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europaeae ... durch CASPARUM HENNEBERGERUM, Erlichensem ...”. *z Atlas Blaeu 1633 Medun*

Repr. drzew.: Caspar Henneberger's Grosse Landtafel von Preussen in 9 Blättern... Von Neuem in der Groesse des Originals herausgegeben durch Königl. physik.-oekonomische Geselsch. zu Königsberg i. Pr. im Jahre 1863. x

Jak

*125. „Descriptio Ducatus Polocensis. S. PACHALOWIC — Joa[annes] Baptista de Cauallerijs Romae 1580”.

Repr.: M. Korkunowa w Żurnał Min. Nar. Prosw. 1837, nr. 8. Oryg. mdz. 43,5 × 33, skala ok. 1:700 000. Mapa, której oryginał zaginął, została opracowana przez Stan. Pacholowieckiego w czasie wyprawy Batorego na Polock w 1579 r.

Carte, dont l'original s'égara, fut élaborée pendant a campagne de Stéphane Batory contre Polock en 1579.

Lit i zmniejsz. (red.) repr. Buczek, *KP.*

- *126. Kopia mapy teatru wojny 1580 r. SULIMOWSKIEGO. — Copie de la carte du théâtre de la guerre de 1580, par SULIMOWSKI.

Reprod. zmniejsz. rpsu z Arch. Watykańskiego 54 × 36 daje Buczek, *Dorobek*, tabl. I. Mapa zupełnie podobna do pracy poprzedniej, sporządzona została w czasie wyprawy Batorego z 1580 r.

- L'original aux Archives Vaticanes. Carte semblable à la précédente, élaborée pendant la campagne de Batory de 1580.

Lit.: Buczek, *Dorobek* 4 i *KP.* 82 — 83.

- *127. „Magni Ducatus Lithvaniae Livoniae et Moscoviae descriptio — MATTHIAS STRUBICZ Nobilis „Polonus describebat ...”.

Mdz. 39,5 × 32. Dod. do dzieła M. Kromera „Polonia” (Coloniae Agrippinae 1589). Jedna z wcześniejszych redakcyj mapy teatru wojen moskiewskich Batorego, sporządzona dlań przez Strubicza ok. 1581 r.

Une des premières rédactions de la carte du théâtre de la guerre contre la Moscovie, préparée pour Stéphane Batory par Strubicz vers 1581.

Repr.: Kordt 1910, tabl. XII.

Lit.: Buczek, *KP.* 83 sqq.

- *128. [STANISLAUS SARNICKI]. „Situs et Ambitus Livoniae ac Provinciar. ad flumen Duinam Sitarum a Tirannide Moschi et metv Tirannidis Liberatarum.

Rps. 20,5 × 16 na osobnej karcie, dolepionej do mapy Polski Sarnickiego (por. nr. 38). Reprodukcji litogr. i homograficznej doczekała się dopiero w XIX w. Voir no. 38.

Lit. i repr.: Buczek, *KP.* tabl. XI.

Pon.

- *129. „Litvania — Per GERARDUM MERCATOREM ...”.

Mdz. 45 × 36,5. w licznych wydaniach „Atlasu” Merkatora (1595-1631). Mapa opracowana została na podstawie mapy Europy Merkatora (27), map Polski Gastaldiego i Pograbiusa (31 i 36) oraz nieznaney skądinąd, późniejszej redakcji mapy Strubicza (1589).

Figure dans plusieurs éd. de l'Atlas de Mercator (1595-1631). Elaboré à l'aide de la carte d'Europe de Mercator (27), des cartes de Gastaldi (31) et Pograbiua (36), ainsi que d'une rédaction ultérieure (inconnue) de la carte de Strubicz de 1589.

Repr.: Kordt 1910, tabl. X.

Lit.: Buczek, *KP.* 87 sqq.

W.

- *130. [Thomas Makowski] „Magni Ducatus Lithvaniae, cacterarum-que regionum illi adiacentium exacta descriptio ... Nicolai Chri-

stophori Radzivil ... opera cura et impensis facta, ac in lucem edita — 1613 — Sculptum apud Hesselum Gerardum” 95

- X a) W. Blaeuwa „Appendix Theatri” z 1631 r. Mdz. 72 × 74. Skala 1 : 1 300 000, najbardziej zbliżone do oryginału, którego jeden egzemplarz znajduje się w Biblj. Uniw. w Upsali.
- X b) Przeróbka zmniejszona H. Hondjusza z 1641 w wyd. P. Schenka i G. Valka z 1715 r.
- c) Przeróbka zmniejszona F. de Wita, wyd. ok. 1700 r.
- d) Przeróbka zmniejszona I. Danckerts, wyd. ok. 1700 r.
- a) Cette ed. est la plus proche de l'original, conservé en un exemplaire unique à la Bibl. de l'Université d'Upsala.
- b—d) Refontes de Hondins, de Wit et Danckerts a) 36 N.
- Repr. a) Kordt, 1910, tabl. XIII — XVI. b) W.
- X *Przeróbka zmniejszona — Blaeuwa* c) Kr.
- d) O.

*131. [THOMAS MAKOWSKI] „Tractvs Borysthenis Vulgo Dniepr et Niepr dicti a Civitate Czyrkassi ad ostia et Ilmien lacum, per quem in Pontum Euxinum se exonerat”.

Repr.: Kordt, 1910, XVII 54 × 38, według wydania Blaeuwa z 1668 r. Osobne odbicie mapy dolnego Dniepru, zamieszczonej na mapie Litwy z 1613 r.

Une éd. à part de la carte du bas Dnieper qui figure sur la carte de la Lithuanie de 1613.

N. 94.

132. Palatinatus Posnaniensis in Maiori Polonia primarii nova delinatio per G[EOGIUM] F[REUDENHAMMER] M[EDICUM]. X

Mdz. 52,2 × 44,7, skala 1 : 460 000. Mapa wydana poraz pierwszy w 1645 r. przez Wilh. Blaeuwa, była później wielokrotnie przedrukowywana. Niniejszy przedruk P. Schenka i G. Valka pochodzi z czasów ok. 1715 r.

Cette carte, publiée pour la première fois en 1645 par G. Blaeu a été réimprimée plusieurs fois.

Lit.: Olszewicz, KP. 121.

Kr. 110

*133. [WILHELM LE VASSEUR de BEAUPLAN] „Tabula Geographica Ukraińska” [1639?].

Repr. zmniejsz. rpsu (60,5 × 44 cm, skala 1 : 1 550 000) znajdującego się w rękopiśmiennym atlasie Fryd. Getkanta „Topographia practica” z Król. Archiwum Wojny w Sztokholmie. Pierwsza redakcja mapy generalnej Ukrainy Beauplana.

Repr. reduite du ms. qui se trouve dans l'atlas de Frederic Getkant aux Archives de la Guerre a Stockholm. Première rédaction de la carte générale de l'Ukraine de Beauplan.

Repr. i lit.: Buczek, *Beauplaniana*.

96 *134. „Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina, cum adjacentibus Provinciis. Bono publico erecta per GUILHELMUM LE VASSEUR DE BEAUPLAN...”

a) Repr. Kordt, 1910, IX 53 × 41,4, skala 1 : 1 800 000. Trzecia redakcja mapy generalnej Ukrainy Beauplana, wydana po 1654 r. w Gdańsku.

b) Przeróbka tejże mapy p. t. „Typus generalis Ukrainae ...” w wyd. P. Schenka i G. Valka z ok. 1715 r., mdz. 52,8 × 41,6.

a) Troisième rédaction de la carte générale de l'Ukraine de Beauplan, publiée en 1654 à Dantzig.

b) Refonte de cette carte publiée par P. Schenk et. G. Valk.
Lit.: Buczek, *Ze studjów*, 16 sqq.

*135. „Carte d'VKranie, contenant plusieurs Prouinces comprises entre les Confins de Moscouie et les Limittes de Transiluanie Dressez par G. L. V. SIEUR DE BEAUPLAN ... a Rouen chez I. Cailloue ...”.

Repr. Kordt, 1899, XXXII 45,2 × 35. Przedruk drugiej (z 1648 r.) redakcji mapy generalnej Beauplana, dołączony do II-go wydania jego „Description de l'Ukraine” (Rouen 1660).

Réimpression de la seconde rédaction de la carte générale de l'Ukraine de Beauplan, ajoutée à la seconde éd. de sa *Description de l'Ukraine* Rouen 1660.

Lit.: Buczek, *Ze studjów*, 16 sqq.

N 94.

*136. „Delineatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus ac districtibus provinciisque adiacentibus ... per GUILHELMUM LE VASSEUR DE BEAUPLAN S. R. Mtis Poloniae et Sueciae architectum militare et capitaneum, aeri vero incisa opera ... Wilhelmi Hondii ... Gedani ... MCDL”. (sic).

a) Współczesna i wierna kopja rękopiśmienna oryginału (8 arkuszy po 41,5 × 45, skala 1 : 452 000) wydrukowanego ostatecznie po 1654 r. Znakomita ta mapa była wielokrotnie przerabiana w XVII i XVIII w. Jedną z takich przeróbek jest:

b) „Ukrinae pars quae Pokutia vulgo dicitur per Guil. de Beauplan ... Amstelodami. Exc. Covens et Mortier” ca 1700 r. przedstawiająca wycinek z mapy specjalnej Ukrainy.

Repr. oryginału: Kordt 1910, tabl. I — VIII.

a) Une copie exacte de l'époque. L'original fut imprimé après 1654. Cette excellente carte a été souvent réédité aux XVII et XVIII s.

Lit.: Buczek, *Ze studjów* 16 sqq; Beauplaniana 25 sqq.

a) B. Cz. art.

b) W.

- *137. [WILH. LE VASSEUR DE BEAUPLAN]: 1) „Tractus Borysthenis vulgo Dniepr et Niepr dicti, a Kiovia usque ad Bouzin”. 2) „Tractus ... a Bouzin usque ad Chortyca Ostrow”. 3) „Tractus ... a Chortyca Ostro ad Urbem Oczakow ubi in Pontem Euxinum se exonerat”.

Repr. Kordt, 1910, tabl. XXXVIII — LX (skala 1 : 226 000 i 452 000) według pierwszego wydania mapy Dniepru w „Atlas maior” J. Blaeuwa, Amsterdam 1662. Opracowanie jej przez Beauplana przypada na czas ok. 1639 — 47. Repr. de la première éd. de la carte du Dnieper, publiée dans „Atlas Maior”, de J. Blaeuw (Amsterdam 1662). Beauplan a préparé cette carte entre 1639—1647.

N 94.

- *138. „Pommeraniae Pars. In Clyto Urbis Gedan: Magnifico Senatui hanc Tabulum Pomerelliae a Nullo hactenus accurate delineatam ... Laboribus fideliter confectam, offert et dedicat humill. PETRUS LANGAU, Geometra Reg. Inv. 1659”.

Rps. 54,5 × 41,3. Skala ok. 1 : 150 000.

B. Publ. w Warszawie

- *139. „Masovie Duché et Polaquie; ou sont les Palatinats de Czersk, Bielsk et Plocsko par le Sr. SANSON d'ABBEVILLE. Geogr ... a Paris chez Pierre Mariette ... 1665”.

Mdz. 53 × 40. Jedna z serji map partykularnych Sansona, wydanych przezeń w latach 1665 — 66 dla wszystkich ziem polskich i później wielokrotnie przedrukowywanych. Mapy te są zresztą tylko powiększeniem odpowiednich wyinków jego mapy Polski (54).

Une des cartes particulières de Sanson, publiée entre 1665—1666. Elles renferment toutes les parties de l'ancienne Pologne et furent rééditées plusieurs fois.

Odrowąż-Pieniążek

- *140. „Haute ou Petite Pologne ou sont les Palatinats de Cracow, Sandomirie et Lublin. Par le Sr Sanson d'Abbeville ... A Paris chez Pierre Mariette ... 1666”.

Mdz. 54,8 × 41,8. Jedna z serji map partykularnych Sansona (por. nr. 139).

Voir n-139.

W.

- *141. „La Russie Rouge ou Polonoise, qui Comprend les Provinces de la Russie Rouge, de Volhynie et de Podolie divisées en leurs Palati-

nats; Vulgairement Connües sous le Nom d'Ukraine ou Pays des Cosacques par les Srs SANSON, ... Paris 1719".

Mdz. 56,5 × 40.

- *142., „Ukrania quae et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minorisq. Tartariae, Provinciis exhibita a Ioh. Bapt. HOMANNO, Norimbergae".

Mdz. 56,5 × 47. Przeróbka map Beauplana, wydana ok. 1724 r. 1

Refonte de la carte de Beauplan, publiée vers 1720.

- *143. Haute Volhynie, ou Palatinat de Lusuc, tire de la Grande Carte d'Ukraine, du Sr. le Vasseur de Beauplan. Par le Sr. SANSON d'ABBEVILLE ... a Paris, chés le Sr Robert ... 1730.

Mdz. 56,2 × 38. Przedruk mapy Sansona z 1665 r., opartej na mapie specjalnej Ukrainy Beauplana.

Reimpression de la carte de Sanson de 1665, basée sur la carte spéciale de Ukraine de Beauplan.

- *144., „Masovie Duché et Polaquie; ou sont les Palatinats de Czersk, Bielsk et Plocsko par le Sr SANSON d'ABBEVILLE, Geog. Ord. d. S. M. a Paris chés le S. Robert ... 1741".

Mdz. 52,8 × 40. Przedruk mapy nr. 139.

Reimpression de la carte no. 139.

- *145., „Amplissima Ucraniae Regio, Palatinatus Kioviensem et Braclaviensem complectens, cum adjacentibus Provinciis ... Tobiae CONRADI LOTTERI, Geogr. Augustae Vindel."

Mdz. 56,3 × 48,8. Przeróbka mapy nr. 134, wydana ok. 1745 r.

Refonte de la carte no. 139, publiée vers 1745.

- *146. Ducatus Cvrlandiae jux. BARNIKELI Architecti Curici primarii Geometricam Delineationem Geographica Tabula expressus studio Homanianorum Heredum. Norimb. A. 1747.

Mdz. Całość 89 × 49,3 zlepiona z 2-ch arkuszy. Skala 1 : 440 000. Por. mapę nr. 155. Rapp. 794/11

z feilles Vois la carte no. 155.

- *147., „Magn. Ducatus Litvaniae in suos Palatinatus et Districtus divisus, delineatus a Rever. Patre JOANNE NIEPRZECKI Soc. Jesu simulque exactiore locorum positione quantum fieri potuit correctus a Tobia Majero. Norimbergae impensis Homannianorum Heredum 1749".

a) Przeróbka p. t. „Novissima et accuratissima Magni Ducatus Lithuaniae in suos Palatinatus et Castellanas divisae Delineatio, cura ... Matthaei Seutteri”, wydana ok. 1750 (mdz. 56 × 48,5; skala 1 : 1 600 000).

b) Przeróbka p. t. „Magnus Ducatus Lihuania in suos Palatinatus et Castellanas divisa ... cura et sumptibus Tob. Conr. Lotter” (mdz. 56,5 × 47,7), wydana w 1770 r.

a—b) Refontes de Seutter et de Lotter.

* 148. „Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot Principatus Repraesentantibus Geographice Exhibitus Addita Praefatione qua de Historia huius Atlantis agitur autoritate publica in lucem enissus ab Homannianis Heredibus, Norimbergae 1750”.

a) „Principatus Silesiae Oppoliensis exactissima Tabula Geographica, sistens Circulos Oppoliensem Ober-Glogav Gros Strehliz, Cosel, Tost, Rosenberg, Falckenberg et Lvblenz a I. W. Wieland ... 1736 reducta ... Mdz. 79 × 54.

b) Principatus Silesiae Rattiboriensis nova ... Tabula geographica communstrans insimul Liberas Dynastias Ples et Beuthen cum Statu minore Loslau et emensurationibus I. W. Wielandii ... delineata et reducta ... 1736”. Mdz. 79,5 × 58,5.

c) „Principatus Silesiae Teschinensis nova et accurata Delineatio ... ex emensurationibus I. W. Wielandii ... 1736”. Mdz. 80,5 × 54,3. W.

* 149. Mappa Geographica trivm insularum in Prussia, Quae Poloniae Regi serenissimo Paret, Accuratissima, in qua Gedanensis emporii longitudo 36 gradus et 21 minuta ab Insula Ferro connumeratur. — [Ded.] Illustr. et Excell-o Comitiae Dom. Dom. Henrico S. R. Imperii Comiti de Brühl ... offert et consecrat humillimus Iohannes Fridericus ENDERSCH. 1753.

a) Mdz. 55 × 44,5, skala 1 : 132 000. Mapa ta jest przeróbką pracy szwedzkiego inżyniera wojskowego Olofa Hanssona Swarta z 1626 r., na której opierały się również prace Fryd. Getkanta (1643) i Samuela Donneta (1722).

b) Przeróbka tej mapy p. t. „Karte von Danzig Elbing und Marienburg ... verfasst von Herrn Ioh. Frid. Endersch, neu herausgegeben von Herrn F. A. Schraembl MDCCLXXXIX”.

Mdz. 55,5 × 48.

a) Refonte de la carte du cartographe suédois Olaf Hansson Swart de 1626 sur laquelle furent basées aussi les travaux de Fr. Getkant (1643) et Samuel Donnet (1722).

b) Refonte de cette carte, publiée par F. A. Schraembl.

W.

- 100 * 150. Karte von Ermeland oder zweites Blat von Westpreussen, Verfasst von Herrn IOH. FRID. ENDERSCH neu herausgegeben von Herrn F. A. Schraembl. 1789.

Mdz. 55,5 × 48, skala 1 : 220 000. Jest to drugie wydanie mapy J. Fr. Enderscha p. t. „Tabula geographica episcopatum Warmiensem in Prussia exhibens”, wydanej w 1755 r. dzięki staraniom bisk. warmińskiego, Stan. Grabowskiego. W.

- * 151. Tabula Particularis Praefecturae Scepusiensis ... que Polonorum ... vernacula lingua Spisz seu Starostwo Spiskie, Germanis vero Zips dicitur ... FRANCISCUS FLORIANUS CZAKI ... in bellicis operibus Architectus ... Frid. Hampe sc.” ok. 1760 r.

Mdz. 55,5 × 43,5, skala 1 : 173 000.
Lit.: Olszewicz, KP. 202.

Jak.

- * 152. [CZAKI FRANC. FLORJAN] „Carte géographique de la Vistule”, 1760.

Fotogr. kolorowana II i III-ej sekcji rękopiśmiennej 12-arkuszowej (poszczególne sekcje mają wymiary od 56 × 43 do 56,5 × 43,3) mapy Wisły (1 : 173 000), której jeden egzemplarz znajduje się w Biblj. Arsenalu, a drugi w zbiorach „Service Hydrographique” w Paryżu. Mapa ta została sporządzona staraniem ks. J. A. Jabłonowskiego i wyzyskana do prac nad mapą nr. 86.
Lit.: Olszewicz, KP. 159.

- * 153. [CZAKI F. F.] „Volhinie”.

Mdz. 3 ark., skali 1:262 000. Mapa ta znajduje się w „Théâtre de la Guerre entre les Russes, les Turcs et les Polonois. Tiré du Cabinet de M. de Paulmy ... Dedié ... au Roi par ... Le Rouge ... Paris 1769 ...” oraz w wydany w następnym roku przez Le Rouge’a zbiorku p. t. „Cartes de troubles de l’Est”, a została opracowana ok. 1762 r., jako jedna z prac, na których miała się oprzeć i oparła istotnie mapa nr. 86.
Lit.: Buczek, *Prace kartografów pruskich*.

154. „Palatinatus Volhinensis cum suis terris, novissima ac accuratissima descriptio. Lipsiae sumptibus B. C. Breitkopf et Filii 1769”.

Mdz. 1 : 172 000. Jest to wycinek z mapy nr. 82.
Lit.: Buczek, *Prace kartografów pruskich*.

- * 155. „Ducatum Curlandiae et Semigalliae nec non Districtus Regii Piltensis Tabula Geographica quam Ex Prototypo posthumo M. ADOLPHI GROT Past. Wind. iam 1739 St. Petroburgicae Chalcographiae exhibitam ab Erroribus Barnikelii qui hac secun-

dum falsum Apographum misere designavit, Norimbergaeque 1747 101
edit, feliciter nunc liberatum, denuo exacte et operose delineavit
et in publicum prodire curavit autoris filius Adolph. Grot ...". —
[Ded.] „Sereniss-mo ... Principi et Domino Petro, In Liv. Curl.
et Semigalliae Duci ...". [1770].

Mdz. około 58 × 49. Por. nr. 146. Mipę tę wyzyskano przy opracowywaniu
nr. 156 i 146.

*156. [PFAU T. PH. VON] Supplement à la grande Carte de la Pologne
qui a paru en 25 feuilles l'Année 1770 à Berlin" [1776].

Mdz. 4 ark. (Brak 2 arkuszy wydanych w 1777 r.), Każdy 51 × 32,8. Skala
1 : 175 000. Mapa jest zredukowaną przeróbką pruskiego zdjęcia wojskowego
Wielkopolski, sporządzonego pod kierunkiem T. F. von Pfau'a w latach 1772—
73 w skali 1 : 87 500. W 1787 r. ukazała się dalsza część tej redukcji (3 arkusze)
(por. nr. 157).

Refonte de la levée de von Pfau au 87 500^a.

Lit. Buczek, *Prace kartografów pruskich*.

W.

*157. „Mappa Specialis, continens Limites inter Regna Poloniae et
Prussiae a Marchia Nova usque ad Vistulam. Berlin". [1787].

Mdz. 3 sekc. 50,2 × 38,5; skala 1 : 175 000. Por. nr. 156.

W.

*158. „Borussiae Occidentalis Tabula a Franc. Ludov. GÜSSFELD edi-
tio emendatior Impensis Heredum Homannianorum, 1780".

Mdz. 44,5 × 56,5. Praca ta opiera się m. i. na rzadkiej „Mappa geographica
Borussiam Orientalem atque Occidentalem exacte exhibens" wydanej w 1758 r.
przez J. Fr. Enderscha.

X
mija 1775

*159. „Li Palatinati di Mazovia, Rawa e Plock, Tratta dall'Atlante Po-
lacco del Sigr. RIZZI ZANNONI. Venezia 1781. Presso Antonio
Zatta G. Pitteri sc.".

Mdz. 40,2 × 30,8. 1 : 870 000. Przeróbka odpowiedniej partji mapy nr. 86.

*160. „Polonia Propria tanquam Regni Polonici Provincia primaria ..
ex novissimis Subsidus... delineata et in lucem tradita per Homan-
nianos Heredes. 1772" .

Mdz. 48,5 × 41. Przeróbka map Sansona. Por. nr. 139.

*161. „Woiewodztwo Krakowskie i Xięstwo Siewierskie przez FRANCISZKA
CZAYKOWSKIEGO kan sandom. R. 1785" .

Rps. Całość złożona z 8 kart po (około) 24×32 każda; skala 1:185 000. Ks. Czaykowski, kartograf prymasa M. J. Poniatowskiego opracował tę mapę (i następną) na podstawie samych tylko opisów parafij, zebranych drogą ankiety wśród duchowieństwa, stąd też przedstawia ona małą wartość mimo bogatej treści.

Carte basée sur les descriptions de paroisses et peu exacte.

Lit.: Buczek, *Die Reform* 9 — 10 (m. i. repr. mapy diecezji plockiej Czaykowskiego). Arch. Akt. Dawn.

- * 162 „Województwo Sandomierskie na powiaty i parafie podzielone R. 1786 przez FRANCISZKA CZAYKOWSKIEGO kanon. sandom.”

Rps., z 16 kart po 24×33 każda; skala 1 : 185 000. Por. nr. 161.

(Voir n° 161)

Arch. Akt. Dawn.

- * 163. „Mappa szczegulna Wojewodztwa Mazowieckiego zrzadzona z innych wielu Mieyscowych, tak dawniey iak y świeżo odrysowanych, tudzież Goscincowych, y niewątpliwych wiadomości przez KAROLA DE PERTHÉES I. K. Mci. Geografa. 1783”. — [Ded.] „Stanisławowi Augustowi...”

Rps. $108 \times 96,5$; skala 1 : 225 000.

Mapa ta jest pierwszą z serii map szczegółowych Perthéesa, które miały stworzyć atlas województw polskich, opracowywanych staraniem Stanisława Augusta. Jednym z głównych źródeł, z których czerpał Perthées do tej pracy były opisy parafij (por. nr. 161). Atlas województw posunięty już daleko, nie został ukończony na skutek upadku Polski i śmierci króla, a część gotowych już map pozostała w rękopisach.

Cette carte fut la première de la série des cartes détaillée de Perthées qui devaient constituer un atlas des palatinats polonais, préparé aux frais de Stanislas Auguste par ses „geographes”. Une des sources principales de Perthées ont été les descriptions des paroisses (voir no. 161). Les travaux sur l’atlas des palatinats quoique bien avancés ne furent pas terminées à cause des événements politiques et la mort du roi; une partie des cartes est restée inédites.

Lit.: Buczek, *Die Reform*, 9 — 11.

B. Ord. Kras.

- * 164. „Mappa szczegulna wojewodztwa Plockiego i ziemi Dobrzyńskiej... przez Karola DE PERTHÉES. 1784. Gravé à Paris par A. F. Tardieu”.

Mdz. $74,5 \times 53$; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163

W.

- * 165. „Mappa szczegulna wojewodztw Brzeskiego Kuiawskiego y Inowrocławskiego zrzadzona przez KAROLA DE PERTHÉES ... 1785”.

Rps. 48×54 ; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163.

Arch. Akt. Dawn.

- * 166. „Mappa szczegulna Woiewodztwa Krakowskiego i Xięstwa Sie- 103
wierskiego ... przez KAROLA DE PERTHÉES ... 1787” — „Gravé
par P. F. Tardieu à Paris 1792”.
- Mdz. 76 × 66; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. W.
- * 167. „Mapa szczegulna Woiewodztwa Sandomierskiego ... przez KA-
ROLA DE PERTHÉES ... 1791” — „Gravé à Paris par P. A. F. Tar-
dieu ...”.
- Mdz. 101 × 89, skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. Mapa ta sporządzona została
w 1788 r. W.
- * 168. „Mappa szczegulna woiewodztwa Poznańskiego zrzządzona ... przez
KAROLA DE PERTHÉES”. 1791.
- Rps. 80,5 × 70; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. Arch. Akt Dawn.
- * 169. „Mappa szczegulna woiewodztwa Kaliskiego ... przez KAROLA DE
PERTHÉES”. [1791 — 92].
- Rps. 79,5 × 70; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. Arch. Akt. Dawn.
- * 170. Mapa szczegulna woiewodztwa Rawskiego zrzządzona przez KA-
ROLA DE PERTHÉES 1792. Gravé ... au Dépôt des Cartes de Sa
M. I. de toutes les Russies — l’an 1806.
- Mdz. 54 × 64; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. W.
- * 171. „Mappa szczegulna woiewodztwa Łęczyckiego zrzządzona ... przez
KAROLA DE PERTHÉES. 1793”.
- Rps. 47,5 × 53; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. Arch. Akt. Dawn.
- * 172. „Mappa szczegulna Woiewodztwa Podlaskiego zrzządzona ... przez
KAROLA DE PERTHÉES ... 1795”.
- Rps. 54 × 120; skala 1 : 225 000. Por. nr. 163. Arch. Akt. Dawn.
- * 173. Karte von Gross — Polen zwischen der Netze, Oder, Pilitz und
Weichsel ... nach einer Aufnahme v. J. 1773 ... durch D. F. SOTZ-
MANN, herausgeg. v. d. Konigl. Preuss. Acad. d. Wiss. zu Berlin
im J. 1791.
- Mdz. 62,5 × 48. Redukcja nieopublikowanej mapy pruskiej Wielkopolski
Kaysera (ok. 1770 — 72).
Réduction de la carte prussienne inédite de Kayser (vers 1770—72).
Lit.: Buczek, *Prace kartografów pruskich*. W.

104 *174. „Karte von Gross-Polen ... vermehrt herausgegeben im Jahre 1793”

Mdz. 62,5 × 48. Drugie nieco zmienione (z pomocą mapy nr. 86) wydanie mapy D. F. Sotzmanna nr. 173. W.

*175. „Charte der Neuesten Preussischen Besitznehmung von Gross-Polen, entworfen von F. L. GÜSSEFELD 1793”.

Mdz. 56 × 44. Przeróbka mapy nr. 86. W.

*176. „Karte von der Woywodschaft Krakau von Teodor Stanisl. Kurowski vormaligem polnischen Kron-Lieutenant 1797. C. Jack sculp. in Berlin”.

Mdz., 35,5 × 34; skala 1 : 225 000. Przeróbka mapy nr. 166, wykonana ok. 1792 — 94 r. Rzeczywiste nazwisko autora — Kurowski.

B. MAPY SZCZEGÓŁOWE POLSKI HISTORYCZNEJ (OD ROZBIORÓW DO R. 1918)

CARTES SPECIALES DE LA POLOGNE HISTORIQUE (DEPUIS LES PARTAGES JUSQU' A 1918)

1) KSIĘSTWO WARSZAWSKIE I KRÓLESTWO KONGRESOWE

*177. „Charte vom Königreich Preussen nebst dem Herzogthum Warschau. Aus dem Textor gemachten astron. Ortsbestimmungen, trigonom. Messungen und Charten ingleichen den Charten von Gilly u. a. m. entworfen von F. L. GÜSSEFELD. Nürnberg; bey Hommanns Erben 1810 ...”.

Mdz. 54,2 × 45,5; skala 1 : 1 400 000.

*178. „Landes Grenze zwischen dem Koenigreich Preussen und dem Herzogthum Warschau, nach der am 10-ten November 1807, dem Tilsiter Friedens Traktat vom 9-ten Juli 1807 gemäss, zu Elbing abgeschlossenen Convention und der im Jahr 1808 darauf erfolgten ortlichen Begrenzung, des Supplement, der von Schrötterschen Karte entworfen von F. B. ENGELHARDT. 1811”.

Mdz. 77,5 × 28,7; skala 1 : 390 000.

*179. „Karte vom Herzogthum Warschau und den angrenzenden Staaten in IV Sectionen nach den besten vorhandenen Hülfsmitteln entworfen im Jahr 1810 von F. B. ENGELHARDT. Herausgeg. im Jahr 1812 von Simon Schropp et Comp in Berlin ...”

Mdz. 4 sekcje po $40,7 \times 42$ każda; skala 1 : 850 000.

Ta sama mapa „berichtigt 1862 und die neu angelegten Kunststrassen eingetragen“.

- * 180. „... Carte des reconnaissances des diverses rivières, de la frontiere entre le Duché de Varsovie et la Silesie, ainsi que du terrain depuis Krzeszowice jusqu'a Częstochow en huit feuilles. 1813.

Rps. 8 ark., każdy $56,5 \times 42,3$; skala 1 : 52 000. Bibl. Publ. w Warsz.

- * 181. „Carte de la Frontiere entre le Royaume de Pologne et les Etats de Prusse depuis le village de Nowydwór ... dans la Prusse orientale jusqu'a celui de Gola dans le Palatinat de Kalisz D'après le Traité de Vienne du $\frac{21 \text{ Avril}}{3 \text{ Mai}}$ 1815 et la Convention de Berlin du $\frac{30 \text{ Octobre}}{11 \text{ Novembre}}$ 1817 levée et dessinée par les Officiers de l'Etat Major de la partie du Quartier-maitre general”.

Rps. z 17 sekcij, skala 1 : 100 000.

Centr. Bibl. Wojsk.

Lit.: Olszewicz, *Pol. Kart. Wojsk.* 107 sqq.

- * 182. „Mappa Pocztowa i Podrózna Królestwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Poznańskiego przez Juliusza COLBERG 1817”. — „Sculp. Sander w Oleśnicy”.

Mdz. 59×72 , skala 1 : 1 500 000.

- * 183. „Mappa Części Obwodu Pułtuskiego 1825”. Tabl. IV w atlasie p. t. „Wzory Rysowania Mapp różnego rodzaju szczególniéy dla uzytku szkolnego wydane przez Juliusza COLBERG w 6-ciu Tablicach. W Warszawie 1825”.

Mdz. $26,7 \times 18,5$, skala 1 : 155 000.

- * 184. „Atlas Królestwa Polskiego” Juliusza Colberga, Warszawa 1826—7, w nim 8 map województw na poszczególnych arkuszach.

Mdz., skala 1 : 530 000.

- * 185. „Niwellacya od punktu A przy Koszarach Gwardyi Huzarów przez punkt B we wsi Jeziornie aż do ujścia rzeki Jeziorny do Wisły w punkcie C. Niwellowana przez Por. Szt. Kwatermistrzostwa Gen. Woyska Rosengardt wspólnie z podporucznikiem Chylińskim tegoż Sztabu. z Rysował podpor. Chyliński dn. 18 sierpnia 1827 R.”.

Rps. $97,5 \times 62$, skala 1 : 42 000.

Centr. Bibl. Wojsk.

- 106 *186. „Tryangulacyia Rzeki Narwi od Wizny do Kamionki przez Kapitana Gwardyi CHRZANOWSKIEGO dokonana 1825 i 1826 R-u zaś od Kamionki do Pułtuska (wraz z Rozmiarem stolikowym tey rzeki i okolic w 32 sekcyach) przez Kapitana Gwardyi SZYMANOWSKIEGO ze Sztabu Kwatermistrzowstwa Głnego Woyska 1827 R-u”.

Rps. 72 × 51, skala 1 : 126 000.

Centr. Bibl. Wojsk.

- *187. „Plan des environs de Kalisz léve à l'échelle de $\frac{1}{42\ 000}$.”

Litogr. 105,5 × 13,8 złożony z 20 kart; skala 1 : 42 000.

- *188. „Topograficzna Karta Królestwa Polskiego”, wydana w r. 1843 z datą 1839 r. przez gen. Karola Richtera i ded. Mikołajowi I-mu carowi Rosji. — „Carte Topographique du Royaume de Pologne”. Znajduje się również tytuł rosyjski.

Przedruk litogr. z miedziorytu, 56 sek. całych po 54,5 × 39 i 4 półsekcje; skala 1 : 126 000.

Prace nad tą mapą rozpoczęło Kwatermistrzostwo Wojsk Polskich w 1822 r., a więc przed powstaniem listopadowem i do jego wybuchu zdążyło wykończyć znaczną część pracy, nic zatem dziwnego, że Polacy roszczą sobie prawo do tej mapy.

Lit.: Olszewicz, *Pol. Kart. Wojsk.*

- *189. „Carte du Royaume de Pologne d'après les cartes de Gilly, Liesganig, Mayer, Schroetter et Textor, — d'après l'Atlas de la Russie du Gén. Suchtelen redigée par A. P. H. Nordmann”. Wien 1831.

Mdz., 111,7 × 94,5; skala 1 : 900 000.

- *190. „Poland. Divided into Eight Palatinates or Woïwodies. Published under the Superintendence of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge”. London 1831.

Mdz., 31,5 × 27,2.

- *191. Karta Okręgu Wolnego Miasta Krakowa. Kraków. nakł. Friedleina, 1833.

Ryt. na kam. litogr., 45 × 30.

Gravée sur pierre litogr.

- *192. WÓYCICKA JADWIGA. Gleboznawcza, gospodarcza i etnograficzna mapa Królestwa Polskiego, rys. Wł. Sandecki.

Rps., 128 × 168,2.

N.

*193. Mapa Gleboznawcza Królestwa Polskiego. Opracował i wykreślił, 107
na podst. badań własnych SŁAWOMIR MIKŁASZEWSKI w Warsza-
wie 1907.

Carte Pédologique du Royaume de Pologne tracée par Sławomir
Miklaszewski ... 1907 ...

Litogr., 42,5 × 39; skala 1 : 500 000.

*194. Mapa Guberni Kaliskiej z zaznaczeniem urzędzeń państwowych,
kościelnych i przemysłowych oraz planem miasta Kalisza. Wydał
STANISŁAW GRAEVE r. 1912.

Litogr., 180 × 138 cm., skala 1 : 100 000.

2) ZABÓR ROSYJSKI.

*195. „Plan de la ville de Brześć Litewski et du bourg de Terespol avec
leurs environs. Levé par les officiers du Quartier-Maître Général
Russe et Polonais en 1823”.

Litogr. ark. 9. 36,4 × 32,8, skala 1 : 42 000.

*196. „Specjalnaja Karta zapadnoj czasti Rossijskoj Imperji ...”, gen.
Fryderyka Szuberta z r. 1821 — ukazała się w r. 1832.

Mdz., 60 ark. 74,5 × 50,5, skala 1 : 420 000.

Rapp.

*197. Wojennaja Topograficzeskaja Karta Ewropejskoj Rossji. Po. r. 1866.

Przedruk litogr. z heljograw., około 57 × 41 sekc., skala 1 : 126 000

*198. Specjalnaja Karta Ewropejskoj Rossji. Wojen. Top. Otdiela Gławnago
Sztaba z r. 1866 i n.

Lit. 63,5 × 49, skala 1 : 420 000.

*199. Mapa Geologiczna Wołynia wykonana przez GODFRYDA OSSOW-
SKIEGO wdg. badań jego z lat 1860 — 1874. Paryż 1880.

Carte géologique de la Wolhynie dressée par Godefroy Ossowski
d'après ses recherches 1860 — 1874. Paris 1880.

Lit. 81 × 53. Skala 1 : 504 000.

X *200., „Lubomeriae et Galliciae Regni Tabula Geographica, Impensis Homannianorum Haeredum 1775”.

Mdz. 58,3 × 44,5.

X *201. Carte nouvelle de Royaumes de Galizie et Lodomerie avec le District de Bukowine — á Augsbouurg, ches Tobie Conrad LOTTER, z ok. 1780 r.

Mdz. 58,5 × 47,5.

*202. Atlas des Roiaumes des Galicie et de Lodomerie, consistant en une Carte générale de ces deux Roiaumes et en 10 Cartes partic. des 19 Cercles selon la nouvelle division avec le District de la Bucovine ... par F. I. Maire ... aux fraix de Mr. Bargum et Comp. Vienne 1789. [Ded.] A Son Altesse M-r. le Prince de Czartoryski. Poniżej tytuł niem.

Mdz. 10 ark. po 57,5 × 41 oraz mapa ogólna 85 × 58,7.

W

*203. Atlas des Roiaumes de Galicie et Lodomerie ... avec le District de la Bucovine ... en 10 Cartes part ... par F. I. Maire, Vienne 1790 (2-gie wyd. kolor. płaszczyzn).

Mdz. 10 ark. po 57,5 × 41 oraz mapa ogólna 85 × 58,7.

W

*204., „Regna Galliciae et Lodomeriae Josephi II et Theresiae Augg. Jussu methodo astronomico-trigonometrica, nec non Bukovina geometricè dimensa ...” 1790.

Mdz. z 42 sekc. po 31,2 × 23,3 każda, skala 1 : 288 000. Mapa opracowana pod kierunkiem J. LIESGANIGA.

Lit.: Paldus: *Die Einverleibung*.

*205., „Karte eines Theils von Neu oder West Gallicien welcher die Woywodschaften Sandomier und Krakau enthält nebst einem Theil von Alt Gallicien in XII Blatt entworfen von Daniel Gottlob Reymann ... 1797”.

Mdz. 12 sekcj po 50 × 38 każda; skala 1 : 185 000. Jest to przeróbka map ks. Czaykowskiego (nr. 161, 162). Refonte des cartes no. 161, 162.

Lit.: Buczek, *Prace kartografów pruskich*.

- *206. „West Galizien Auf Allerhoechsten Befehl astronomisch-trigono- 109
metrisch aufgenommen unter der Leitung des ... Freyherrn von
Metzburg. Hrsg von T. Mollo und Comp. Gezeichnet durch Joh.
v. Lichtenstern. Gestochen zu Wien von Ch. Junker 1800”.

Mdz. 59 × 44,5; skala 1 : 864 000.

- *207. Charte von Ost und West Galizien nach den neuesten astronomi-
schen Ortsbestimmungen entworfen u. rev. Sternwarte Seeberg ...,
gezeichnet von. G. R. v. Schmidburg. Weimar 1801.

Mdz. 60 × 47,5.

- *208. „Charte von West-Galizien welche ... in den Jahren von 1801 bis
1804, unter der Direction des ... Anton Mayer von Heldensfeld ...
durch den Kaiserl. Königl. Generalquartiermeisterstaab militärisch
aufgenommen worden ... Vom Generalquartiermeisterstaab ge-
zeichnet, und gestochen von Hieronimus Benedicti 1808”.

Mdz., ark. 12,44 × 65, skala 1 : 172 800.

Lit.: Sawicki, *Pułk. A. M. von Heldensfelda zdjęcia topograficzne w Polsce.*

- *209. „General-Carte von WestGalizien. Nach der, von dem K... K...
Generalquartiermeisterstaab hrsg. Special Carte dieses Landes, von
demselben entworfen und gezeichnet. gestochen von Lucas Be-
nediti Sohn”.

Mdz. z 24 ark. po 30,5 × 18 każdy, skala 1 : 288 000.

- *210. [Atlas Królestwa Gallicyi, wedg. Liesganiga, Wiedeń 1803 (po-
prawiono 1819). Nakł. I. Riedl. w 5 sekcjach z podziałem na po-
wiaty].

Mdz., 5 sekc. 56,5 × 46.

- *211. Allgemeine Charte der Koenigreiche Beider Galizien mit Benüt-
zung d. zuverlaessigsten astron. u. geogr. Beobachtungen ... ent-
worfen von Joseph Marx Freiherrn v. Liechtenstern, ... gezeichn. v.
Franz Haeufler, Wien, 1806.

Mdz., 58,5 × 48,5.

- *212. Charte vom Königreiche Galizien und dem Gebiete der freien
Stadt Krakau. Weimar (Vorl. des Geogr. Instituts, 1820).

Mdz., 41,5 × 30,5.

- 110 *213. Mapa Statystyczna Galicji i Bukowiny, obejmująca stosunki ogólne polityczno-administracyjne, komunikacyjne, rolnicze a szczególnie przemysł krajowy ... w r. 1878 opracowali: Maksymilian Budyński i Jarosław Michałowski. W 10 ark. Lwów.

Litogr., 10 ark. 49,5 × 46,8, skala 1 : 288 000.

- *214. Mapa Ścienna Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ks. Krakowskiem z Ks. Oświęcimskiem i Zatorskiem przez Stanisława Majerskiego. Lwów, nakł. Gubrynowicza i Syna.

Litogr., 156 × 96, skala 1 : 350 000.

- *215. Mapa Powiatu Limanowskiego, opr. T. Szumański.

Litogr., 101 × 73,5, skala 1 : 45 000.

- *216. Spezialkarte der Osterreichischen Ländern 1 : 75 000. K. u. K. militär-geographisches Institut.

Przedruk z heljogr. około 48 × 37. skala 1 : 75 000.

- *217. Übersichtskarte von Mittel-Europa. 1 : 200 000. K. u. K. militär-geographisches Institut.

Litogr., 37 × 56, skala 1 : 200 000.

4) ZABÓR PRUSKI.

- *218. General Karte von Ost-West-Süd und Neu-Ostpreussen dem Grenz Traktate vom Jahre 1797 gemäss entworfen ... von D. F. Sotzmann. Gestoch. v. Carl Iäck, Berlin 1800. Verlag von Simon Schropp et Comp. Berlin 1798.

Mdz., 48,8 × 41,5.

- *219 Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict, aufgenommen unter Leitung d. Kön. Preuss. Staats Ministers Frey Herrn v. Schroetter in d. J. von 1796 — 1802.

Mdz. 25 sek. 54,5 × 40,5, skala 1 : 150 000.

Rapp.

*220. West-Süd und Neu-Ost-Preussen zu von Holschens Geographie 111 und Statistik ... nach Astron. Beob. u. trigonometrischen Messungen entworfen von D. F. Sotzmann 1803. Berlin.

Mdz. 47,5 × 42.

*221. Charte von Süd—Preussen in 3 Camerdepart. Posen, Kalisch u. Warschau ... entworfen von F. L. Güssefelel. 1803.

Mdz. 56 × 44.

*222. Carte du Royaume de Prusse et de la Partie septentrionale du Grand Duché de Varsovie au Dépôt général de la Guerre, Paris 1808.

Mdz. Całoc 78 × 57,5 złożona z 32 kartek (ok. 10 × 14).

*223. Topographisch Militärische Karte vom vormaligen Neu-Ostpreussen oder dem jetzigen Nördlichen Theil des Herzogthums Warschau nebst dem Russischen District mit Allerhöchster Genehmigung aus der grossen, — unter Leitung ... v. Geusau, und ... v. Stein aufgenommenen Vermessungs Karte auf XV Blaetter reducirt, nach einem trigonometrischen Messungen und astron. Beobachtungen berichtigt, und nach den topogr. Registern redigirt, vom Artill. Lieut v. Textor, — herausgegeben von D. F. Sotzmann ... Berlin 1808.

Mdz. 15 sekyj po 55 × 40,8 każda, skala 1 : 155 000.

*224. Special Charte von dem Königlich Preussischen Bezirke der Regierung zu Bromberg nach dessen neuester Eintheilung in 6 Landrätliche Kreise. Weimar, Verl. d. Geogr. Instituts. 1816.

Mdz. 7 sekc. 39,5 × 29,5.

*225. Special-Charte von dem Königlich Preussischen Bezirke der Regierung zu Posen nach dessen neuester Eintheilung. in 17 Landrätliche Kreise begrenzten. Weimar, Verl. d. Geogr. Instituts. 1819.

Mdz. 12 sekc. 39,5 × 29,5.

*226. General-Karte von dem Preussischen Staate in seiner jetzigen Begrenzung und Abtheilung, nach den von dem Statistischen Bureau zu Berlin mitgetheilten Nachrichten in 24. Blättern, — entworfen. Halle, bei Carl August Kümmel 1820.

Mdz. 24 sekc. 34,5 × 29,5, skala 1:600 000.

112 *227. Reymann's Special-Karte. Druk u. Verlag v. C. Flemming in Glogau.

Mdz. sekc. dotyczące Polski. 35 × 24,5, skala 1 : 200 000.

*228. Mapa Archeologiczna Prus Zachodnich z przyległemi częściami W. Ks. Poznańskiego wdg. badań w latach 1875 — 1878 dokonanych przez Godfryda Ossowskiego, Paryż 1880.

Carte Archéologique de la Prusse Occidentale (Ancienne province polonaise) et des parties contigues du Grand Duché de Posen d'après Godefroy Ossowski 1875 — 1878 Paris 1880.

Lit. 80,5 × 109, skala 1 : 200 000.

*229. Mappa W. Księstwa Poznańskiego ułożona i wydana przez W. Kuratowskiego w Poznaniu.

Litogr. 56,5 × 66, skala 1 : 400 000.

*230. Übersichtskarte von Mitteleuropa 1 : 300 000. Herausgegeben von der Kartogr. Abteil. d. Kgl. Preuss. Landesaufnahme 1893 (Nachtr. 1913).

Lit. 28 ark. 46,5 × 38,5, skala 1 : 300 000.

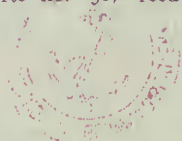
*231. Karte der Umgegend von Warschau — obejmująca obszar z połączenia kilku arkuszy „Karte des Deutschen Reiches 1 : 100 000. Bearbeitet in d. Kartogr. Abt. L. Stellvertret. Generalstabes d. Armee 1915.

Litogr. 92,5 × 60,7, skala 1 : 100 000.

*232. a) Le Royaume de Pologne comprennent les Etats de Pologne et de Lithuanie divisez en Provinces; et subdivisez en Palatinats. Selon les Memoires de Starovolsc, de Hartknoch, et de plusieurs Autres, augmenté et reveu par S-r de Tillemont. [Ded.] A M-re Michel le Peletier ... par I. B. Nolin. Paris 1961 [! = 1691].

Mdz. Przeróbka mapy nr. 50. Mapa ta doczekała się wielkiej ilości przedruków, do których należą wydania: b) z 1697 r. c) z 1742 r. d) z 1806 r. i e) z 1831 r., które ma zmieniony tytuł na „Carte de la Pologne ou sont indiquées les parties échues à l'Autriche, à la Russie et à la Prusse ... Par Nolin 1831, à Paris...”.

Refonte de la carte n°. 50, rééditée plusieurs fois, jusqu'a 1831 (!) —

SPIS RZECZY TABLE DES MATIERES

Uwagi wstępne	7
KAROL BUCZEK. Rzut oka na dzieje kartografji polskiej	11
Coup d'oeil sur l'histoire de la cartographie polonaise	27
BOLESŁAW OLSZEWICZ. Zbiory kartograficzne w Polsce	43
Les collections cartographiques en Pologne	53
Spis ważniejszej literatury do dziejów kartografji Polski i polskich zbiorów kartograficznych. (Bibliographie sommaire de l'histoire de la cartographie de la Pologne et des collections cartographiques polonaises)	63
Wykaz skrótów — Table des abréviations	64
Kartografja Polski od czasów najdawniejszych do wskrzeszenia Państwa Polskiego w r. 1918 (Cartographie de la Pologne depuis les temps les plus reculés jusqu'à la restauration de l'Etat Polonais en 1918):	
I	
A) Mapy ogólne dawnej Polski (do r. 1795) — Cartes générales de l'ancienne Pologne (jusqu'à 1795)	65
B) Mapy ogólne Polski historycznej (1795 — 1918) — Cartes générales de la Pologne historique (1795 — 1918)	89
II	
A) Mapy szczegółowe dawnej Polski (przed rozbiorami) — Cartes spéciales de ancienne Pologne (avant les partages)	92
B) Mapy szczegółowe Polski historycznej (od rozbiorów do r. 1918) — Cartes spéciales de la Pologne historique (depuis les partages jusqu'à 1918).	104
1. Księstwo Warszawskie i Królestwo Kongresowe	104
2. Zabór rosyjski	107
3. Zabór austriacki	108
4. Zabór pruski	116

W organizacji Wystawy Kartograficznej (23 VIII—7 XI 1934 r.) brali udział pod kierunkiem Dyrektora Biblioteki Narodowej P.P.: Dr. Karol Buczek, Dr. Bolesław Olszewicz, Jan Stebnowski, Bonawentura Lenart, Piotr Stanisław Koczorowski, Władysława Około-Kuśakowa i Lidja Rumiancewa.

Dekoracji sali Wystawowej dokonano tkaninami „Ład”, Spółdzielni Artystów w Warszawie.

BIBLIOTEKA
Centralnego
Muzeum
Morskiego
w Gdańsku

II 6131